

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TANZİMATTAN SONRA KADI VE NAİP YETİŞTİRMEK
AMACIYLA KURULAN OKUL: MEKTEB-İ NÜVVÂB**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emel Bengü BAL

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

Tez Danışmanı: Yrd. Doc. Dr. Turgut SUBAŞI

OCAK 2016

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TANZİMATTAN SONRA KADI VE NAİP YETİŞTİRMEK
AMACIYLA KURULAN OKUL: MEKTEB-İ NÜVVÂB

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emel Bengü BAL

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

Bu tez 11/01/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yrd. Doc. Dr. Turgut Subaşı	BAŞARILI	
Prof. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU	BAŞARILI	
Yrd. Doc. Dr. Vedat TURGUT	BAŞARILI	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Emel Bengü BAL

11.01.2016

ÖNSÖZ

Osmanlı Devlet Teşkilatını oluşturan en önemli müesseselerinden biriside hiç şüphesiz İlmiye Teşkilatıdır. Devlet denetiminde olan bu müessesenin başında ise Şeyhülislam bulunmaktaydı. Şeyhülislam dini ve hukuki olarak en yüksek otoriteyi temsil etmekteydi. Şeyhülislam unvanı “yaşlı”, “bilge” ve “reis” manalarına gelen “şeyh” kelimesinin İslâm’a izâfesiyle oluşmuştur. Belli bir hiyerarşi dâhilinde konumlanan ilmiye teşkilatında, Şeyhülislamdan sonra, gelen en önemli birim devletin adli mekanizmasını yürüten hukuk birimidir.

Bu çalışmada Osmanlı Devlet Teşkilatı bünyesinde hukuk mekanizmasının nasıl işlediğinden daha çok, adli sistemin düzenleyicisi konumunda olan kadı ve naiplerin nasıl yetiştirildiği konusu ele alınmıştır. Osmanlı Devletinde kadılık müessesesi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da, bu çalışmalarda daha çok hukuk mekanizmasının işlevselliği üzerinde durulmuştur. Oysa Osmanlı adalet sisteminin temsilcisi olan Kadı ve Naiplerin nasıl yetiştirildiğini anlamak, bize hem içinde bulunduğu dönemin eğitim sistemi hakkında bilgi verecek, hem de hukuk sisteminin işlevselliğine ışık tutacaktır.

Tanzimat Dönemi birçok alanda olduğu gibi, Adli Teşkilatta’da bir yenilik dönemidir. Bu dönemden itibaren hukuk sistemi, yöneldiği konu ve alana göre daha özel ve kapsamlı bir hale getirilmiştir. Ticaret ve ceza işleri gibi sosyal meseleler ile ilgilenen Nizamiye Mahkemeleri’ne memur yetiştirmek amacıyla açılan Mekteb-i Hukuk’un yanı sıra, yalnızca dini meselelerden sorumlu olan Şer’îye Mahkemelerine memur yetiştirmek için Muallimhane-i Nüvvâb okulu kurulmuştur.

Bu çalışmada Nüvvâb Okulu’nun ilk kurulduğu 1855 yılından kapatıldığı 1924 yılına dek geçirdiği safhalar, üstlendiği görev ve hedefler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtları, İlmiye ve Maarif Salnameleri esas alınarak incelenmiştir.

Araştırma konusunun belirlenmesinde ve çalışmamın her aşamasında yakın ilgi ve desteğini gördüğüm tez danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Turgut Subaşı’ya, değerli fikirleriyle bana yol gösteren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU’na ve her konuda yol göstericiliğinin yansıra desteğini biz öğrencilerinden esirgemeyen Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Arif BİLGİN’e minnet ve teşekkürlerimi arz ediyorum.

Hayatımın her aşamasında yanımda olan aileme şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca araştırmalarım esnasında her türlü kolaylığı sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Sakarya Üniversitesi Merkez Kütüphanesi personeline teşekkürü bir borç bilirim.

Emel Bengü BAL

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLolar LİSTESİ	iv
ÖNSÖZ	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1

BÖLÜM I: TANZİMATA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE KADILIK VE NAİPLİK

1.1. İlmiye Zümresi İçinde Kadılık ve Naiplik Kurumu	4
1.1.1. Kadılık.....	5
1.1.1.1. Kadıların Dereceleri, Tayin ve Azilleri	6
1.1.1.2. Kadılarda Aranılan Şartlar ve Kadıların Görev Süresi	8
1.1.1.3. Kadı Yardımcıları	8
1.1.1.4. Mevleviyet Kadılığı	10
1.1.1.5. Kadılık Müessesesinin Bozulması.....	11
1.1.2. Naiplik.....	11
1.2. İlk Dönem Osmanlı Medreselerinde Kadı ve Naip Eğitimi	15
1.2.1. İlk Dönem Osmanlı Medreselerinde Tedrisat	19

BÖLÜM 2: TANZİMATTA SONRA OSMANLI DEVLETİ'NDE HUKUK REFORMUNA BİR ÖRNEK: NÜVVAB MEKTEBİ

2.1. Nüvvâb Mektebi'nin Açılışına Giden Süreç	26
2.1.1. 1271 Tevcihât-ı Menasıb-ı Kaza Nizamnamesi	33
2.1.2. 1271 Nüvvâb Nizamnamesi	39
2.2. 16 Ağustos 1855 Nüvvâb Mektebi'nin Teşekkülü	45
2.2.1. Nüvvâb Mektebi İdari Sistemi ve Yönetim Kadrosu	49
2.2.2. Duhûl İmtihanları ve Öğrenci Kayıtları	59
2.2.2.1. Ek Nizamname ile Sınıf-1 Mahsûs'un Açılması	66

2.2.3. Tedrisat Programı ve İşleyişi	67
--	----

BÖLÜM 3: NÜVVAB OKULUNDA MEZUNİYET SİSTEMİ

3.1. Sınıf Geçme Usulü ve Mezuniyet Şartları	75
3.2. Mezunlar ve Tayin Durumları.....	76
3.3. Mezuniyet Törenleri.....	80
3.4. 1919-1923 yılları arasında Nüvvâb Mektebi'nin İşleyişi ve Kapatılması	81

SONUÇ	84
--------------------	-----------

KAYNAKÇA	88
-----------------------	-----------

EKLER	96
--------------------	-----------

ÖZGEÇMİŞ	99
-----------------------	-----------

KISALTMALAR

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	: Babı Ali Evrak Odası
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Sa	: Sayı
s	: Sayfa
Çev	: Çeviri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
No	: Numara
IMMS	: İrade-i Meclis-i Mahsus
AMD	: Sadaret Amedi Kalemî Evrakı
İ.DH	: İrade-i Dâhiliye
MKT.MHM	: Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzatı
ŞD.HU	: Şura-yı Devlet Hukuk Kalemî
İ.TAL	: İrade-i Taltifat
İ.EV	: İrade-i Evkaf
Y.PRK.BŞK	: Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.MŞ	: Meşihat Dairesi Maruzatı
DH.MKT	: Dahiliye Mektubi Kalemî

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. İlk Dönem Osmanlı Medreselerinde Öğrenim Süreleri.	20
Tablo 2. İlk Dönem Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler	21
Tablo 3. Muallimhâne-i Nüvvâb Müdürlüğünde Bulunan Şahısların Listesi.	49
Tablo 4. Nüvvâb Mektebi'nin Mekteb-i Nüvvâb ismiyle anıldığı yıllardaki müdürlerini içeren listesi.	51
Tablo 5. Nüvvâb Mektebi'nin Müdür ve Muallimler ile onların Rütbe ve Nişanları. ..	53
Tablo 6. Yıllara Göre Nüvvâb Okulu'nda Okutulan Dersler.	68
Tablo 7. Medresetü'l Kuzât'ta Okutulan Dersleri Gösteren Liste.	72
Tablo 8. Yıllara Göre Nüvvâb Okulundan Mezun Olanların Sayısını Gösteren Listesi.	78

Tezin Başlığı: Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvâb	
Tezin Yazarı: Emel Bengü BAL	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Turgut Subaşı
Kabul Tarihi: 11.01.2016	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 96(tez) +3 (Ekler)
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Yakınçağ Tarihi
<p>Osmanlı Devleti Tanzimat döneminde, diğer alanlarda olduğu gibi Hukuk alanında da yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreç içerisinde Kadılık kurumunun da yeniden düzenlenmesi ve yapısal olarak değiştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Her ne kadar Osmanlı Sultanları Kadılık ve Naiplik için Tanzimat dönemine kadar bir dizi adaletnâme çıkararak bu kurumları ıslah ve düzenleme yoluna gitmişse de, yeterli eğitim almamış, ehliyetsiz kimselerin bu görevlere getirilmelerinin önüne geçememiştir. Bu sebepten dolayı, Tanzimat döneminde Kadı ve Naiplerin eğitimleri gündeme gelmiştir.</p> <p>Kadı ve Naip adaylarının yeniden eğitilmesi fikrini ilk gündeme getiren kişi Tanzimat dönemi Şeyhülislamlarından Hafidi Mehmed Arif Efendi'dir. Şeyhülislam Arif Efendi 1271 (1855) Tarihli Tevcihat-ı Kuzât ve Nüvvâb Nizamnamelerini hazırlayarak Tanzimat Meclisine sunmuştur. Kadı ve Naip adaylarının eğitilmesi için bir okul açılma fikri ilk defa bu mecliste gündeme gelmiş ve adının Muallimhâne-i Nüvvâb olması kararlaştırılmıştır. Bu tasarı Sultan Abdülmecid tarafından onaylanarak, 16 Ağustos 1855 yılında eğitim hayatına başlamıştır. Ancak daha sonraki yıllarda yapılan düzenlemeler ile bu okulun adı Mekteb-i Nüvvâb, Mekteb-i Kuzât ve Mederesetü'l Kuzât olarak üç defa değiştirilmiştir.</p> <p>1882 yılında yapılan düzenlemeler ile eğitim programı yeniden gözden geçirilen Mekteb-i Nüvvâb da, en geniş çaplı tedrisat değişikliği 3 Ocak 1914 yılında yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla eğitimine ara verilen okul, savaşın sona ermesiyle tekrar açılmışsa da Cumhuriyetin ilanından sonra, 1924 yılında kapatılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tanzimat, Nüvvâb, Kuzât ve Mektep.	

Title of the Thesis : The School Established After Tanzimat In Order to Bring Up Qadi and Regents (Naib): Ottoman School of Regentship	
Author: Emel Bengü BAL	Supervisor : Asist. Prof. Turgut Subaşı
Date : 11.01.2016	Nu. of pages : vi(pre-text) + 96(main body) +3 (app.)
Department : History	Subfield : Modern History
<p>During Tanzimat period, the Ottoman Empire was in the process of restructuring in Law are as well as in other areas. Within this process, the rearrangement and being changed structurally for the institution of Muslim judgementship (Kadılık) was became mandatory. Even though Ottoman Sultans were resorted to chasten and regulate these institutions by enacting a sort of circulars when Ottoman Sultans inherit the throne until the Tazminat period for Muslim judgementship (Kadılık) and regentship (Naiblik), they could not be able to avoid those incapable and poorly trained people to be entrusted with these tasks. Due to this reason, the education of Qadi and regents was raised.</p> <p>The one who first raised the idea of the re-training of Qadi (Kadı) and Regent (Naib) candidates Hafidi Mehmet Arif Efendi who was one of the during the Tanzimat period. Sheikhulislam Arif Efendhi prepared The Constitutions of Granted Ranks of Muslim Judges' (qadi) and Regentships' dated 1271 (1855) and presented to Tanzimat Council. The idea of opening a school was raised for the first time in this Parliament, for the training of Qadi and Regent candidates and the name of it was decided School of Regentship. This proposal was approved by Sultan Abdülmecid and began its education on August 16, 1855. However, by the arrangements conducted in subsequent years the name of the school has been amended three times as Mekteb-i Nüvvab (Ottoman School of Regentship), Mekteb-i Kuzat (School of Law) and Medresetul Kuzat (Ottoman School of Law).</p> <p>The training program was revised by the amendments made in 1882 also for the Mekteb-i Nüvvab the most extensive schooling change was made on January 3, 1914. The school was interrupted by the start of the First World War, even though by the end of the war it is re-opened, it was closed in 1924 again after the proclamation of the Republic.</p>	
Keywords: Ottoman, Tanzimat, Regents (Nüvvab), Qadis (Kuzât) and School (Mekteb)	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Osmanlı Devleti'nde hukukun teşekkülü ve ilmiye geleneğinin uygulamaları kuruluş dönemine dayanmaktadır. Devlet'in kurucusu Osman Bey devrinden itibaren fethedilen kaza ve nahiyelere birer kadı tayin edilerek adaletin sağlandığı bilinmektedir. Orhan Bey ile birlikte medreseler açılmaya başlanmış ve ilim adamlarının yetiştirilmesine büyük ehemmiyet verilmiştir. Bilhassa Yıldırım Bayezid ve II. Murad devri ilim hayatının inkişaf ettiği ve Fatih'e kadar ki geçen sürede sağlam bir temel teşkil ettiği devre olmuştur. Fatih dönemi, bu döneme gelinceye kadar geçen süre içerisinde biriken İlmiye geleneğinin devlet mekanizması içinde sistemleştiği ve kadrolaştığı bir dönemdir. Kendine has bir yapı ile kadrolaşan İlmiye Teşkilatı, özellikle eğitim alanında birçok kısma ayrılarak hizmet vermeye başlamıştır. Medreseler ve Kadılıklarda meydana gelen dereceler Osmanlı Devleti'ne has bir sistem olarak gelişmiştir.

Kadı ve Müderris yetiştiren medreselerde, takip edilen müfredat programları ve ders kitapları yönünden pek çok yenilik yapılmıştır. XVI. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devlet Müesseselerinde sorunların yaşandığı ve giderek artan sorunların İlmiye sınıfını da olumsuz etkilediği bilinmektedir. Bozulmaların baş gösterdiği 17. yüzyıldan itibaren birçok devlet adamı ve ulema ileri gelenleri çeşitli risaleler yazarak çözüm önerileri sunmuş ve mevcut durumu ıslah etme çabalarına girişmişlerdir.

Tanzimat döneminde ise, İlmiye Teşkilatı'nda baş gösteren bozulmalar zamanla adli alana da sıçramış ve hukuk sistemi ciddi bir karmaşa içine girmiştir. Tanzimat yöneticileri hukuk sistemindeki bu karmaşayı ortadan kaldırmak için bu alanda da yeniden yapılanma çalışmalarını başlatmıştır.

Tanzimat Reformlarıyla birlikte Şer'i Mahkemelerin yanı sıra Nizamiye Mahkemeleri de açılmıştır. Ancak görev ve kapsam yönüyle Şer'iyeye Mahkemeleri ile Nizamiye Mahkemeleri birbirinden ayrılmıştır. İlk dönemde hukuk meselelerinin tamamı ile ilgilenen Şer'i Mahkemelerin yetki alanı Nizamiye Mahkemeleri'nin açılışı ile daraltılmıştır. Avrupa hukuk sistemi temel alınarak yürütülecek olan Nizamiye Mahkemeleri'nde görev yapacak kadılar ile dini kural ve hükümlere dayanarak

yürütülecek olan Şer'î mahkemelerde ki kadıların eğitim alanları da birbirinden ayrılmıştır. Bu amaçla hukuk alanında Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Nüvvâb adında iki yeni eğitim kurumu oluşturulmuştur.

Bu anlamda Mekteb-i Hukuk okulundan mezun olanlar Nizamiye Mahkemeleri'ne bağlı olarak çalışabilirlerken, Mekteb-i Nüvvâb'dan mezun olanlar ise Şer'î Mahkemelerde görev yapabileceklerdir. Bu çalışmada 1855 yılında kurulan Nüvvâb Mektebi'nin, kuruluşundan, 1924 yılında kapatılmasına kadar geçen süreç içerisinde hangi fonksiyonel değişimlere uğradığı ve bu dönem içerisinde verilen eğitim sistemi ele alınarak incelenmiştir.

Çalışmanın Metodolojisi ve Önemi

Mekteb-i Nüvvâb, 1855'te Şer'î Mahkemelere hâkim yetiştirmek amacıyla ilk defa Muallimhâne-i Nüvvâb adıyla kurulmuştur. Bu okul daha sonraki yıllarda tedrisat programındaki değişiklikler ve yeni düzenlemeler ile Mekteb-i Nüvvâb, Mekteb-i Kuzât, ve Medresetü'l Kuzât olarak isim değişikliğine uğramıştır. Çalışmada aşamalı olarak ve kronolojik bir seyir takip edilerek Nüvvâb Okulu'nda ki bu değişimlerin sebepleri, tedrisat yenilikleri, sınıf geçme ve mezuniyet aşamaları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kayıtları, İlmiye ve Maarif Salnameleri temel alınarak incelenmiştir.

Nüvvâb Mektebi ile ilgili alan araştırmasında maalesef konuyla ilgili yeterli bir çalışmaya rastlanamamıştır. Sofya Ahmet Davutoğlu Dostluk ve Kardeşlik Vakfı tarafından, 2005 tarihinde yayınlanan İsmail Cambazov'ın *Medresetü'n-Nüvvab, Anılar-Belgeler* eserinin haricinde konuyla ilgili üç adet makale bulunmaktadır. İsmail Cambazov'ın eseri mezun olduğu okulu anlatan bir hatıra niteliğindedir.

Ayşe Zişan Furat'ın *Nüvvab Okulları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz* adlı çalışmasında, İstanbul dışındaki Nüvvâb Okulları incelenirken, Jun Akıba, *A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire* ve Diren Çakılcı'nın *Medresetü'l Kuzât* isimli makalelerinde de Nüvvâb Okulu'nun yalnızca son dönemleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışma da ise, İstanbul'da kurulan Nüvvâb Okulu ele alınarak, kuruluşundan kapatılışına kadar bütün aşamaları incelenmiştir.

Üç bölümden oluşan bu çalışma da, Tanzimat dönemi ile birlikte adli düzenin nasıl yapılandırıldığı ele alınarak, Şer'i mahkemelerde görev yapacak kadıların eğitimi için açılan Nüvvâb Okulu'nun amaç ve hizmetleri incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde klasik dönem Osmanlı da kadılık ve naiplik üzerinde durularak, bu dönemdeki kadı yetiştirme sistemi ve buradan hareketle reform sürecine nasıl gidildiği anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında ise, Hukuk reformuna duyulan ihtiyacın sebepleri incelenerek, Nüvvâb Mektebi'ne neden ihtiyaç duyulduğu sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Özellikle 17. yüzyıldan sonra kadılık kurumunda meydana gelen bozulmaların nedenleri sorgulanırken, Tanzimat'tan önce çıkarılan adaletnâme ve fermanlardan örnekler verilerek açıklanmıştır.

Ayrıca bu bölümde Nüvvâb Okulu'nun açılma fikrini gündeme getiren Şeyhülislam Hafidi Mehmed Arif Efendi'nin kaleme aldığı 1855 Tarihli Tevcihat-ı Kuzât ve Nüvvâb Nizamnameleri ayrı ayrı incelenerek Nüvvâb Okulu'nun açılış süreci değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Nüvvâb Okulu'nun Muallimhane-i Nüvvâb adı ile kuruluşundan, Medresetü'l Kuzât dönemine kadar ki aşamaları, kronolojik bir seyir takip edilerek, Nüvvâb Okulu'nun İdari yönetimi, Tedrisat Usulü ve Duhul İmtihanları ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Nüvvâb Okulu'nun Tedrisat Cetveli ve İdari kadrosu, İlmiye ve Maarif Salnamelerinden elde edinilen bilgilere göre tablolar halinde gösterilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde, Arşiv kaynakları ve İlmiye Salnamesi kayıtlarına göre Nüvvâb Okulu'ndaki Mezuniyet Sisteminin nasıl gerçekleştiği, sınıf geçme ve mezuniyet aşamalarının usul ve kaideleri incelenmiştir.

BÖLÜM 1: TANZİMAT'A KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE KADILIK VE NAİPLİK

1.1. İlmiye Zümresi İçinde Kadılık ve Naiplik Kurumu

Osmanlı Devlet yapısında İlmiye Sınıfı ayrı bir öneme sahiptir. Hukuk, din ve eğitim gibi alanları kapsayarak, devletin sosyal mekanizmasını sistemleştiren ve bu alanlara eleman yetiştirerek, belli bir hiyerarşi ölçüsü ile kademe kademe istihdam eden İlmiye Sınıfı olmuştur. Oldukça köklü bir geçmişe sahip olan İlmiye Teşkilatı, İlk İslam Devletleri tarafından oluşturulan İlmiye geleneği veya İlmiye Kültürü, Türk İslam Devlet Teşkilatı geleneğinin bir parçası olarak Selçuklu Devleti'ne ve daha sonra da Osmanlı Devleti'ne intikal etmiştir.¹

İlmiye zümresinin başı olan Şeyhülislam genellikle kanunların İslam'a uygunluğunu denetleme ve fukahâ arasındaki ihtilafı meseleleri çözüme ulaştırma işinden sorumludur. Şeyhülislam² ismiyle anıldıkları gibi *Fâhrü'l-İslâm*, *Burhânü'l-İslâm*, *İmamü'l-Ümme*, *Hüccetü'l-İslâm*, *Allâme* gibi lakaplarla da anılan bu zümre mensupları kadı adaylarını imtihan etme işinden de mesul tutulmuştur.³ Şeyhülislamlık kurumunun hemen ardından gelen Kazaskerlik ve Kadılık Kurumu Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın yönetimde ve sosyal tabanında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Kadılığın en üst makamları Anadolu ve Rumeli kazaskerliğidir. Rumeli kazaskerliği genellikle şeyhülislamlığın kaynağıdır.

Osmanlı Devleti'nde yargı teşkilatının başı ve ilmiye sınıfının da şeyhülislamdan sonra ikinci reisi kabul edilen kazasker, Divanı Hümayunda mevkice vezirlerden sonra yer almıştır.⁴ Her üç ayda bir tevcihat⁵ divanlarını toplayan kazaskerler burada kadı

¹ Sevgi Gül Akyılmaz, "Osmanlı Döneminde Yönetici sınıfı açısından Müsadere uygulaması" *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, Ankara 2008, Sa. I-II, s. 393 -394; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2000, s. 142-145; Mehmet İpşirli, "İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986)*, İstanbul 1988, s. 178; Ahmet Cihan, *Reform Çağı'nda İlmiye Sınıfı*, İstanbul 2004, s. 29.

² Şeyhülislamlık makamı, dînî ve hukûkî olarak en yüksek otoriteyi temsil etmektedir. "Yaşlı", "bilge" ve "reis" manalarına gelen "şeyh" kelimesinin İslâm'a izâfesiyle oluşan Şeyhülislâm unvanı, hicrî 4/miladi 10. asrın ikinci yarısında Horasan bölgesinde ortaya çıkmıştır. Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlik*, İstanbul 2002, s. 29.

³ Ali Himmet Berki, *İslam'da Kaza*, Ankara 1962, s. 81; Esra Yakut, *Şeyhülislamlık (Yenileşme Döneminde Devlet ve Din)*, İstanbul 2005, s. 26.

⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul 1990, s. 226.

⁵ Tевcihât: Rütbe verme manasındadır, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2013, s. 1282.

tayinlerini belirlemişlerdir.⁶ Kadı ve Müderris atamaları konusunda alakalı fikirlerini beyan ederek neticelendirmek kazaskerin en mühim görevlerinden birisi olmuştur.⁷

Kazasker Buyruvduları ile gerçekleştirilen bu tayin işlemleri ile ilgili bilgiler Matlab, Tarik veya Ruznamçe-i Hümayun⁸ adı verilen defterlere kaydedilmişlerdir. Padişah arzına girdikleri esnada tayin edilenler bu defterlerden okunmuş ve tayin kabulleri beklenmiştir.⁹ Tayin işlemi gerçekleşikten sonra kadılara görev yerleri ve yetkilerini içeren beratlar verilmiş ve akabinde kazaskerlerin yanı sıra, İstanbul kadısı ve sekiz büyük şehrin kadısının da katıldığı biat merasimleri düzenlenmiştir. Öğretim işi ile sorumlu olan müderrisler, fetva ve günlük hayat ile ilgili fıkhi görüşleri süren Müftüler, yargı ve yönetim işlerine bakan Kadılar, medrese öğretiminden geçmiş olup, İlimiye zümresini ihtiva etmektedirler.

1.1.1. Kadılık

Genel bir tanım olarak, hukuki uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevli hâkimdir. Arapça’da kaza (kadâ) kökünden ism-i fâil olan kâdî, fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer’î hükümlere göre çözümlenmek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder. Kuran’ı Kerim’de Kadı kelimesi Taha Süresinde “hükümünü, sözünü geçiren” manasıyla hâkimin çoğulu hükkâm olarak geçerken, yine Bakara süresinde “uhdesinde yargı yetkisi de bulunan yöneticiler” manasında kullanılmıştır.¹⁰

Kuran’da peygamberlerin geçmiş hayat hikâyeleri anlatılırken doğrudan ya da dolaylı olarak onların yargı işleyişiyle ilgili görevlerine de temas edilmektedir. İslam devletinde hâkimlik görevini ilk defa yürüten Hz. Peygamberin bizzat kendisi olmuştur. İlk dört halife devrinde de hâkimlik halifenin görevlerinden birini teşkil etmekteydi. Zamanla devletin sınırlarının genişlemesi ve bürokratik işlemlerin artması, yargı alanında bir

⁶ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.VIII, İstanbul 1994, s. 68.

⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1996, s. 16.

⁸ Ruznamçe: Günlük hadiselerin yazıldığı defter; Ruznamçe-i Hümayun: Kazaskerler tarafından tutulan kadı ve müderris namzetleri defteri, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 1051.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı (Merkez)*, Ankara 1984, s. 233-234.

¹⁰ Fahrettin Atar, “Kadı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 66; Ahmet Akgündüz, “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, s. 55.

görev bölüşümünü gerektirmiştir. Bu da yargı görevinin halife tarafından *niyabet*¹¹ usulü ile tevcihi demektir. İlk halifelerden başlayarak, İslam hükümdarları da yargı ve yetki görevlerini, niyabet prensibine uyarak bir memura görevi terk etmek geleneğini zorunlu olarak izlediler.¹²

Yukarıda ifade edildiği gibi Kadıların tayin ve azilleri ilk dönemler de halifeler, sonrasında valiler tarafından gerçekleştirilirken, daha sonraki dönemde ise bu görev Kadı'ul Kudat¹³ tarafından yerine getirilmiştir. Bu görevi yerine getiren memura Hakim'ul Hükkam da denmekteydi. İlk devirlerde kadı İslam toplumunun dini ve sosyal hayatının şekillenmesinde çok önemli rollere sahip olan bir kişiyi temsil etmekteydi. Kadılar üstlendikleri görevler ile bölgenin üst yöneticilerinden olup başlangıçtan itibaren idari yapılanma ve siyasi gelişmelerde etkin bir role sahip olmuşlardır.¹⁴

İslami hükümler çerçevesinde müesseselerini oluşturan Osmanlı Devleti'nde kadılık, beylik döneminden itibaren uygulamada yerini almış ve kadının görev ve sorumluluk alanını genişletmiştir.¹⁵ Kadı yerine getirdiği fonksiyonları açısından padişahın temsilcisi olduğu gibi yetki alanındaki icra gücünü de padişahın otoritesinden almaktaydı. Nikâh, miras taksimi, yetimlerin hakları, vasi tayin ve azli, vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine riayet edilmesinin nezareti, cürüm ve cinayet ve sair bütün davalar, kadı tarafından şer'î ve örfî esaslara göre yerine getirilirdi. Bunların yanı sıra idari alanda zahire ve amele tedariki, hayvan sevki, menzil emirleri, asker toplanması, iktisadi işler, mahalli rayice göre eşyaya narh konması, beledi işlerinin temini gibi görevler de kadılar tarafından icra edilirdi.¹⁶

1.1.1.1. Kadıların Dereceleri, Tayin ve Azilleri

Osmanlı Devleti'nde kadı tayini her şeyden önce belirli tahsil ve hiyerarşik terfi düzenine dayanır. Bundan dolayı klasik İslam döneminde kadılık için öngörülen şartları şöyle sıralamak mümkündür. Erkek ve reşid olmalı, temyiz kudretine ve yeterli bilgiye

¹¹ Niyabet, başkası adına veya hesabına iş görmek, başkasının yerine bazı dini vecibeleri yerine getirmek anlamına gelmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için, Bilal Aybakan, "Niyabet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul 2007, s. 161-163.

¹² İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara 1994, s. 116-118.

¹³ Şükrü Özen, "Kadilkudat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 77-82.

¹⁴ Ortaylı, "*Hukuk ve İdare Adamı*", s. 118; Atar, "Kadı", s. 67.

¹⁵ İlber Ortaylı, "Kadı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 69.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965, s. 108-109.

sahip olmakla beraber sağır ve kör olmamalıydı. Fakat bunun yanında Kadıların aldıkları eğitimde önemliydi. Kadı olmak isteyen kişi öncelikle medrese tahsili görmekteydi. Medreselerde eğitim gören kişi icazet alarak *mülazim* adıyla *matlab* veya tarik defteri denilen defterlere yazılırdı. *Müzalim* olan şahıs kadılık mesleğini tercih ederse öncelikli kaza kadılığına tayin edilirdi. Sonra da kadılık derecelerine de yükselerek kazaskerliğe ve hatta şeyhülislamlığa çıkabilirdi.¹⁷

Kadılık dereceleri, *mevleviyet*¹⁸ ve kaza kadılığı olmak üzere iki grupta değerlendirilebilirdi. Kadılık derecelerinin en yükseği *mevleviyet* denilen bu kadılıklardı. Büyük ve önemli eyaletlere, vilayetlere ve önemli sancaklara *mevleviyet* derecesine sahip kadılar tayin edilirdi.¹⁹ *Mevleviyetler* aldıkları ücret karşılığı iki gruptu. Bunlardan en düşüğü üç yüz akçeli *mevleviyetler* idi ki, bunlar sancaklara ve bazı eyaletlere atanırdı.²⁰ Kadılık derecelerinde ikincisi ise, kaza kadılığıdır. Bunların en yüksek derecesine “sitte” veya “eşref-i kuzat” yahut da yüz elli akçeli kadılık denilirdi.²¹

Kadıların tayin, terfi, nakil ve azil gibi bütün işlemleri kazasker tarafından yapılmıştır. XVI. Yüzyıl ortalarına kadar bütün kadı ve müderrislerin tayinleri kazaskerlere aitti, ancak *mevleviyet* ve yüksek medreselere tayinler veziriazam arzıyla oluyordu.²²

Kadıların azledilmesi ise, aklını ve temyiz kabiliyetini kaybetmesi, görevinde *irtikab* yoluna sapması veya kanunu ihlal etmesi, yolsuzluğun ve bilgisizliğinin anlaşılması ile mümkündü.²³

¹⁷ Ahmet Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri I*, İstanbul 1988, s. 68; Şenol Çelik, “Şer’iye Sicillerine Göre 1655-1669 Tarihleri Arasında Edirne’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009, s. 4; Ortaylı, “Kadı”, s. 71.

¹⁸ Osmanlı İlmiye teşkilatında yüksek dereceli kadılıklar için kullanılan terimdir. *Mevleviyet*’in terim olarak XV. yüzyılın ortalarından itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için, Fahri Unan, “*Mevleviyet*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, İstanbul 2004, s. 467-68.

¹⁹ Akgündüz, *Şer'iye*, s. 68.

²⁰ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 95-96.

²¹ Akgündüz, *Şer'iye*, s. 69.

²² Mehmet İpşirli, “XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Kazaskerlik Müessesesi”, *Doçentlik Tezi*, İstanbul 1980 s. 127.

²³ Ortaylı, *Osmanlı’da Kadı*, s. 119.

1.1.1.2. Kadınlarda Aranılan Şartlar ve Kadınlara Görev Süresi

Kadınlara hukuki, idari, beledî gibi birçok görev ve sorumluluğu yerine getirmekle mükellef olduğu için güvenilir ve iyi yetişmiş kişiler arasından seçilirdi. Kadı olarak atanacak kişilerde atanmadan önce aranılan şartlar şunlardı;

1. Yerli yerinde karar verebilen, anlayışlı, dürüst, güvenilir, şahsiyet sahibi ve sağlam iradeye sahip olmalı,
2. Fıkha vakıf olmalı, yargılama hukukunu iyi bilmeli, davaları bunlara göre çözebilecek bir beceriye sahip olmalı,
3. Tam bir temyiz kudretine sahip olmalı, bu sebeple çocuk, bunak, kör, dilsiz ve tarafların yüksek sesle konuşmasını duyamayacak derecede sağır kişiler kadınlık yapamazlar, yapsalar bile verdikleri kararlar geçersiz sayılırdı.

Kadınlara mahalli halk ve çıkar grupları ile kaynaşmalarını önlemek için, bir bölgede 20 aydan fazla görev yapmalarını usulü benimsenmiştir.²⁴ Bu süreyi tamamlayanlar *mazûl* olurlar ve İstanbul'a gelerek her Çarşamba günü kazasker dairesine *mülâzemet*²⁵ ederlerdi. Kadınlara görev sürelerinin bu şekilde kısa tutulması ile terfi imkânlarının tıkanmaması sağlanmış, ayrıca kadınlara merkezden uzak bölgelerde ilim ve fenden uzak kaldıkları düşünülerek İstanbul'da bilgilerini tazeleme imkânı vermiştir.²⁶

1.1.1.3. Kadınlara Yardımcıları

Her kadı belli bir kaza ve sancak bölgesine tayin edilirdi ve her iki halde de kendilerine verilen görevleri bu bölge dâhilindeki şehir, kasaba, nahiye ve köylerde yerine getirmek durumundaydı. Kadınlara, böyle geniş bir alanın her tarafında görevlerini yalnız başına yerine getiremeyecekleri düşüncesiyle kendilerine *Naip*, *Subaşı*, *Muhzırbaşı*, *Şuhud'ül Hal*, *Kassam*, *Toprak Kadınları* ve *Mehayif Müfettişleri* gibi birtakım yardımcıları seçerlerdi.

²⁴ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü", *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara 1976, C. I, s. 9.

²⁵ İlimiye mesleği adaylarının mesleki stajları ve görev bekleme süreleri için kullanılan bir terim. *Mülâzemet* terimi hakkında daha geniş bilgi için, Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 537-539.

²⁶Hacer Yetim, 1217-1224 Tarihli Mülâzemet Defterleri ve Mülâzemet Sistemi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2009, s. 11.

Naip, Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri mevcuttu. Kadı her nahiyenin başına bir naip tayin ederdi. Naipler buldukları nahiyelerde kadı adına görevlerini ifa etmekteydiler. Ama yetki ve denetim üstünlüğü kadıya aitti. Naipler özellikle buldukları bölgelerin ulemasından seçilmekteydi. Kadılar, naip sayılarını istedikleri gibi artıramazlardı. Yeni bir naip tayinini merkeze arz etmeleri ve gereken izni almaları gerekmektedir.²⁷

Subaşı ise Kadı hükümlerinin ve merkezden gelen emirlerin uygulanmasını sağlamak, suçları önlemek ve suç işleyenleri yakalamak, kadının suçlu görüp hüküm verdiği kimseleri cezalandırmak, bazı şehirlerin mukataa gelirlerini toplamakla görevliydi. Bütün bu görevleri kendisine bağlı olan *asesbaşı* ve *ases* adı verilen yardımcılarını vasıtası ile yerine getirmekteydi.²⁸

Muhzırbaşı, Muhzırlar Kadı'nın yargılamada en önemli yardımcılarındandır. Bütün davalarda hazır bulunmaktaydılar. Mahkemede iç güvenliğin sağlanması, davaların getirilip götürülmeleri başlıca görevleri idi. Bunlardan bazıları mahkeme kapısında bekler, duruşmaları bozacak bir olayın çıkmasını önlerdi.

Şuhud'ül Hal, Mahkemelerde şehrin ileri gelenlerinden bazıları da hazır bulunmaktaydı. Bu kimselere *Şuhud'ül-Hal (Durumun Tanıkları)* denilmekteydi. Bu kimselerin bazı duruşmalarda bulunması ile kadı, duruşmaların herkese açık olduğunu ve yargılamaların kurallara uygun geçtiğini kanıtlamak istemiştir.²⁹

Kassam, vefat etmiş kimselerin mallarını varisleri arasında pay etmekle görevli idiler. Kassamlar, mirasla ilgili çıkan anlaşmazlıkları da çözer ve bunları bir deftere kaydederlerdi. Bu defterlere *kassam defteri* adı verilmiştir. Mirasla ilgili davalar *Kassam Mahkemeleri*'nde görülmekteydi.

Toprak Kadıları, köylülerin sancakbeyi, alaybeyi, subaşı, zeamet, tımar sahipleri tarafından herhangi bir haksızlığa uğradıkları zaman, kadılıklara ve Divân-ı Hümâyûn'a

²⁷ Casim Avcı, "Nâib", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 312-13.

²⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, İstanbul 2014, s. 87.

²⁹ Musa Çadircı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 90.

yapılan şikâyetleri toprak kadıları tahkik eder, gerekirse verilen emirlerle davalara bakarlardı.

Mehayif Müfettişleri, Köylere kadar adalet işleri ile meşgul olmak ve derdini dinlemek üzere şikâyeti çok olan mahallere *Mehayif Müfettişleri* tayin edilmekte, bunlar vasıtası ile dava ve şikâyetleri dinlenmekteydi. *Mehayif Müfettişleri* gördükleri dava ve şikâyetleri doğrudan doğruya Divân-ı Hümâyûn'a arz ederlerdi.³⁰

1.1.1.4. Mevleviyet Kadılığı

Hukuk ve adalet sisteminin başı olan Kadılar, bazı derecelere ayrılırlardı. Bunlar içerisinde en önemlisi *Mevleviyet* kadılığı idi. Mevleviyet, Osmanlı ilmiye teşkilatında yüksek dereceli kadılıklar için kullanılan bir tabirdi. Buralara tayin edilen kadılara da *mevali* denmiştir.³¹

Fatih Kanunnamesi'nde geçen “*Ve Sahn mollaları makam-ı mevleviyettendir. Ve Dâhil müderrisi ve Hâric müderrisi dahi makam-ı mevleviyettendir.*”³² ifadelerinden mevleviyet kadılıklarına Hariç, Dâhil ve Sahn medreselerinde görev yapan müderrislerin getirildiği anlaşılmaktadır.

Mevleviyet Kadılıkları kendi içinde; İstanbul Kadılığı, Haremeyn Mevleviyeti, Bilad-ı Hamse Mevleviyeti, Mahreç Mevleviyeti ve Devriye Mevleviyeti olmak üzere beş kısma ayrılmıştır. Bunlardan İstanbul Kadılığı en üst derecede ki mevleviyetti. Çünkü İstanbul Kadılığı'na atanan kişi bu görevden sonra İlmiye sınıfı hiyerarşisi içinde kadılıktan sonra bir üst derece Anadolu Kazaskerliği'ne getirilmekteydi.³³

Mahreç Mevleviyetleri ise; İzmir, Selanik, Yenişehir Fener, Hanya, Kudüs'ü Şerif, Halep, Trabzon, Sofya, Galata, Havass-ı Refia (Eyüp ve çevresi) kadılıkları idi.

Bilad-ı Hamse Mevleviyetleri: Mısır, Şam, Bursa, Edirne, Filibe kadılıklarıdır.

³⁰ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 121-128.

³¹ Unan, “Mevleviyet”, s. 467.

³² Abdülkadir Özcan, *Kanunname-i Ali Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, İstanbul 2007, s. 11.

³³ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 99-103.

Haremeyn Mevleviyetleri: Mekke ve Medine kadılıklarıdır.³⁴

Devriye Mevleviyetleri; Maraş, Bağdad, Bosna, Sofya, Belgrad, Antep, Kütahya, Konya, Filibe, Diyarbakır olarak on kadılık iken daha sonra Bağdad, Antep, Bosna, Erzurum, Marai, Trablusgarp, Beyrut, Adana, Van, Rusçuk, Sivas ve Çankırı Kadılıkları olarak tespit edilmiştir.³⁵

1.1.1 5. Kadılık Müessesinin Bozulması

Kadılık müessesinin bozulmasının nedenlerini bazı araştırmacılar, bu müessesinin içerisinde iltimas, rüşvet gibi bir takım olayların yaygınlık kazanmasına bağlamaktadırlar. Musa Çadırcı'ya göre; "Kadılar gördükleri davalardan rüşvet alarak haklıyı haksız, haksızı haklı çıkarmaya başlamışlardır. Kendi adlarına atadıkları naipleri sık sık değiştirerek yerlerine yenisini atamışlar, yerel yöneticilerin seçimlerine karışmışlar, dilediklerini rüşvet karşılığında ayan, voyvoda veya muhtar seçtirebilmişlerdir".³⁶ Mehmet Ali Ünal ise ilmiye sınıfı arasındaki ilmi payelerin iltimasla elde edilmeye başlanması, adet ve teamüllerin bir yana bırakılması ve yüksek mevkilere ehil olmayan kişilerin gelmesi, Osmanlı adalet sistemi üzerinde etkisini hemen göstermiştir. Çünkü adalet mekanizmasının ve kaza idaresinin başında olan kadılar medreselerden yetişiyordu.³⁷

1.1.2. Naiplik

Kadının olmadığı veya bulunamayacağı durumlarda ona vekillik eden veya onun adına görevlendirilen kişiye Naip denirdi.³⁸ Osmanlı Devleti'nde mahkeme dışında görülmesi zaruri olan ya da tahkikat ve keşif gibi işleri gerektiren durumlar vukuu bulduğunda, kadının mahkemede bulunma zorunluluğu olduğu için, kendi adına bu işleri görmekle vazifelendirilen bir yardımcı tahsis edilmiştir. Naip kadının işlerini kısmen ve vekâleten yürüttüğü gibi bazen de bizzat kadı tarafından kendi kazasına gönderilip onun adına

³⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri Sözlüğü*, C. I-II-III, İstanbul 1971, s. 520.

³⁵ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 99-102.

³⁶ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 82-3.

³⁷ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müessesleri Tarihi*, Isparta 2013, s. 241.

³⁸Naip, birini temsil etmek, birine vekâlet etmek" anlamındaki nevb (niyabe) kökünden gelen "naib" sözcüğü bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici bir zaman içinde yüklenen kimse demektir. Casim Avcı, "Naib", s. 311; Mehmet İpşirli, "Osmanlılarda Naiplik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 312.

hüküm eden ve kadının bütün yetkilerine sahip olmuştur. Kadı kaza dairesi dâhilindeki küçük bölgelerin yani her nahiyenin başına bir naip tayin ederek kontrolü sağlamlaştırmıştır.

Her naip kendi bölgesi dâhilinde kadılık görevini yerine getirmiştir.³⁹ Ancak bu konuda hiyerarşik yetki ve denetim üstünlüğünün bizzat kadıda bulunduğunu vurgulamak gerekir.

Naiplik yapacak şahısta mutlaka yüksek tahsil şartı aranmış ve ilim tahsili açısından ehliyetli kimseler arasından seçilmişlerdir. Naip olacak kimselerin halk arasında ahlak ve fazileti yüksek kimseler olmalarına dikkat edilmiştir. Yeni bir naip tayin olduktan sonra eğer bölgesi dâhilinde mahkeme açmak istiyorsa, bunun gereğini merkeze arz ederek tayin ve kuruluş iznini alması gerekmektedir.⁴⁰ Naip mahkemesi kurulacak yerin diğer semtlere olan mesafesi ve o bölgenin nüfus ve iş yoğunluğu oldukça ehemmiyetlidir. Genellikle kadılar, kendi kazaları dâhilindeki nahiyeleri, bu tür görevliler atamıştır. Yani Naip, kaza kadısı adına o nahiyenin şer'i muamelelerini kontrol etmekteydiler.⁴¹

Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi bünyesinde oluşmuş bu hiyerarşide vukuu bulacak muhtemel tıkanıklıkları önlemek amacıyla kadıların görev süreleri kısa tutulmuştur. Mevleviyet payesine sahip olan kadılar ortalama bir sene, kazalarda görev yapan kadılar ise 20 ay süre için tayin edilmişlerdir.⁴² Bir kadının tayin edildiği esnada ödenmesi gereken berat resmi ise onun almış olduğu yevmiyeye göre değişmiştir. Kadıların kendi yargı bölgeleri dışındaki işlere karışmamaları prensibi de oldukça önemlidir. Herkes kendine ait olduğu bölge mahkemesinde yargılanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Kadı'nın hukuk adamı kişiliğe ve şer'î niteliği onu cami, vakıf gibi kurumların yönetim ve denetiminden, şehir idaresi ve asayiş işlerine kadar her alanda sorumlu kılmıştır. Her kadı belli bir kaza veya sancak bölgesine tayin edilmiştir.

³⁹ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devlet'inde Kadı*, s. 30.

⁴⁰ Şeniz Anbarlı Bozatay, Konur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. VI, Sa. X, Burdur 2014, s. 85.

⁴¹ Ömer Karataş, "242 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi 1808-1809", *Basılmamış Doktora Tezi*, Manisa 2005 s. 11.

⁴² Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devlet'inde Kadı*, s. 16.

Her iki halde de kendisine ait görevleri bu bölge dâhilindeki şehir, kasaba, nahiye ve köylerde yerine getirmekle mükelleftir. Mekânsal genişliğin oldukça fazla olması sebebiyle kadı böyle geniş bir sahanın her tarafında, bu görevleri bizzat yerine getiremeyeceği için mekânsal düzeyde kendine bazı yardımcıları atamak durumunda kalmıştır. Bu şekilde oluşan yatay hiyerarşi içinde amir bizzat kadının kendisi olmuştur.

Kadı naip tayin ederken, genellikle o mahallin uleması arasından seçerdi. Bunlar o yerin medreselerinden icazet almış kimseler olup, bazen Kadı'nın maiyetindeki işlere de tayin edilmişlerdir. Çünkü mahkeme personelinin de belirli bir tahsil ve hukuk bilgisine sahip kimseler olması gerekmektedir. Bilhassa İstanbul Kadısının görev ve yetki alanı oldukça geniş olduğundan, bu sorumlulukları tek başına yerine getirmesi mümkün olmamıştır. Bu sebeple kadılar bizzat mahkemede kendilerine yardımcı olmak üzere bazı ve keşif naipleri bulundurmışlardır.

İstanbul Kadısının görev bölgesinde tespit ettiği bazı ticari işler yani fırınlar, esnaf kontrolü gibi işleri kontrol ederek kadıya rapor vermek üzere görevli olan naiplerde mevcuttur. İstanbul'daki naipliklerin ihtiyaca cevap verememesi üzerine, 2 Safer 994 (23 Ocak 1556) tarihli bir ferman ile mahkeme açarak *naip oturtması* için İstanbul Kadısına izin verilmiştir.⁴³ 17. asırda İstanbul ili, Galata, Eyüp ve Üsküdar (Bilâd-ı Selâse) olmak üzere dört tane kadı tarafından idare edilmiştir. İstanbul kadısının kendi bölgesi dâhilinde 26 naip tayin etmiştir. Bu 26 naip, surların dışında Çatalca'ya kadar uzanan 700 köyün dâhil olduğu bir alanda, kadının temsilcisi olarak görev yapmıştır.

Galata Kadısı da aynı şekilde, civardaki 300 köy üzerine 44 naip tayin etmiştir. Bu sınırlar kadıya ait yargı ve yönetim bölgesi olup, bu bölgelerin dışında yetkileri yoktur.⁴⁴

Daha öncede vurgulandığı gibi naipler, kadı adına onun görevlerini ifa etmek, davalara bakmak, gerektiğinde keşfe çıkmak, kadının bulunmadığı zamanlarda onun tüm işlerini yürütmekle görevliydi.⁴⁵ Ancak mülki otorite olup olmadıkları ve kadının yetki sahasına giren her işlemi icraya yetkili olup olmadıkları belli değildir. Sicillerde naiplerin kadı adına davalara bakmak dışında, hırsızlık gibi olaylarda keşifle

⁴³Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 142.

⁴⁴Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devlet'inde Kadı*, s.33

⁴⁵Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, İstanbul 2005, s.100

görevlendirildiklerine dair birçok bilgi mevcuttur. Naipler görevlerini kötüye kullandıklarında kadı tarafından azledilmişlerdir. Bazı durumlarda merkezi hükümet kadıya, naibini azletmesi için talimat vermiştir. 16. asır sonlarından itibaren kadılar naipleri usulsüz bir şekilde iltizam yöntemiyle tayin etmişlerdir.⁴⁶ Her ne kadar Osmanlı Devleti bu uygulamayı şiddetle yasaklasa da yolsuzluk ve adaletsizlik zamanla artmıştır.⁴⁷

Kamu hukukunun korunması, kadıların birinci vazifesi olduğu için, kadılar en küçük yerleşim bölgelerindeki işleri dahi takip etmek üzere de naip tayin etmişlerdir. Bu bölgelerin en ücra köşelerinde cereyan eden bütün hadiselerden naipleri vasıtasıyla haberdar olup, özel hukuk ve kamu hukukuyla alakalı meseleleri sicillerine kaydetmişlerdir. Bugün noterlerce tanzim olunan kefalet, vekâlet, mukavele, borçlanma gibi her nevi işler, vaktiyle kadılar veya naipler tarafından Şer'îye Mahkemelerinde yapılmış ve bütün bu akitler zabıt tarzında sicillerine kaydedilmişlerdir.⁴⁸ Buldukları bölgelerdeki bütün vakıf, mukataa ve tımarların da denetleyicisi olan kadılar, buralarda meydana gelen yolsuzluklar hakkında karar mercii olmuşlardır. Önemli bir durum söz konusu olduğu zaman ise, olay derhal Divân-ı Hümâyûn'a arz edilmiştir.

Diğer taraftan Miras hukukunda da yegâne mercii kadı veya kadı vekili naip olmuştur. Ölmüş bir kimsenin mallarını hiçbir haksızlığa meydan vermeden taksim etmek kadıların en önemli vazifelerinden biri olmuştur. Buna mukabil aile hukukunun tanzim ve takipçisi de olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde evlenme ve nikâh işlemleri de kadı veya naibi huzurunda yapılmış veya bunların yazılı olarak verdikleri izinnamele ile bu görevler imamlar tarafından yerine getirilmiştir.⁴⁹ Kadı ve naiplerin sefer esnasında görev ve mesuliyetleri oldukça ağır olmuş ve buldukları yerlerden hiç ayrılmamışlardır. Ordunun iâşesi için gerekli

⁴⁶Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli İlmîyeye Dair Ceza Kanunnamesi", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Sa. XXV, Ankara 1982, s. 140.

⁴⁷Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1977, s. 48-50; Erdoğan Keleş, "Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sa. XXXVIII, Ankara 2005, s. 260-261; İbrahim Durhan, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sa. III-IV, No. XII, Erzincan 2008, s. 67.

⁴⁸ Karataş, "242 Numaralı Şer'îyye Sicil Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi 1808-1809", s. 12.

⁴⁹ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, s. 28.

yiyecek maddeleriyle barut ve harp mühimmatının hazırlanması, iaşe maddelerine ait bedellerin muhasebesi ve bunların mültezimlere ödettirilmesi, menzil işlerinin yola konulması, sefere gitmeyenlerin tespit edilmesi gibi emirler çok defa doğrudan doğruya merkezden kadılık makamına yazılmıştır.

1.2. İlk Dönem Osmanlı Medreselerinde Kadı Ve Naip Yetiştirme Sistemi

Anlamı itibariyle ilim öğrenilen yer olan medrese kelimesi dilimize Arapça'dan geçmiş olup, Osmanlı Devleti'nde ilköğretim kurumunu ifade eden Sıbyan mektebinin üstünde Orta ve yükseköğrenimin gerçekleştirildiği kurumlardır.⁵⁰

Medreseler, Osmanlı devletinin kuruluş yıllarından itibaren ülkedeki eğitim-öğretim sisteminin temelini teşkil eden yükseköğretim kurumlarıdır. Bu eğitim kurumları, toplumun mülkî, askerî ihtiyaçlarına yönelik idarecileri, uzmanları ve pek çok devlet adamını yetiştirme görevini üstlenmişlerdir.⁵¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Osmanlı Devleti'nde işleyen eğitim sisteminin, yalnızca topluma nitelikli insan gücü yetiştiren değil, fakat aynı zamanda sosyal hiyerarşide, aşağıdan yukarıya doğru çıkmaya imkan veren kurumlar şeklinde organize edildiği vurgulamıştır.⁵²

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının en önemli kanadını teşkil eden kadıların eğitim-öğretim hayatlarını sürdürdüğü medreseler haricinde başka bir eğitim kurumu mevcut değildir. Sıbyan Mektebini bitiren öğrenciler medreselere giderek ilim tahsil etmişler ve ilmiye sınıfının kolları olan kadılık, müftülük, müderrislik, cami hizmetleri, kâtiplik, gibi alanlarda hizmet etmeye hak kazanmışlardır. Cahit Baltacı'nın tespitine göre XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı ülkesinde yaklaşık 500 civarı medrese eğitim vermektedir.⁵³

Medreseleri amaç ve hizmetlerine göre iki kısımda incelenebilir. Osmanlı medreseleri kadı, müderris ve müftü yetiştiren Umumi Medreseler ve doğrudan doğruya tek bir alana yönelerek öğrencilerin uzmanlaşmasını sağlayan İhtisas Medreseleridir. İhtisas Medreseleri kapsamına giren medreseler Darü'l Hadisler, Tıp Medreseleri ve Darü'l

⁵⁰Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sa. I-III, Elazığ 2008, s. 350.

⁵¹İsa Halis, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Konya 2005, s. 17.

⁵²İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2014, s. 56.

⁵³ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 19.

Kurralardır.⁵⁴ Bu çerçeveden bakıldığında ilmiye sınıfının büyük çoğunluğunu oluşturan kesim, kadı ve naipelerde dâhil olmak üzere Umumi Medreselerde yetişmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde medresenin ilk teşekkülü XIV. yüzyılın ilk yarısında İznik şehrinde olmuştur. Orhan Bey döneminde yaptırılan ve İznik Orhaniye'si adını alan bu medreseye kadar, Osmanlı topraklarında eğitim hayatının nasıl işlediği hakkında elimizde yeterli bilgi mevcut değildir. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Seman Medreselerini kurdurmasına kadar mevcut eğitim sisteminin cami ve mescit çevresinde geliştiği ve mekân olarak bu yerlerden faydalandığı ifade edilebilir.⁵⁵ İznik Medresesi'nin inşasıyla birlikte vakıf sistemi bir devlet politikası olarak yayılmaya başlamış ve kısa zamanda Osmanlı ülkesinde giderek artan bir medrese ağı kurulmuştur.⁵⁶ İznik Orhaniye'sinin yanı sıra Orhan Bey, Bursa'nın fethinden sonra manastırdan medreseye çevrilmiş olan Manastır Medresesi'ni kurarak vakıflar tesis etmiştir.⁵⁷ Edirne'nin fethine kadar geçen süre içerisinde Bursa Medreseleri önem olarak ilk sırayı teşkil etmektedir. Hukuk eğitiminin önde geldiği medreselerden birisi de Selçuklular devrinde, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Sultanlığı sırasında Konya'da, Emir Bedreddin Muslih tarafından 1242 yılında yaptırılan Sırçalı Medrese diye bilinen Muslihiye Medresesi'dir.⁵⁸ Bu medrese Osmanlı Döneminde de eğitime devam etmiş ve 1924 yılına kadar da varlığını devam ettirmiştir.

XV. yüzyılın ortalarında Fatih Sultan Mehmed tarafından kurdurulan Sahn-ı Seman medreseleri ve daha sonra Kanuni tarafından kurdurulan Süleymaniye Medreseleri (1550-1557) Osmanlı ilim hayatının önemli iki dönüm noktasıdır. Osmanlı Devleti'nde mezunlarına kadılık hakkı kazandıran ilk medrese Fatih külliyesi içinde statüsü en yüksek olan Sahn-ı Seman medreseleridir.⁵⁹ Danişmend olarak adlandırılan Sahn-ı Seman Medreseleri'nin öğrencileri, mezun olduklarında kadı olarak atanabilmişlerdir. Bu dönemde bir kadı, medrese eğitimini tamamladıktan sonra kadı mahkemesinde staj

⁵⁴ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s. 20-24.

⁵⁵ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVII, Sa. I, Bursa 2008, s. 26.

⁵⁶ Şerafettin Yaltkaya, "Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Medreseler", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 463-467; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, I, İstanbul 1977.

⁵⁷ Mehmet İpşirli, "Medrese", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara, 2003, s. 327.

⁵⁸ Mustafa Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselerde Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa. XIV, Kayseri 2003, s. 150.

⁵⁹ Yaşar Şahin Anıl, *Osmanlı'da Kadılık*, İstanbul 1993, s. 60.

görmek zorundadır. Bu mahkeme önemli bir merkezin mahkemeleri arasından seçilmek suretiyle belirlenmekteydi.

Kadı adayları seçim usulü ile büyük kadılıklara en az beşer kişi olmak kaydı ile stajyer olarak gönderilerek, Mevleviyet derecesinde olan bu kadıların yanında üç beş yıl çalışmak zorundadırlar. Mevleviyet derecesinde olan kadıların yanında stajlarını tamamladıktan sonra İstanbul'a dönerek bir yıl boyunca da mülâzemet (adaylık, asistanlık) ile vakit geçirmeleri gerekir. Bu işlemler tamamlandığı vakit bir kadı alt kazalardan birine tayin edilmiştir.⁶⁰

Kanuni devrinde yapılan düzenleme ile öğretim iki kola ayrılmıştır. Birincisi Sahn-ı Seman medreselerinde hukuk, ilâhiyat ve edebiyat dallarında yapılan öğretim, ikincisi ise Süleymaniye medreselerinde riyaziyat ve tıp alanlarında yapılan öğretimdir. Bunların üzerinde de “dârülhadis” öğretimi yer almaktadır.⁶¹ Osmanlı Medreselerinin asıl öğretim alanı, başlangıçtan itibaren Fıkıh yani İslam Hukuku olmuştur.

Devletin dayandığı hukuk sisteminin din menşeli olması, doğal olarak medreseleri devlet hizmetinde ve özellikle hukukî görevlerde istihdam edilecek personelin yetiştiği bir kaynak haline getirmiştir.⁶² Günümüzün üniversitelerine denk sayılabilecek bu medreselerde şeriat ağırlıklı bir eğitim şekli mevcuttur. Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerine öğrenci hazırlamak gibi oldukça önemli bir göreve sahip olan bir alt basamaktaki medrese ise Tetimme Medreseleridir.⁶³ Softa adı verilen bu gruptaki öğrenciler, Sahn Medreselerine başladıkları zaman Danişmend ismini almışlar ve mezun oldukları zaman, kadılar da bu zümre içerisinde seçilmişlerdir.⁶⁴

Klasik dönem Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim oldukça uzun bir süreyi kapsamıştır. 12 basamaktan oluşan bu medrese eğitimini tamamlamak aşağı yukarı yirmi yıl sürmektedir.⁶⁵ Osmanlı eğitim sistemine dâhil on iki medrese basamağı şu şekilde sıralanmıştır: İbtida-i Hariç, Hareket-i Hariç, İbtida-i Dâhil, Hareket-i Dâhil,

⁶⁰ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s.13.

⁶¹ Fahri Unan, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Yeni Türkiye*, C. V, Ankara 1999, s. 150-151.

⁶² Zeki Salih Zengin, “Medrese'den Üniversite'ye”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VIII, Sa. II, Adana 2008, s. 213.

⁶³ Anıl, *Osmanlı'da Kadılık*, s. 61.

⁶⁴ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 9.

⁶⁵ Hamiyet Sezer, Selda Kılıç, “Tanzimat Arifesinde Kadılık ve Naiplik Kurumu” *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIV, Sa. XXXVIII, Ankara 2005, s. 32.

Musıla-i Sahn, Sahn-ı Seman, İbtida-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Süleymaniye, Hamis-i Süleymaniye, Darülhadis.⁶⁶

Bu dönemde medrese eğitimi görenler iki şekilde istihdam imkânına sahip olmuşlardır. Birincisi, diğerlerine oranla daha üstün başarıda olma şartı ile bitirdiği medresede kalıp, yükselerek müderris olabilmektir. İkincisi ise tahsil hayatında bu denli başarı gösterememiş olanlar kadı yahut kadı yardımcısı olan Naip olarak atanmaktadırlar. Başlangıçta seçkinlerin kadılığa atanmaları söz konusu değilken, daha sonraki yıllarda yüksek rütbeli müderrisler, eğer isterlerse kadılığa geçiş izni alabilmişlerdir. Örneğin Müderrisliğin en üst aşaması olarak Darülhadis Müderrisi olan bir kişinin eğer isterse Kudüs, Halep, Eyüp, Selanik, İzmir gibi büyük merkezlerin kadılıklarından birine atanma imkânı vardır. Bu bilgiye ek olarak Hariç ve Dâhil medreseleri tamamladıktan sonra Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreselerini bitirenler müderris veya Kadı olarak atanmışlardır.⁶⁷ Müderrislik ve kadılığın yanı sıra Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleriyle İstanbul ve Edirne gibi büyük şehirlerin kadılıklarına atananlar da medreselerde başarılı olmuş, üst rütbelere almış kimseler arasından seçilmiştir.⁶⁸ Kadı atamaları yapılırken eğer aynı kadılığa sıraları gelmiş birkaç aday olursa aralarında imtihan yapılarak en yüksek notu alan kimse kadı seçilmiştir. Fakat bu imtihan uygulaması 17. yüzyıldan sonra geçerliliğini yitirerek yerini iltimasa ve torpile bırakmıştır.⁶⁹ Kadı atamalarında meydana gelen usulsüzlükler giderek artmış ve Tanzimat dönemine kadar ulaşmıştır. Devlet ileri gelenleri ve bilhassa Bâb-ı Meşâhat tarafından, Şer'î kanunların uygulayıcısı olarak bilinen Kadıların, bu şekilde tayin edilmeleri bir hayli tartışma konusu olmuştur. Rüşvet ve iltimasın diğer bir olumsuz sonucu gerçekten ehliyetli kimselerin tayin yolunun kapanmasıdır.

Bilhassa Tanzimat reformlarıyla birlikte Devlet merkezli ve denetleyici bir yapı inşa edilmeye başlanmış ve nitekim Kadı ve Naip adaylarının ehliyetli kimseler arasından atanması için Muallimhâne-i Nüvvâb Okulu'nu açma fikri gündeme gelmiştir.

⁶⁶ Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 75.

⁶⁷ Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 79.

⁶⁸ Sezer, Kılıç, *Tanzimat Arifesinde Kadılık ve Naiplik Kurumu*, s. 33.

⁶⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s. 80-81.

1.2.1. İlk Dönem Osmanlı Medreselerinde Tedrisat

İlk Osmanlı Medreselerinde eğitim, Nizamiye medreselerinin bir devamı niteliğinde olup bilhassa hukuk tahsiline çok önem verilmiştir. Kadı ve Naip adaylarına verilen eğitimin belkemiğini oluşturan ana ders fıkıh dersidir.

Bunu müteakip Fıkıh usulü, Mantık, Kelam, Kur'an, Hadis, Tefsir, İslam Felsefesi, Ahlak gibi nakli ilimlere dâhil dersler mevcuttur. Bunların dışında olarak Arapça gramer, Lügat, Belagat ve Genel Din Bilgileri gibi akli ilimlere dâhil dersler de okutulmuştur.⁷⁰

Osmanlı Devleti'nde bilhassa Fatih ile birlikte Medrese geleneği kendine has bir üslup kazanmaya ve kendi formu içinde şekillenmeye başlamıştır. Ders müfredatında hemen hemen her bölüm için değişmez ana dersler mevcut olmakla birlikte, tahsil görülen alana göre değişen dersler de vardır. Her sınıfta okutulan eserler farklı olmakla birlikte bazen bir üst sınıfta aynı eserin devamı okutulmuştur.

XV. ve XVI. Yüzyıllarda da hukuk bilgisi ağırlıklı dersler Osmanlı Medreselerinde mevcudiyetini korumuştur. Fıkıh ve Fıkıh usulü, Tefsir, Kelam ve Belagat gibi dersler kadı adaylarının ve genel hatlarıyla ilmiyede çalışmak üzere yetişen tüm öğrencilerin gördüğü derslerdir. Kadı ve Naip adaylarını yakından ilgilendiren ve oldukça kapsamlı olan Fıkıh dersi dini, siyasi ve medeni hayatın tüm hususlarını içeren ve yanı sıra ibadet, aile, miras, mali işler gibi içtimai durumlar ile de ilgilenen hükümleri ihtiva eder.⁷¹ Fıkıh metodunun prensiplerini teşkil eden dört temel unsur Kur'an, Sünnet, Kıyas ve İcma'dır. Fıkıh İlmi bu dört ana kaynaktan gelen bilgileri bir araya getirerek bir bütün halinde sunar. Bu dört ana kaynaktan hüküm çıkarma ve nasıl hüküm çıkarılacağı ile ilgili usulleri öğreten alan ise Fıkıh Usulü ilmidir.⁷²

Osmanlı medreselerindeki öğrenim süreleri ile ilgili kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte bu konu ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Örneğin, Uzunçarşılı 1576 tarihli bir fermanı kaynak göstererek öğrenim hayatına başlayan bir öğrencinin derslerinde başarılı olduğu takdirde Haşîye-i Tecrid, Miftah, Kırıklı, Hâriç ve Dâhil medreselerdeki

⁷⁰Nafi Atuf Kansu, *Türkiye'de Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1930, s. 11.

⁷¹ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 48.

⁷² Bilge, "İlk Osmanlı Medreseleri", s. 48.

eğitimini üç yılda tamamladığını ve akabinde Sahn-ı Seman Medreselerine gidebildiğini belirtmiştir.⁷³ şehabettin Tekindağ ise yine bir fermana dayanarak öğrenim süresinin beş yılda tamamlandığını söylemiştir.⁷⁴ Öyle ki bütün medreselerde sabit bir öğrenim süresi söz konusu olmamakla birlikte Kadı ve Naip adaylarının Sahn-ı Seman'a gelinceye dek ve Sahn-ı Semanda buldukları zaman zarfında değişik sürelerde farklı öğrenim sürelerinin olduğu söz konusudur. Nitekim Cahit Baltacı'da Osmanlı Medreseleri'nde ki öğrenim sürelerini Tablo 1 de ki şekliyle aktarmıştır.⁷⁵

Tablo 1. İlk Dönem Osmanlı Medreselerinde Öğrenim Süreleri.

Medrese Türü	Öğrenim Süresi
Yirmili (Haşiye-i Tecrid) Medreseler	1528-29-2 yıl,1575-76- en az 1yıl, 1597-98- 3 ay
Otuzlu (Miftâh) Medreseler	1529-30-2 yıl,1575-76- en az 2ay, 1597-98- 3 ay
Kırklı (Telvih) Medreseler	1535-36-3 yıl,1575-76- en az 3 ay, 1597-98- 5 ay
Ellili (Hâriç) Medreseler	1538-39-1 yıl,1575-76- en az 5 ay, 1597-98- 5 ay
Ellili (Dâhil) Medreseler	1539-40-1 yıl,1597-98-6 ay
Sahn-ı Semân Medreseleri	1539-40-1 yıl,1556-57-1 yıl,1576-77-6 ay,1597-98-6 ay
Altmışlı Medreseler	1545-46-1 yıl

Eğitim süresi haftada iki gün olan Osmanlı medreselerinde eğitim seviyesi bazı belirli kitapları geçmeye, öğrencinin karşılıklı münakaşalardaki ikna ediciliğine ve bazı temel dini bilgileri ölçmek için cami ile mescitlerde uygulamalı olarak yapılan imtihanlara göre belirlenmiştir.

Osmanlı Medreselerinde verilen eğitim ve bilgiyi ölçme usulü bahsi geçen derste okutulan kitaplara göre şekillenmiştir. Her ders kendi içerisinde okutulan kitabın adı ile anılmış, önemli görülen kısımlar ise tekrar yolu ile öğrencilere birkaç defa okutulmuştur. Bu yolla kitaplarda belirlenen bölümlerde başarılı olanlar dersi geçmiş sayılmaktadır.⁷⁶ Osmanlı Medreselerinde genel çerçevede okutulan dersler Tablo 2. De ki gibidir.⁷⁷

⁷³ Uzunçarşılı, "İlmiye Teşkilatı", s. 13-14

⁷⁴ şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, 1975, s. 25.

⁷⁵ Baltacı, "XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Teşkilat - Tarih", s. 35-43.

⁷⁶ F. Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sistemi'nin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 35.

⁷⁷ Baltacı, "XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Teşkilat - Tarih" s. 37-43.

Tablo 2. İlk Dönem Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler.

Medrese Derecesi	Ders Adı	Okutulan Kitaplar
Yirmili	Kelam Fıkıh Belagat	Hâşiye-yi Tecrîd Şerh-i Feraiz Mutavvel
Otuzlu	Belagat Fıkıh Kelam Hadis	Şerh-i Miftâh Tenkîh, Tavzîh Hâşiye-i Tecrîd Mesabih
Kırklı	Belagat Fıkıh Hadis Hadis Usulü	Miftahu'l-Ulûm Sadruşşerîa, Meşârik Mesâbih (Begavî) Tavzîh (Taftazânî)
Ellili Hariç	Fıkıh Hadis Kelam	Hidâye Buhârî Keşşâf, Beyzâvî Telvîh
Ellili Dâhil	Fıkıh Hadis Tefsir Fıkıh Usulü	Hidâye Buhârî Keşşâf, Beyzâvî Telvîh
Sahn-ı Seman	Fıkıh Hadis Tefsir Fıkıh Usulü	Hidâye Buhârî Keşşâf, Beyzâvî Telvîh, Şerh-i Adud
Altmışlı	Fıkıh Hadis Kelam Tefsir Fıkıh Usulü	Hidâye Buhârî Şerh-i Mevâkif Keşşâf Telvîh

Osmanlı Medreselerinde tüm medrese öğrencilerinin genel çerçevede gördüğü ana dersler şöyledir:

Sarf (Etimoloji): Kelime türevleri ve fiil çekimleri öğretilmiştir. Bu derste okutulan kitaplar ise “Emsile”, “Bina”, “Maksud”, “İzzî”, ve “Merah”tır.

Nahiv (Formoloji): Arapçanın cümle yapısı ve genel gramer kurallarını içeren bir derstir. Bu dersin kitapları ise “Avâmil”, “İzhar”, “Kafiye”dir. Ayrıca İbn Hişam’ın “Mugni'l-Lebib” ve “Kavaidü'l-İ'rab”, İbn Mu'ti'nin “ed-Dürretü'l-Elfiyye”, Molla Câmi adıyla bilinen “Kâfiye” şerhi de okutulmuştur.

Belâgat: Hitabet ve konuşma sanatının inceliklerini ele alan derstir. Bu dersin kapsamınca “Şerh-i Miftah” adlı eser okutulmuştur.

Tefsir: Kur’an-ı Kerim’i öz metnine en yakın şekilde, anlama, yorumlayabilme ve uygulayabilmeyi amaçlar.

Tefsir Usulü: Kur’an-ı Kerim’in doğru şekilde tefsir edilebilmesi için kural ve yöntem içeren bir nevi yöntem dersidir. Bu ders için okutulan eserlerden en ünlüleri ise “Kadı Beydâvi” ve Bedreddin Muhammed ez-Zerkeşî tarafından yazılmış “el-Burhan fi Ulûmi’l-Kur’ân” adlı eserlerdir.

Kıraat ve Tecvid: Kuran-ı Kerim’in çok farklı şekillerde okunuyor olması sebebiyle ortaya çıkan farklı tür ve şekillerin en doğru biçimde öğretilmesi hedeflenmiştir. Bu dersin temel kitabı ise kıraat ilminde en meşhur kabul edilen İbnü’l- Cezerî’nin ünlü eseri Kitabü’n-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr adlı eserdir.

Hadis: Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (Sav)’dan, raviler aracılığı ile nakledilen sözleri ve olayları öğretmeyi amaçlar. Osmanlı Medreselerinde Hadis derslerinde okutulan en mühim kitap adını Ebu Abdullah Muhammed Buhârî’den almış olan “Buhârî” adlı eserdir. Hadis dersi kapsamınca okutulan en temel ders kitaplarından bir diğeri Hüseyin b. Mesud Begavî’nin “Mişkâtü’l-Mesâbih” adlı eseridir. Orta düzey medreselerde okutulan hadis kaynağı ise Hasan Sagânî’nin “Meşarık” adlı eseridir. Bu eserlere ek olarak Kadı İyâz’ın “Şifâ-i Şerîf”i de zikredilebilir.

Hadis Usulü: Hadis öğrenme teknik ve yöntemlerini içeren bir nevi yöntem dersidir. Bu ders kapsamınca Şehrîzûri’nin “Ulûmu Hadis”i İbn Hâcer Askalânî’nin “Nuhbetü’l-Fiker”i ve İbnü’l-Esir’in “Câmiu’l-Usûl” adlı eseri okutulmuştur.

Fıkıh: Osmanlı Medreselerinin tamamında mevcut olan bu ders oldukça önemli sayılmıştır. Şer’î ölçüler temel alınarak haram ve helal hükümleri ve bu hükümleri esas alarak karar verebilme becerisini kazandırmak amaçlanmıştır. Bu dersin ana kaynağı Burhaneddin el-Merginânî’nin “Hidaye” adlı eseridir. Bu esere ek olarak Muhammed Ekmeleddin el-Babertî’nin “el-İnaye” adlı eseri “Ekmel” adı ile okutulmuştur. Bunlara ek olarak Molla Hüsrev’in “Dürerü’l-Hükkâm fi Şerhi Gureri’l-Ahkâm” adlı eseri zikredilebilir.

Fıkıh Usulü: Fıkıh dersinin inceliklerini ele alan kural ve yöntemlerini inceleyen yöntem dersidir. Bu derste ana kaynak olarak Ubeydullah b. İshak el-Buhârî'nin "Tenkîh" ve "Tavzih" adlı eserleridir. Bunun yanı sıra Molla Hüsrev'in "Mir'ât" adlı eseri ile Taftazânî'nin "Telvih" adlı eserleri de okutulmuştur.

Kelam ve Akaid: İslam dininin inanç konularını irdeleyen bir bilimdir. Nasiruddin et-Tusi'nin Hâşiye-i Tecrid adlı eseri okutulmuştur.

Mantık: Mantık dersi için Ebheri'nin Risalet'ül-Esiriyye fi'l-Mantık ve Molla Fenari'nin Fenari Şerhi gibi eserler okutulmuştur.

Kadı ve naip adaylarının eğitimleri esnasında onlara okutturulan ders kitapları ile ilgili en geniş çaplı bilgiyi XVI. yüzyıla damgasını vurmuş Taşköprülüzâde Ahmet Efendi'nin biyografisi içermektedir. Kendisi de uzun yıllar ilim tahsili görmüş ve dönemin bilgin müderrislerinden olan Taşköprülüzâde, medreselerde eğitim gören kadı ve naip adaylarına aşamalı olarak fıkıh kitapları okutmuştur. Evvela Yirmili Medresede hocalık yapan Taşköprülüzâde, fıkıh ile ilgili en temel eserlerden biri olan Seyyid Şerif Cürçânî'nin Feraiz şerhini, Otuzlu medreselerde eğitim verdiği yıllarda ise Sadruşşerîa'nın ilk yarısını okutmuştur. Kırklı ve Ellili Medreselerde hocalık yaptığı yıllarda ise fıkıh usulünden Tavzih ve Sadruşşerîa'nın devamını, yine fıkıh içerikli Hidaye adlı eseri fıkıh usulünden ise Telvih'in ilk kısmını okutmuştur. Taşköprülüzade Sahn Medreselerinde verdiği derslerde ise fıkıhtan Hidaye'nin belli bir kısmını ve fıkıh usulünden ise Telvih'in belli bir kısmını okutmuştur.⁷⁸

Hukuk bilgisi içeren ders kitaplarının haricinde kadı adayları belagatla ilgili Mutavvel'i, Kelam dersi için Hâşiye-i Tecrid'i, Hadisle ilgili olarak Mesâbih'i ve Meşârik'ı, ve üst sınıflarda belagat için Şerh-i Miftâh'ı okumuşlardır. Sahn Medresesi'ne devam eden öğrenciler ise Hadis dersinden Sahîh-i Buhârî'yi, Tefsir'den Tefsir-i Kâdî (Bakara Suresi'ni), Kelâm'dan ise Şerh-i Mevâkîf'ı okumuşlardır. Taşköprülüzade Fıkıh ilmini Dini ilimler başlığı altında değerlendirmiş, dolayısıyla hukukçu yetiştirirken İslami ölçüleri esas alan kaynak eserleri kullanma yoluna gitmiştir.⁷⁹

⁷⁸ Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler" s. 33.

⁷⁹ Fahri Unan, "Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlmi Verim", *Türkler Ansiklopedisi*, C. XI, Ankara 2002, s. 439.

Bilhassa Nizamiye mahkemelerinin kurulmasına bağlı olarak Osmanlı ¼lkesinde hukukçu yetiştirme anlayışı da bu minval üzere değişecektir. şer'î ve Nizami mahkemeler olarak iki ayrı sahada görev dağılımı ve istihdam alanları belirlenecektir. Öyle ki şer'î mahkemelerde görev yapacak kadı ve naip adayları için ayrı eğitim programı ve disiplin kuralları uygulanacak, Nizamiye mahkemelerinde görev yapacak kimselerin ise grd¼kleri eğitim daha belirli ve bu sahaya zg¼ olacaktır. Osmanlı Klasik döneminde böyle bir ayrımın olmadığını görmekteyiz.

Hukuk sistemi ve bu sisteme bağlı olan birimler tek bir çatı altında řeyh¼lislamlık kurumuna bağlı olarak işlemektedirler. Yukarıda bahsedildiği üzere medrese eğitimini tamamlamış bir kişi rahatlıkla kadı veya naip olabiliyor ve genellikle de bu meslekler tercih ediliyordu. Ders m¼fredatı uygulanırken katı kurallar olmamakla birlikte derste okutulan eserden imtihanı veremeyen kişinin bir ¼st sınıfa geçme hakkı bulunmuyordu. Ancak aynı şekilde veremediği dersi bir sonraki imtihanda geçtiği takdirde bir ¼st sınıfa devam edebiliyordu. Kadılık mertebesinin gerektirdiği şartları sağlayamayan ve genellikle derslerden orta seviyede geçen ğrenciler Naiplik yolunu tutmayı tercih etmekteydiler. Zamanla imtihan usul¼n¼n önemini kaybetmesi ve iltimasın yaygınlaşması Osmanlı Devleti'ni tedbir almak zorunda bırakmıştır. Örneğin, 16. y¼zyıllarda çıkarılan bazı fermanlarda, medrese d¼zeninde bozulmalar meydana geldiği, ders kitaplarının tam okutulmadığı, derslerin ayrıntılara inmeden daha basit l¼de işlenerek eksik biçimde öğretildiği ifade edilerek, mezunların kalifiye elemanlar olarak istihdam edilemediğine ve neticede devletin ve halkın bundan zarar grd¼ę¼ bildirilmiştir.⁸⁰

17. y¼zyıldan 19. y¼zyıla gelinceye dek bir dizi önem ve ıslah çalışması yapılmışsa da pek bir fayda sağlanamamıştır. Tanzimat döneminde bilhassa Adli mekanizmanın merkezileştirilme gayretine gidildiğini gr¼yoruz. Hukuk birimlerinde görev yapacak kimsenin o birimin gerektirdiği şart ve ehliyete sahip olmasına zen gösterilmiş ve tayin işlemlerinde de aynı hassasiyet üzerinde durulmuştur. Tanzimat döneminde gelinceye kadar yapılan ıslahatların ve d¼zenlemelerin yetersiz kalmış olması, Tanzimat yöneticilerini daha kapsamlı tedbirler almaya yönelmiştir. Eğitim kurumlarının ders m¼fredatı, derslerin işleniş usulleri, duhul imtihanları ve mezuniyet şartları kapsamlı

⁸⁰ Hızlı, "*Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*", s. 33.

şekilde görüŖülerek katı kurallara bağlanmıştır. Nitekim çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Nüvvâb Okulu bu gayretlerin bir ürünü ve Osmanlı ülkesinde adlî teşkilatın daha kapsamlı bir hale getirilme çabasıdır.

BÖLÜM 2: TANZİMATTAN SONRA OSMANLI DEVLETİ'NDE HUKUK REFORMUNA BİR ÖRNEK: NÜVVÂB MEKTEBİ

2.1. Nüvvâb Mektebi'nin Açılışına Giden Süreç

Eğitim kurumlarının ortaya çıkışı, yapısal özelliklerinin belirlenmesi ve içinde bulunulan zamana göre şekillenmesinde hiç şüphesiz çağın içinde bulunduğu toplumsal ve siyasi şartlar etkili olmuştur. Bu şartlara bağlı olarak şekillenen yeni düzenlemeler yalnızca kurumsal yapılanmaları değil, aynı zamanda dönemin eğitim anlayışı ve algısını da değiştirmiştir.

Dönem itibariyle ilk inşası Tanzimat devrine denk gelen Nüvvâb Okulu geçen yıllar içerisinde gerek şartlar gerekse tedrisat programında iyileştirmeye duyulan ihtiyaç sebebiyle farklı isimler almıştır. 1855 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb olarak adlandırılan kurum, 1884 yılında Mekteb-i Nüvvâb, 1909 yılında Mekteb-i Kuzât ve 1913 yılından itibaren ise Medresetü'l Kuzât olarak adlandırılmıştır.⁸¹

“*Naib*” kelimesinin çoğulu olarak Nüvvâb kelimesinden türetilen ve Mekteb-i Nüvvâb olarak adlandırılan Nüvvâb Okulu, genel manada 19. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren Osmanlı ülkesinde Şer'i Mahkemelerde görev yapacak hâkimleri yetiştiren kurumdur. İlk kurulduğu dönemde yapısal olarak daha küçük ve dar kapsamlı eğitim müfredatına sahip olan Nüvvâb Mektebi, zaman içerisinde yenilenerek daha geniş kapsamlı bir yapıya getirilmiştir. Böylelikle bir Yüksekokul seviyesine gelerek medrese adı ile anılmaya başlanmıştır.

Bilhassa 19. yüzyılın başlarından itibaren naip atamalarının yaygınlaşması, Osmanlı adli mekanizmasının önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Tanzimat dönemiyle birlikte bu sorun ile alakalı ıslah ve düzenleme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Böylece H.1271 (1855) tarihli Tевcihât-ı Kuzât ve Nüvvâb Nizamnameleri ile ilk adım atılmıştır.

⁸¹ Jun Akiba, “A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire”, *Turcica*, Vol. XXXV, 2003, s.125-163; Uzunçarşılı, “*İlmiye Teşkilatı*”, s.268-270; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1977 s. 157-159, Mehmet İpşirli, “Medresetü'l-Kudat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XVIII, 2004 s. 343-344

Nüvvâb Okulu'nun açılması fikri, Bâb-ı Meşihat tarafından, şer'î meselelerin çözüme kavuşturulması için kurulan Meclis-i İntihab-ı Hükkamı'ş-Şer adlı mecliste gündeme gelmiştir. 1855 yılında kurulan bu mecliste, şer'î mahkemelerde görev yapacak hâkimlerin ciddi bir eğitim sürecinden geçmeleri gerektiği ve buna yönelik olarak yeni bir eğitim kurumunun mevcudiyetine ihtiyaç olduğu kanaatine varılmıştır. İleride Mekteb-i Nüvvâb, Medresetü'l-Kudât gibi isimlerle anılacak olan Muallimhâne-i Nüvvâb'ın açılması hadisesi, 1855 yılında sözü edilen bu mecliste kararlaştırılmıştır.⁸²

Bu gelişmeleri müteakip mecliste alınan kararlara göre 1871 yılında Naiplik atamaları belli usul ve kaidelere bağlanmış, 1873 yılında yayımlanan “Hükkâm-ı Şer'iyye Nizamnamesi” ile de şer'î memurluk statüsüne ve niyabete geçmek isteyenlerin Muallimhâne-i Nüvvâb'a devam etmeleri şart koşulmuştur.⁸³ Nüvvâb Okulu'nun talimatnamesi 1874 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bu talimatname de Muallimhâne-i Nüvvâb'ın kuruluş amacını ve yapısına yönelik şu ifadeler yer almaktadır: “*ulum-i arabiyeye tahsil etmiş olan ve kendini ifade edebilecek kadar yazı yazmaya muktedir olanlardan şer'i alanda istihdam olmak isteyenlere ilm-i fikhın muamelat kısmıyla ilm-i feraiz ve bunların ameliyatıyla fenn-i sakk tedris ve talim etmektir*”.⁸⁴ Daha sonraki yıllarda Muallimhâne-i Nüvvâb Okulu farklı isimlerle anılmış olsa da, eğitim şekli ve kurumsal amacı hiç değişmeden Osmanlı mahkemelerinde hizmet verecek memurların hukuk eğitimini sağlamaya yönelik bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür.⁸⁵

1855 yılından, 1924'te tamamen kapanmasına kadar eğitim veren Nüvvâb Okulu'nun temel amacı, Tanzimat devrinin kendine has bir yapılanma sürecine girmesi ile değişen hukuk mekanizmasına uygun eleman yetiştirmektir. Bu minval üzere Nüvvâb mektebinde eğitim gören kadı ve naip adaylarının beceri ve kabiliyetleri ile mezuniyet

⁸²Jun Akıba, “A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire”, s. 131.

⁸³“Hükkâm-ı Şer'iyye Nizamnamesi”, *Düstûr-Tertib-i Sâni I, II*, 721-725; 13 Muharrem 1290 (1873). 1913 tarihli “Hükkâm-ı Şer' ve Memurin-i Şer'iyye Hakkında Kanun-i Muvakkat'ın 17. maddesinde de kadılığa atanmak için gereken şartlar arasında Medresetü'l- Kudat'tan mezun olma sayılmaktadır; *Düstûr-Tertib-i Sâni II*, 5, s. 352.

⁸⁴MA, “Muallimhane-i Nüvvâb için “Müceddeden Kaleme Alınan Talimatnamedir” *Bab-ı Meşihat, Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvâb Varide Defterleri*, Gurre-i Muharrem 1291 (18 Şubat 1874), No 1999, 2b-3a.

⁸⁵MA, “Mekteb-i Nüvvâb Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Talimatnamedir.” İstanbul, 1301 (1883); 1908 yılındaki ders programı; *Bab-ı Meşihat, Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvâb Varide Defterleri*, No 2008, 75b-76a; “1914 Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi” *İlmiye Salnamesi*, s. 674-687.

dereceleri ölçüsünde adli birimlere memur vasfı ile yerleştirilmeleri söz konusu olmuştur. İlk dönem Osmanlı Hukuk sisteminin aksine bu dönemden itibaren kadılık ve naiplik kurumunun görev ve fonksiyonları daraltılarak bu kurumlarda gitgide daha özel bir yapılanma hedeflenmiştir. Öyle anlaşılıyor ki görev sahası yalnızca özel hukuk çerçevesinde sınırlandırılmış olan kadılar merkezileştirme politikası çerçevesinde yetkileri kısıtlanarak merkezden maaş alan bir memur haline dönüştürülmüştür.⁸⁶

Tanzimat dönemine gelmeden kısa bir süre öncede hukuk birimleri ve kadılık kurumu ile ilgili yeni düzenlemelerin yapıldığı bilinmektedir. Bu düzenlemelerden ilk göze çarpanı 1838 tarihli “Tarik-i İlmîyeye Dair Ceza Kanunnamesidir.”⁸⁷ Kanunnamenin ilk bölümünde şeriat hizmetinde bulunan kimselerin suç işledikleri, naip ehlinden olanların uygunsuz davranışlar içinde oldukları ve böyle davrananların kimliklerinin tespit edilerek uyarılması ya da cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir. Kanunname de genel itibariyle rüşvet, görev sürelerinin uzatılması, kadıların eğitim ve öğretimleri ve şer’i hizmete geçmeden evvel olacakları imtihanlar hakkında konulardan bahsedilmiştir.

Kanunnameye göre rüşvet ve adam kayırma çok büyük bir suç olarak kabul edilmiştir. Şeriat kurallarını uygulamakla görevli olanlar verecekleri hükümlerde dostlukla ya da rüşvetle haksızlık yaptıkları tespit edilirse, almış oldukları rüşvet kendilerinden tahsil edilecek ve ayrıca da böyle bir suç işlediklerinden dolayı cezalandırılacaklardır. Aynı kurallar haksız yere kadı ataması yapan kazasker içinde geçerli sayılacaktır. 1838 Ceza Kanunnamesinde kadıların görev süresi uzatma ile ilgili işlemleri Şeyhülislam’ın onayına bağlanmıştır. “Arpalık” olarak tahsis edilen bölgelerde naiplik yapan yüksek din âlimleri, müderrisler ve ulema ehlinden diğer kimselerin halktan haraç veya haksız yere para aldıkları ve bu yolla gelir elde ettikleri tespit edilirse görevlerine son verilecektir. Hatta ilmi bilgisi belli olmayan ve tahsil seviyesinden şüphe duyulan kişiler Şeyhülislam nezaretinde onun belirlediği özel memurlar tarafından imtihana tabi tutulacaklardır.

⁸⁶Yasemin Beyazıt, “Tanzimat Devri Şeyhülislamlarından Meşrebzade Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa. LIV, 2010, s. 47.

⁸⁷ Musa Çadırcı, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmîye ’ye Dair Ceza Kanunnamesi”, s. 139-161; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet*, Ankara 1969, s. 277.

Şer'î kural ve hükümleri iyi bilen, fıkıh bilgisinin iyi düzeyde olduğundan emin olunan kimselere “Mühürlü Pusula” (yeterlik belgesi) verilecektir. Yeterli olmayanlar kadı ve naip olamayacaklardır. Daha önceki adalet fermanlarında olduğu gibi bu durum 1838 kanunnamesinde de yinelenmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu döneme dek çıkarılan adalet fermanlarında her ne kadar müderris, din âlimi veya ulemadan herhangi bir zümreye mensup kimselerin kadılık veya naiplik yapması yasaklanmışsa da bu yasağa riayet edilmediği aşikârdır.

Tanzimat döneminde yapılan hukuk reformları ve düzenlemelerde öncelikle bu duruma karşı ciddi önlemler alınmıştır. Nitekim yukarıda bahsedilen Meclis-i İntihab üyelerinin dikkatle üzerinde durduğu konulardan biri de kadı ve naip ehlinin ilmiye sınıfına mensup ve hukuk eğitimi almış kimseler arasından seçilmesi hususudur. 1271 Kuzât Nizamnamesinde, kadı atanmadan evvel ilmi bilgisini ölçmek amaçlı yapılan imtihanlar kazaskerin kontrolünde gerçekleştirilmiştir. Öyle ki yılda iki defa toplanan divan, kadı tayini için yapılacak sınavları kontrol etmek ve yönetmek üzere, Şeyhülislamı temsilen özel bir memur görevlendirmiştir. Tanzimat dönemiyle birlikte Şeyhülislamlığın merkezileştiğini ve kadı imtihanı, kadı tayini gibi meseleleri resmi kalemler aracılığı ile yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Tanzimat'tan kısa bir süre önce kurulan ve Tanzimat dönemiyle daha da kapsamlı hale getirilen adlî birimlerden biri, 1837'de açılan Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye'dir. Meclisi Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye merkezde vukuu bulan olaylar ve suçlar için, bidayet ve devlet memurları için ise idare mahkemesi niteliğinde olması yönüyle Osmanlı Divân-ı Hûmâyunu'nun yerini almıştır. Meclis-i Vâlâ 1868 yılında Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şûrâ-i Devlet adında iki organa ayrılmıştır.⁸⁸ Tanzimat Dönemi ile birlikte yeniden şekillendirilen adli mekanizma çok sistemli işleyen merkezi bir yapı haline dönüştürülmüştür. Şüphesiz ki bunun en doğal sonucu 1840 yılında Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulmasıdır.⁸⁹

⁸⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*, Ankara 1994, s. 118-121; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002, s. 220.

⁸⁹Tanzimat Reformlarıyla yeniden şekillenen Adli Teşkilatta, Nizamiye Mahkemeleri'nde görev alacak hâkim ve diğer görevlileri yetiştirmek için İstanbul'da ilk olarak 1880'de Hukuk Mektebi adında bir yeni kurum daha doğmuştur. Hukuk Mektebi'nin Kuruluş Meselesi ile ilgili detaylı bilgi için, Adem Ali Yörük, *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 4-34, İstanbul, 2008; Osman Ergin, *Türkiye*

Zaman içinde Ticaret ve Ceza işleri ile ilgilenen Nizamiye Mahkemeleri zamanla daha da genişlemiş ve sonuç itibarıyla mahkemeler kendi birimlerine yönelik olarak kurulmaya başlamıştır. Nitekim 1860 yılında Ticaret Mahkemelerinin ayrı bir mahkeme olarak açıldığını görüyoruz.⁹⁰ Buradan hareketle Nizamiye Mahkemeleri ile Osmanlı yargı sistemi kapsamlı bir değişim evresine girmiş ve bu değişim sahip olduğu etki ve nüfuz alanı açısından Osmanlı'nın köklü mahkemeleri olan Şer'îye Mahkemeleri'ni doğrudan etkilemiştir.

Tanzimat devrine gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin tüm birimlerinin yargı işleri ile meşgul olan Şer'îye Mahkemelerinde görev yapan kadıların yetki alanları da bir hayli geniş olmuştur. Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulması ile Fransız Ceza Kanunu'nun kabul edilmesi ve daha sonraki dönemde Ticaret Mahkemelerinin kurulması Şer'îye Mahkemelerini yalnızca dini meselelerle ilgilenmeye yöneltmiştir.

Burada ifade etmekte fayda var ki, Tanzimat reformlarındaki temel sorun bu reformların Osmanlı toplumuna nasıl uygulanacağı ve devletin temel yapısına nasıl uyum sağlayacağıdır. Bu nedenle, her alanda olduğu gibi yargı teşkilatında da birtakım reformlar yapılırken, geleneksel yargı kurumlarının mevcudiyetine dokunulmamıştır. Buna mukabil dini hukuk temelli Şer'îye mahkemelerinin varlığı bu dönemde de devam etmiştir. Ancak burada yapılmaya çalışılan, söz konusu bu geleneksel yapıdaki kurumları da, yine kendi usul ve kaideleri içinde çağın şartları ve gerekliliklerine uygun bir şekilde sokmaya çalışmaktır. Bu durumu Niyazi Berkes, “Osmanlı geleneğinin kanun hukukunun ve İslam Şeriat hukukunun kaynaklarından alınan malzemeye Avrupa hukuklarından alınan malzemeyi yoğurarak, biçimce çağdaş mecellelere benzer kanunlar yapmak, İslam tarihinde ilk defa Tanzimat'ta girilmiş bir iş” şeklinde tarif etmektedir.⁹¹

Maarif Tarihi, C. III-IV, s. 1085-1116, İstanbul, 1977; Nizamiye Mahkemeleri'nin tarihçesi ve yeniden teşkilatlandırılması ile ilgili, Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul 2004, s. 125; İbrahim Durhan, “*Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler*”, s. 78-87.

⁹⁰ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*”, C. III, S. 5, 2005, s. 420.

⁹¹ Niyazi Berkes, “*Türkiye'de Çağdaşlaşma*”, s. 221.

Tanzimat ile beraber yapılan hukuk reformlarıyla, Şer'i Mahkemelerde çağdaş nizam ve ölçülere uygun hale getirilmek istenmiştir. Hiç şüphesiz bunun kaynağı da bu kurumlara eleman yetiştirecek olan nitelikli okulların mevcudiyetidir.

Tanzimat dönemindeki bir diğer önemli gelişme ise 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesidir.⁹² Vilayet Nizamnamesinin çıkarılmasının ardından İdare ile Adliye birbirinden ayrılmıştır.⁹³ Taşra Meclislerinin de adli görevi Fransız örneğine göre kurulan yeni Nizamiye Mahkemelerine verilmiş, öte yandan bu mahkemeler ceza davalarının dışında belirli hukuk davaları ile de ilgilenmişlerdir. Buna ek olarak Evkaf biriminin Şer'îye Mahkemeleri'nden ayrılarak Evkaf mahkemeleri olarak yapılanması kadı efradının yetki alanlarını oldukça daraltmıştır. 1868 yılında Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle'yi (Medeni Hukuk) derlemesi ile birlikte Şer'î Mahkemelerde uygulanan eski usuller yerini batı merkezli olarak daha çağdaş bir hukuk yapısına bırakmıştır.

Böylece Şer'îye Mahkemeleri, yeni dönemde yalnızca şer'î meselelerle meşgul olacak nikâh, nafaka, boşanma, miras gibi birimlere ayrılmış ve bu minval üzere yeniden yapılandırılan Şer'îye Mahkemelerine eleman yetiştirmek amacıyla bir okul tesis etme ihtiyacı gündeme gelmiştir. Belirtmekte fayda var ki Tanzimat dönemi ile birlikte yeniden şekillenen hukuk sisteminde yalnızca Nizamiye Mahkemeleri'nin rolü yoktur. Nizamiye mahkemelerinde oluşturulmaya çalışılan çağdaş yapı, aynı zamanda Şer'îye Mahkemelerin de de oluşturulmak istenmiştir. Yani hukuk alanındaki çağdaşlaşmaya bir adım olarak Nizamiye Mahkemeleri şekillenirken, diğer yandan Şer'îye Mahkemelerinin de işlevini dönemin şartlarına uyum sağlayacak şekilde yapılandırılmak amaçlanmıştır. Buradan hareketle İslam fikhini modern çağa uygun olarak yorumlayacak ve bu dönüşüme paralel olarak batı hukukunu iyi bilen, kadın hakları, miras hukuku, boşanma ve nafaka gibi fihhi konularda yeni bir bakış açısına sahip kadı ve naip adaylarının yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Hiç şüphesiz buradaki asıl gaye kadı ve naiplerin iyi derecede mesleki bilgi kazanmasını sağlamaktır.⁹⁴ Şer'îye Mahkemelerinin modernize edilmesi ve yeni bir altyapı kazandırılması amacıyla ilk

⁹² Mustafa Gençoğlu, "1864-1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa. II, s. 29-50.

⁹³ Ekrem Buğra Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. XIII, Ankara 2002, s. 775.

⁹⁴ Mehmet İpşirli, "Medresetü'l Kudat" s. 343.

olarak eğitim mekanizmasına yeni bir şekil verme fikri gündeme gelmiştir. Yani yeni bir mektep açılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Bu fikri dile getiren ilk kişi Sultan Abdülmecid döneminin Şeyhülislamı Meşrebzade Hafidi Arif Efendi'dir.⁹⁵ Şeyhülislam Arif Efendi Tanzimat Dönemi ile birlikte devlet kademelerini meydana getiren birimlerde de yenileşme döngüsü içerisine girildiğini ve her birimin kendi bünyesi içerisinde kurumsallaştığını ifade etmiştir.

Bununla birlikte Şeyhülislam Arif Efendi, kadı ve naip adaylarının mesleki anlamda daha özgün ve nitelikli yetişmelerinin yeni yapılanma dönemine daha uygun olacağını vurgulayarak bu alanda memur yetiştirmeye yönelik bir okul açılmasının gerekli olduğunu söylemiştir. Bu dönemden itibaren mektebin kuruluş çalışmalarına yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu süreç zarfında ilk olarak Bab-ı Meşihat tarafından Kuzât rütbeleri hakkında bir yönetmelik ve Nüvvâb hakkında yeni bir nizamname hazırlamak için çalışmalar başlamıştır.

17 Recep 1271 (5 Nisan 1855) tarihli Tevcihat-ı Menasıb-ı Kaza ve Nüvvâb Nizamnameleri evvela Tanzimat meclisinde görüşülmüştür. Kadı ve Nüvvâb ehlinin usul ve kaidelerini içeren bu tasarı kapsamınca hangi mahalde memur olacaklarına dair usulün kendileri tarafından belirlenmesi kanaati uygun görülerek 2 Recep 1271 (21 Mart 1855) tarihinde oy birliği ile kabul edilmiştir.⁹⁶ Ardından 14 Recep 1271 (2 Nisan

⁹⁵Meşrebzade Hafidi Mehmet Arif Efendi, Kadıasker Meşrebzade Ali Efendi'nin torunu, müderris Şatırzade Emin Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuş ve dönemin tanınmış âlimlerinden ders okumuştur. Mayıs 1817'de ibtidâ-i hâric derecesi ile müderris olan Arif Efendi kısa bir müddet sonra Muhallefat Kassâmlığı, Şeyhülislâmların Nezaretinde bulunan Vakıflar Müfettişliği ve Rumeli Nüfus Tahrir Memurluğu görevlerinde bulunmuştur. 1835'de Galata kadılığına atanarak bir süre kadılık görevinde bulunmuş ve daha sonra Mekke kadılığı payesi almıştır. Bu arada Kassâm-ı Askerî görevinde bulunmuş, İslam hukukundaki derin bilgisi sebebiyle iki defa Fetvâ Emaneti görevine getirilmiştir. Şeyhülislam Arif Efendi İstanbul kadılığı ve Anadolu Kazaskerliği payelerini de almış, 1846'da Meclis-i Valâ-i Ahkâm-ı Adliye azalığına seçilmiştir. 1847 yılında ise azalık görevi sonrası Anadolu Kazaskerliği ile birlikte 1852 yılında Rumeli Kazaskerliğine atanmıştır. 21 Mart 1854 tarihinde de Arif Hikmet Bey'den sonra Şeyhülislâm olmuş ve 27 Aralık 1858'de vefat edene kadar bu görevini yürütmüştür. Meşrebzade, 1855 Tarihli Tevcihat-ı Menasıb-ı Kaza Nizamnamesi ve Nüvvâb Hakkında Nizamname'yi hazırlamıştır. Şer'i Mahkemelere hâkim yetiştirmek üzere Muallimhane-i Nüvvâb adında bir okul açılması fikrini gündeme getirmiştir. Meşrebzade Arif Efendi ile ilgili geniş bilgi için, Yasemin Beyazıt, "Tanzimat Devri Şeyhülislâmlarından Meşrebzade Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu", s. 47-74; İlmiye Salnamesi, 1334 (1916), s. 590-591; Mehmet İpşirli, "Arif Efendi Meşrebzade", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, s. 365.

⁹⁶ BOA, IMMS, No 4/155/3.

1855) tarihinde padişahın onayına sunulmuştur.⁹⁷ Kuzât ve Nüvvâb Nizamnameleri padişah onayından geçtikten sonra 5 Nisan 1855 yılında yürürlüğe girmiştir

2.1.1. 1271 Tarihli Tevcihat-ı Menasıb-ı Kaza Nizamnamesi (Kuzat Tevcihatı Nizamnamesi)

26 maddeden oluşan Kuzât Tevcihâtı Nizamnamesi⁹⁸ Tanzimat döneminde yapılan şer’i düzenlemeler ile bu düzenlemelerin usul ve nizamını içermektedir. Nizamname de kadı atamalarının yeni düzeni ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Nizamname’nin maddeleri şöyledir:

1. Madde: Rumeli ve Anadolu kazaskerleri yılda dört defa yerine yılda iki defa divan-ı akd edip, kadı atamalarını gerçekleştirecektir. Divana sunulacak kimselerin ellerindeki belgelerin kendi belgeleri olup olmadığı Fetvahane tarafından incelenecek ve 15 yılı aşkın beklemiş olanların başvuruları reddedilecektir.
2. Madde: Kadı tayinleri için yılda iki defa yapılacak toplantılarda, kadı adayları sınava tabi tutulacaktır. Bu sınavların ne şekilde yapılacağı divan toplantılarına katılacak kişilerin inisiyatifine bırakılmış ve böylece belli bir sınav ölçüsü belirlenmemiştir.
3. Madde: İmtihan esnasında sınavı denetlemek için Şeyhülislamlik tarafından bir memur görevlendirilecektir.
4. Madde: İmtihanlar her yıl iki defa yapılacaktır. İmtihanda başarılı olanların haricinde hiçbir imtiyaz ve yetki ile kimsenin ataması yapılmayacaktır.
5. Madde: Bir kazada görevli kişi hangi derecede olursa olsun görev süresi tamamlanmadığı müddetçe üst rütbeden olan kazaya atanamayacaktır.
6. Madde: Kadılık imtihanlarında başarılı olan ve atanmaya hak kazanan kişinin, ismi, memleketi ve tayin edildiği kazanın süreleri belirtilerek iki kıta şeklinde deftere kaydedilecektir. Ekleri de dâhil olmak üzere kazasker ve imtihan esnasında görevli özel memurlar tarafından imza ve mühürlenmek suretiyle bir

⁹⁷ BOA, IMMS, No 4/155/1.

⁹⁸ BOA IMMS, No 4/155/5-6; *Düstûr-Tertib-i Sâni I*, 1289 1872, s. 315-320; *Ceride-i Havadis*, No 739, 19 Ş 1271 (06.05.1855)

nüshası Şeyhülislamlığa ve diğer nüshasında Ruznamçe defterlerine kaydedilmek üzere Ruznamçe dairesine gönderilecektir.

7. Madde: Ruznamçe dairesine gönderilen imzalı ve mühürlü ekler Padişahın onayına sunulacak ve padişah tarafından onaylanması halinde kadılığa hak kazanan kimselerin tevcih tezkereleri yazılacaktır.
8. Madde: Divanların haricinde durum icabı kadılık görevinde bulunanlara mansıp tevcihi gerekirse her ayın başından sonuna kadar kaç tevcih olunacağı, kazaların isimleri ile o kazada ne kadar süre kalınacağı, atanacak kişilerin isim ve unvanları bildirilerek iki ayrı deftere kaydedilecektir.
9. Madde: Kadılıklarda süre uzatma işi de belli bir nizamla bağlanmıştır. Eğer bir kadıya uzatma verilecekse, o kazada görev yapan kadının ve kendisinden sonra birinci derecede sıra bekleyenlerin süreleri eksik ise uzatma işlemi uygun olur. Eğer süre uzatmak isteyen bir kadının henüz görev süresi bitmemişse ve görev süresinin bitmesine çok müddet varsa uzatma süresi verilmesi yasaklanmıştır.
10. Madde: Rumeli kaleminde sitte ve ûla, karib rütbelerinde, Anadolu kaleminde sitte, mûsile ve saniye rütbelerinde bulunan kaza sahipleri ve onlara tayin edilen zamandan süreleri eksik olanlara uzatma gerekirse, en fazla 16 ay, alt rütbede olanlara da son süresi 12 aya kadar uzatma uygun olup daha fazlası yasaklanmıştır. Süre uzatmaları için de defter düzenlenerek bilgiler kaydedilecek, onaylatıldıktan sonra uzatma tezkereleri yazılacaktır. Yılda iki kez gerçekleştirilecek divanlarda ve mansıp tevcihleri yapıldığında görevde kalma ve ayrılma usullerine, görev sürelerine riayet edilecektir.
11. Madde: Belirli bir süre dâhilîde mansıb⁹⁹ verilen kadıların görev sürelerine ek görev süresi verilecek olursa yine atamalarındaki şekilde defter tutularak kayıt usulleri yukarıda belirtilen şekilde yapılacaktır.
12. Madde: Divanlarda ve divanlar dışında yapılan bütün kaza tevcihleri ve uzatma sürelerinin tezkereleri yazılıp, mühürlendikten sonra şeyhülislamlığa sunulacak deftere kayıtları yapılacaktır. Şeyhülislamlıkta mühürlenmeyen tezkere geçersiz sayılacaktır.

⁹⁹ Mansıb: Devlet hizmeti, memuriyet, makam, rütbe, derece, Devellioğlu, “*Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*”, s. 669.

13. Madde: Rumeli ve Anadolu kazaskerleri atandıkları tarihten sonra “tevcihat defterleri” o sene içinde yapmış oldukları bütün tayin işlemlerini bu defterlere sırası ile kaydedeceklerdir.
14. Madde: Asker, memur ve diğer rütbelerdeki maaş sahiplerine kadılık görevi verilmemesine dikkat edilecektir.
15. Madde: Kadı tayin işlemi için her yıl iki defa gerçekleştirilen divan toplantılarında ve açıktan yapılan atamalarda kadı adaylarına atama ve görevden alma kuralları ile ilgili bilgiler verilecek ve bütün kadılar bu kurallara uyacaktır.
16. Madde: Geçici olarak görevlendirilmiş olanların atama süreleri geldiği vakit tayin belgeleri muhızrlardan alınır ve muhızrlara verilir.
17. Madde: Kesin atamaya hak kazananlar Şeyhülislamlık makamına tevcih tezkerelerine eklenmiş dilekçeleriyle birlikte başvuracaklardır. Bu işlemlerden sonra ruznamçeden kaydı tasdik edilerek Fetvahaneye gönderilecektir. Fetvahane de kadı adayının tüm bilgileri ve başvuru evraklarının gerçekten kendisine ait olup olmadığı kontrol edildikten sonra onaylananların tayin onayları verilecektir.
18. Madde: Kadı tayin edilecek kişi bizzat İstanbul’da bulunmaz ise, görevlendirilmesi kabul edilmez. Bizzat kendisi gelerek kaydolmadığı takdirde ruznamçe defterine na-mevcut yazılarak kendisinden sonra sırada olan kişinin tezkeresi yazılır. Eğer bir kadı adayının İstanbul’da bulunmadığı için ataması yapılmamışsa ve yerine vekâleten başvuru yapması için bir yakınını göndermişse, başvuru yapmaya gelen kişinin de aynı yıl içinde atama isteğinde bulunması yasaklanmıştır.
19. Madde: Bir kadı görev süresinin dolmasına beş-altı ay kala yeniden atanma isterse dilekçesi kabul edilmeyecektir. Ancak görev süresinin bitimine üç ay kaldığı zaman başvuru dilekçesi yazabilecektir.
20. Madde: Bir kazaya atama yapılması gerekirse sırada bekleyenlerden birinci, ikinci, üçüncü ve üçüncünün bulunmadığı yerde de dördüncüye görev verilecektir. Görev süreleri yaklaşan ve taşrada bulunan kişilerin gıyabında atama yapılması yasaktır. Aynı şekilde yeni görevlendirme işlemleri yapıldığı esnada bizzat başvurular değerlendirmeye alınacaktır.
21. Madde: Görevlendirme tezkereleri yeniden Şeyhülislamın onayından geçerek kayıt defterlerine geçirilecektir.

22. Madde: Yeni atamalar yapılırken de yukarıda zikredilen şekilde başvuruları yapan şahısların sahte belge verip vermedikleri, kimlik tespitleri, güvenilirlikleri fetvahaneye tarafından incelenecektir.
23. 24. Madde: Fetvahanede incelenen başvuru belgeleri içinde başvuran adaylardan eğer ilmiye sınıfına mensup olmayıp asker veya memur olan yahut herhangi bir maaşlı işte çalışanların başvuruları reddedilecektir.
25. Madde: Fetvahaneye tarafından reddedilenlerin isimleri Ruznamçe defterlerinden de silinerek yerine sıradaki kişinin tayini yapılacaktır.
26. Madde: Bu nizamname de yazılı kuralların Rumeli, Anadolu ve Mısır kalemlerinde uygulanacağı bildirilmiştir.

Kuzât Nizamnamesinden anlaşıldığına göre, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri kadı ve naiplerin tayin işlemleri için yılda dört kez divanda toplanırlarken, bu sayı ikiye düşürülmüştür. Divan toplantıları esnasında şeyhülislamı temsil etmek için toplantıda görevlendirilmek üzere özel bir memur belirlenecektir. Kazalara atanan kimselerin görev süreleri bitmedikçe bir üst dereceden olan kazaya tayin edilmeleri yasaklanmıştır. Böylelikle kadılık derecelerinde hizmet sürelerine bağlı olarak bir derecelendirilme getirilmiş ve böylelikle tavsiye ve iltimas yolu ile üst rütbe kadılıklarına geçiş engellenmiştir. Kuzât Nizamnamesinde üzerinde önemle durulan diğer önemli husus ise Kadıların eğitimli kimseler arasından seçilmesi konusudur.

Bilindiği üzere daha önceki dönemlerde ehliyetsiz kadıların toplumun huzurunu bozduğu ve sağlıklı kararlar alamadığını vurgulayan adaletname ve fermanlar mevcuttu. Osmanlı Devleti'nde bilhassa 17. Yüzyılın başlarından itibaren çıkarılan bazı adalet fermanlarında kadıların usulsüzlüklerinden ve haksız uygulamalarından bahsedilerek bu durumun giderilmesi ile alakalı çözüm arayışlarına gidilmiştir. Zaman içerisinde bulunan kısa süreli çözümler, (yerine yeni kadı tayini ve azilleri) yetersiz kalmışsa da bu dönemde ciddi bir hukuk reformu yoluna gidilememiştir.

18. Yüzyıla gelindiğinde kadı ehlinin usulsüzlüklerinden ötürü yeni fermanlar çıkarılmıştır. Örneğin 1716 tarihli bir fermanla kadı atamalarında “*bilgi ve yeteneğe*” bakılmaksızın niteliksiz ve ehliyetsiz kişilerin görev başına getirildikleri ifadeleri

geçmektedir.¹⁰⁰ Bu yolla kadı ve naip olan kimseler görev yerlerinde geçimlerini sağlayabilmek için zulüm ve baskı yaptıkları ve bu suretle birçok yolsuzluğa sebep oldukları ifade edilmiştir. Aynı fermanla kadıların imtihana tabi tutularak tayin edilmeleri istenmişse de 1792 yılında aynı hususların yer aldığı yeni bir adalet fermanının çıkarılmış olması, benzer sorunların devam ettiğinin açık bir kanıtıdır.¹⁰¹ 1834 tarihinde de aynı nitelikte bir irade yayınlanmıştır. Bu irade de “icra-yı ahkâm-ı şer’îye memur olan nüvvâbın dahi ehliyetli olması ve ehl olarak niyabete tayin olunup...” ifadeleri ile naip görevinde olacakların dahi eğitilmiş kişilerden seçilmesi gerekliliği bir kez daha vurgulanmıştır.¹⁰²

1855 yılına gelindiğinde, Kuzât Nizamnamesinde de bu hususa öncelik ve önem verildiğini görmekteyiz. Kuzât Nizamnamesine göre kadılık atamalarından önce adaylar imtihana tabi olacaklardır. Bu kimseler arasından imtihanda başarılı olanların, ismi, unvanı, memleketi ve tevcih edilen kaza ve görev süresi ile ilgili bilgileri içeren iki defter tutulacaktır. Bu defterlerden ilki kazaskerin özel kalem memuru tarafından mühürlenerek bir nüshası Şeyhülislamlığa, diğer nüshası ise Ruznamçe Dairesi’ne gönderilecektir. Kadılığa hak kazanan kimselerin bilgilerini içeren mühürlü belgeler padişaha gönderilecek ve padişah onayı alındıktan sonra tevcih tezkereleri yazılacaktır.

Kuzât Nizamnamesinde Kadı tayini ile ilgili de düzenlemeler yapılmıştır. Daha önceki dönemlerde kadı ve naip tayinleri kazaskerler tarafından yapılabildiği gibi belli bir dönem bazı vezir, mütesellim¹⁰³ ve kethüdalar¹⁰⁴ tarafından da yapılabiliştir. Örneğin 1775 tarihli bir ilamda kadı ve naip tayinlerinin yalnızca kazaskerler tarafından yapılması ve vezir, mütesellim ve kethüdaların bu işle ilgilenmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Kuzât Nizamnamesinde ise kadı tayinlerinin kazaskerler tarafından yapılacağı kesin hükme bağlanmıştır.¹⁰⁵ Ayrıca Kazaskerler ihtiyaç anında, gerek gördükleri kazaya divan toplantısı yapmaksızın kadı ataması yapabileceklerdir. Tayin

¹⁰⁰Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Dönemi’nde Kadılık Kurumu ve Şer’i Mahkemelerde Düzenlemeler*, İstanbul 2010, s. 27.

¹⁰¹ Uzunçarşılı, “*İlmiye Teşkilatı*”, s. 118.

¹⁰² Feyzioğlu, *Tanzimat Dönemi’nde Kadılık Kurumu ve Şer’i Mahkemelerde Düzenlemeler*, s. 37.

¹⁰³Mütesellim: vergi tahsildarı, eskiden mülki teşkilatta kaymakam, Devellioğlu “*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*”, s. 917.

¹⁰⁴Kethüda: Devlet büyüklerinin buyruğunda çalışan, onların birtakım işlerini gören kimse, kâhya, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=KETH%C3%9CDA

¹⁰⁵ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, s.347

işlemi gerçekleştirilecek kimseler genel kural ve kaidelere uygun kimseler arasından seçilerek defter kayıtlarında Rumeli ve Anadolu bölgesinden hangisine tayin edildiği yazılacaktır. Önceden tayin edilmiş ve görev süresi dolmaya yakın kadılar arasından süre uzatmak isteyen olursa yalnızca eksik süresi kalanların süreleri tamamlanacak, diğerlerinin süresi ise uzatılmayacaktır.

Rumeli’de sitte, mûsile, saniye derecelerinde olan kazalarda görev yapan ve süresi eksik kalmış kadılar için 16 aya kadar ve bu rütbelerden sonraki aşamada olanlara ise 12 aya kadar ek süre verilmiştir. Bütün kaza tevcihleri Şeyhülislama takdim edilip, onun onayı ile görev süresi başlatılacaktır.

Kuzât Nizamnamesinde yer alan diğer önemli husus ise kadı ve naip adaylarının şer’î usullere uygun şekillerde seçilmeleri ve tayin edilmeleri durumudur. Yeni görevlendirme ve atamalar yapılacağı esnada tayin bekleyen kimseler Şeyhülislamığa bağlı olan Ruznamçe kalemine kayıt işlemleri ile ilgili bilgilerini vereceklerdir. Bu işlemlerin akabinde isim listeleri padişahın onayına sunularak onay vermesi halinde tezkereler hazırlanacaktır. Tayin bekleyen kadıların başvuru işlemleri süresinde bizzat kendileri katılmaları zorunludur. Öyle anlaşılıyor ki kadıların herhangi bir yakını veya arkadaşını kendi yerine vekâleten göndererek başvuru yapmaları geçersiz sayılmış ve yasaklanmıştır. Kadı adayları bu süre içerisinde İstanbul’a gelerek bizzat “ispat-ı vücud” etmedikçe Ruznamçe kaydı üzerine kayıtlı değil yazılacak ve tayin hakkı kendisinden sonraki kişiye verilecektir. Bir kazada görev yapan kadının süresi dolduğunda, yerine tayin edilecek kimselerden öncelik hakkı birinci, ikinci, üçüncü ve üçüncü de, kayıtlı değilse dördüncü sıradakine verilecektir. Eğer herhangi bir kazada boşluk mevcutsa ve sırada bekleyen kimse yoksa görevlendirilecek kişi ehliyetli ve bilgin kimseler arasından seçilecektir. Bilhassa Taşradan İstanbul’a rica ve şefaathane yolu ile gelenler ile belgesi eksik yahut kayıp olanların başvuruları geçersiz kabul edilecektir. Divana çıkacak kişilerin belgelerinin sahte olup olmadığı incelenerek, 15 yıldan fazla aynı bölgede yaşamış kişilerin başvuruları kabul edilmeyecektir. Bu nizamname de geçen kurallara uygun şartları bulunmayanların kadılık-naiplik yapamayacağına ilişkin yasaklama getirilmiştir.

2.1.2. 1271 Tarihli Nüvvâb Nizamnamesi

Nüvvâb Nizamnamesi tasarısında Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi'nin böyle bir tasarıya niçin ihtiyaç duyulduğu ile alakalı kanaatleri yer almaktadır.¹⁰⁶ Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi ilk olarak evvelce kadılık usulünün mutasarrıflık temelli olduğundan bahsetmiş ve örfi süresi tamamlandığında göreve alınma veya devretme işinin kararlaştırıldığını vurgulamıştır. Örfi süre tamamlandıktan sonra görevi teslim alacak asli üyenin dışında geçici bir, iki veya üç kişi de ardı sıra kaydedilerek kaza tayinlerinin bu şekilde gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.

Bu durumun kadılar arasında bir takım problemlerin çıkmasına sebebiyet verdiğini vurgulayan Arif Efendi evvelce yasaklanmış olmasına rağmen bir süre sonra bu uygulamanın tekrar ortaya çıktığını vurgulamıştır. Böylece her bir kazada 8 ile 10 geçici kadı biriktiğini ve bu suretle kazalara yeni atama olması için 100 ayı aşkın bir süre beklemek gerektiğini ifade etmiştir. Bu sebepten ortaya çıkan düzensiz bir dağılım olduğunu ve bunu incelemenin zor olduğunu yinelemiştir. Daha önce bu mesele ile ilgilenmesi istenen Şeyhülislam Esbak Asım Efendi'nin yaptığı araştırmalar neticesinde, kadılığa girişte ehliyet aranmadığını, sağa sola kadı atamanın adet haline gelmiş olduğunu, halkın esnafın rica ile kadılığa alınması sonucu kadı sayısının bir hayli arttığını ve ortaya çıkan sorunların bu sebeplerden kaynaklandığını açıklamıştır.

Bu durumu düzeltmenin şart olduğunu ifade eden eski Şeyhülislam müdahale safhasında ehliyetli kesimin yetersizliğinden ötürü kadı eksikliği çekileceğini ve birçok kişinin işsiz kalacağını düşünerek müdahale etmekten vazgeçmiştir. Eski Şeyhülislam bu konu ile alakalı olarak sadece kadıların sayısını kademeli olarak azaltmakla yetinmiştir. Şeyhülislam Arif Efendi, bir sene içinde dört defa toplanması gelenek olan divanlarda yeni kazaya talip mülazımların imtihan ile yeterliliklerini ortaya koyan kimselerden atanıp kalanların ise aracılar yolu ile kadılığa geçmemeleri için nizama kayıtları düşüldüğünü ve Hatt-ı Hümayun ile Rumeli ve Anadolu ruznamçelerine kayıt düşüldüğünü ifade etmiştir. Şeyhülislam Esbak Asım döneminde yapılan bu düzenlemelerin hiçbir etkisi olmadığını söyleyen Arif Efendi, eğer bahsedilen düzen şimdiye dek hakkıyla uygulanmış olsaydı, o tarihten itibaren 20 seneye yakın sürede

¹⁰⁶ BOA, IMMS, No 4/155/7.

kadınların çoğu ayrılırdı. Bu durum söz konusu olmadığı gibi yedek adayların bekleme süreleri de 200 ayı bulmaya başlamıştır, diyerek hala düzensizliğin devam ettiğini açıklamıştır.

Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi, eski sistemin ıslahı ile devam etmenin hiçbir fayda sağlamayacağını ifade ederek, eskiyi ıslah yerine eski düzenin tamamen yıkılarak, ehil olmayan kimselerin kadı ve naip olarak atanmalarının engellenmesi suretiyle çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Kadınlar düzeninin aşamalı olarak düzeltilmesi gerektiğini uygun görmüş ve bu hususta tarikat ehlinin korku ve endişelerini dile getirerek Padişahın ilim ehli olanları seçerek kısa zamanda kaza işlerine eleman sağlayacağını söylemiştir. Bu hususla ilgili kaleme aldığı düzenlemeleri 19 Cemaziyelevvel 1271 (7 Şubat 1855) tarihinde Sultana takdim ederek onayına sunmuş ve nitekim olumlu cevap da almıştır. 12 Maddeden oluşan Nüvvâb Nizamnamesinde alınan kararlar şöyledir:¹⁰⁷

1. Madde: Adliye teşkilatında istihdam edilecek Nüvvâb Efendiler ehliyet ve rütbe itibarıyla beş sınıf üzerine tertip olunacaktır. Her sınıf için hal ve rütbesine münasip belde ve kazaya tahsis olunarak, bundan böyle her bir sınıf kendine mahsus olan kazalar seviyesinde tayin olunacaktır. Bu sınıflara uygun olmayan tayinler geçersiz sayılacaktır.
2. Madde: Sınav ile Nüvvâba katılan kişiler beşinci dereceden girmiş kabul edilecektir. İstihdamları gereğince gelir ve kazançları belirli olan, zeki, halktan ve hocalardan birinci sınıf olanlar, ikinci sınıf olanların yerlerine istihdam edilmeyeceklerdir. Bu yerlere üçüncü sınıfta bulunup imtihana girip başarılı olmuş olanlar girecektir. Üçüncü sınıfa ise dördüncü sınıftan ve 12. Bent de belirtilen şartlar gereği beşinci dereceden olup sınav ile Nüvvâba katılan kişiler girecektir.
3. Madde: Dördüncü sınıfta bulunan efendilerin memur olarak tayin edildiği kazalarda, verdiği hizmette hata ve kusuru bulunmayan ve şer'î hükümlerin uygulamasında bir eksiği görülmeyen, ahali nezdinde kötü bilinmeyen ve zimmet gibi kötü bir hareketi olmayan kişilerin istifa veya hizmet süresi bitiminde 11. Bent de geçen Meclis Şehadeti ile bir üst sınıf rütbesinin müsaadesine uygun halde naklolunma hakları olacaktır.

¹⁰⁷ BOA, IMMS, No 4/155/6

4. Madde: İltizam merkezi ile şehir ve belde vekillikleri birinci sınıfa verilecektir. Kaymakamlık olan kazalar ile buna bağlı bulunan kazalar ikinci sınıfa, bu kazalardan daha küçük olan bölgeler ile küçük düzeyli kaymakamlık olan kazalar üçüncü sınıfa verilecektir. Diğer kesimlerde aşamalı olarak dördüncü sınıf ile kalanlar da beşinci sınıfa tahsis edilecektir.
5. Madde: Beşinci sınıfta bulunan kazalardan birinde değişiklik gerektiğinde kaza derecesinde bulunan Nüvvâb efendiler rağbet etmezler ise astları olan sınıf içinden seçkinlerinden birisi tayin olunur. Ancak düzeyinin üstünde bulunan kazaya memuriyeti kendisinin o Nüvvâb düzeyine geldiği anlamına gelmeyip, ancak 3. Bent de belirtilen şartları yerine getirirse bu düzeye terfi eder.
6. Madde: Bilfiil kendi sınıfına gitmek isteyen kadınlardan birisi, kendisinin dâhil olduğu sınıfa yahut bu sınıfın üstündeki sınıfa mahsus kılınan kazalar düzeyine geçmesi gerekirse, kendi sınıfını almasına müsaade edilir. Sınıfa dâhil olmamış kişilerin atamasında ise yeterliliğini ve haklılığını göstermesi veya ispat etmesi halinde müsaade edilecektir.
7. Madde: Uzak mesafesi olmayan beldeler ve kazalar naiplerine, 18 ay ve uzak mesafe olanlara 24 ay süre verilecektir. Bahsedilen süre sonunda görevi biten naibin yerine bir diğeri atanır. Belirtilen süre dolmadan istifa ya da azlini gerektiren suç oluşmadıkça azledilmez.
8. Madde: Hükümette şeriat dışı hükmü ve kanun dışı işleri görülen Nüvvâb ehlerinden kimseler, vekâletinden azledilir ve ceza kanunu uyarınca cezalandırılır.
9. Madde: Kaza ahalisinin hâkimlerinin bir suç ile ithamları durumunda kaymakam meclisi tarafından etraflı inceleme sonrası suçun gerçekliği görülürse, mazbata ile eyalete ifade vermeye gönderilir. Akabinde eyalet meclisi incelemesi de suçu sabit görürse bir mazbata ile bu durum arz edilir ve gereği yapılır. Eyalet naibinin kötü hareketi durumunda, Eyalet Meclisi'nin üstünde bir kuruma arz edilir.
10. Madde: Hâkimler tarafından yasadışı işlerin tekrarı durumunda memurlar ve meclis azalarının ahali ve reyaya baskıya karşı sessizlikleri takdirinde alacakları cezanın dengi aynı şekilde Nüvvâbı suçladıkları hareketlerin gerekli olduğuna kanaat edilirse, yani Nüvvâb ehlerinden bir kişi reyaya karşı verdiği kararda haklı bulunursa, hâkimlere iftira gerekçesiyle verilir.

11. Madde: Başkentte bulunan Nüvvâb ehlerinden rütbe sahibi ve ehliyetli olanların dışında kalanlar fetva dairesi üyelerince seçim ile belirlenecektir. Meclis aracılığı ile düzenlenecek imtihanı geçenler yoklama usulü ile deftere kaydedilecektir. Kalanların eylemleri ile ehliyet ve hakları ortaya çıkarsa ellerindeki tezkerelerine ve yeniden verilen tezkerelere şerh verilip, mühürleme sonrası düzenlenecek deftere isimleri kaydedilecektir. Buna benzer şekilde taşrada bulunanlar da aşamalı olarak başkente geldikçe yoklamaları yapılarak tezkerelerine şerh verilerek ve mühürlenerek düzenlenecek deftere isimleri kaydedilecektir. Sınıfa girme hakkı kazanmış sayılmayarak yakın bir tezkereye uygun görülenler bulunur ise öncekilerin tezkerelerine itibar edilmeyecektir.
12. Madde: Başkentte bulunan Şer'i Mahkemede vekâlete dâhil olan kazalar için, hüküm kitaplarında sayısı belirtilerek, vekillik arzusunda bulunanlar, mahkemelerin yerine devam ederler. Bu arada vekiller devam ettikleri mahkemenin hâkiminden devam süresince belirgin kabiliyet, iyi niyetli talep ve istikametlerini ifade eden mühürlü ilmühaber alarak fetva makamına arzual sunarlar. Bu yolla sınav meclisine girmeleri kabul edilir ve böyle olmayanların da ilmühabersiz sınava girmelerine izin verilmez.

Nüvvâb hakkında olan bu 12 bendli layihanın içerdiği maddeler Tanzimat meclisinde incelenmiş ve hüküm ve ifadelerinin tamamının kabul edildiğini beyan eden bu metin 2 Cemaziye'l-ahir 1271 tarihinde kayda alınmıştır.

Yukarıdaki Nüvvâb Nizamnamesinden anlaşılacağı üzere, Nüvvâb ehli arasında sınıflandırma yapılarak tayin yerlerinin bu usule göre belirlendiği göze çarpmaktadır. Bu sınıflandırma aynı zamanda tayin edilecek adayların imtihanlarına beceri ve kabiliyetlerine, diğer bir deyişle ilmi manadaki doluluklarına göre değerlendirilmiştir. Nüvvâb adayları için her bir sınıfın ayrı bir imtihanı söz konusudur. Bu imtihanlara ilk girenler beşinci sınıf seviyede kabul edilmiş olurlar. Dördüncü sınıfta bulunan kişilerin memurluk yaptığı kazalarda herhangi bir kusuru bulunmadığı ve iş disiplinine uydukları müddetçe görev süreleri bitiminde Meclis Şehadeti alma hakkı kazanarak bir üst sınıf rütbenin, yani üçüncü sınıf rütbenin tayin olduğu mevkilerde görev yapma hakkı kazanırlar. Beşinci sınıf için tahsis edilen mevkilerde görev değişikliği söz konusu olduğu vakit, Nüvvâb ehlerinden kimse bahsi geçen yere rağbet etmezse bu bölgeye

astları içinden seçkin bir kimse getirilir. Ancak bu tayin edilen kimsenin terfi ettiği yahut üst rütbeye geçtiği anlamına gelmez. Bu yönüyle de rüşvet ve iltimas veya aracı kullanarak tayin işlemlerinin önüne geçmek hedeflenmiştir.

Uzak olmayan beldeler ve şehir merkezlerine daha yakın mevkilerdeki kaza naiplerine 18 ay görev süresi verilmiştir. Şehir merkezlerinden uzak olan bölgelerde görev yapacak naiplere ise 24 ay görev süresi uygun görülmüştür. Söz konusu süre dolmadığı ve azlini gerektirecek kadar büyük bir suç işlemedikçe, süre dolana dek görev sahasında kalmak zorundadır. Görev süresi içinde Şer'î hükümleri çok iyi bilmek ve uygulamakla yükümlü olan Naip, eğer bunun dışına çıkar ve şeriat dışında bir hüküm uygularsa ceza kanunu uyarınca cezalandırılır.

Naibin herhangi bir suç ile itham edilmesi durumunda kaymakam meclisi gerekli olan incelemeyi yaparak, gerekli gördüğü takdirde durumu Eyalet Meclisine bildirir. Suçun sabit olduğu anlaşıldığı takdirde ise Eyalet Meclisi suçu bir üst kuruma arz eder. Böylece bahsi geçen kişi hakkında hukuksal işlem başlatılır. Fakat bu süreç içerisinde Naip haklı görülüp, ona iftira edildiği anlaşılırsa, şikâyetçi olan tarafa naibe uygulanacak cezanın aynısı ya da dengi bir ceza verileceği anlaşılmaktadır.

İmtihanlar Meclis kurulunca yapılacak olup, imtihanı geçenler yoklama usulü ile deftere kaydedilecektir. Bu yönüyle de tayin ve atamalarda imtihanı geçenler ile ehliyetli kimselerin seçilmesine dikkat edilmiş ve imtihanı geçenlerin isimleri kayıt altına alınarak denetim mekanizması sıkı tutulmaya çalışılmıştır. Başkentte bulunan Şer'î Mahkemelerde vekâlete dâhil olan kazalarda vekillik yapmak isteyen adaylar kabul edildikleri takdirde, gittikleri mahalde mahkemenin yerine devam ederler. Ancak devam etmek isteyen vekil adaylarının bağlı buldukları mahkeme hâkimlerinden kendi beceri ve kabiliyetlerini tasdik eden ilmühaber almış olmaları gerekir. İlmühabersiz vekillik yapmaları mümkün değildir.

Nüvvâb Nizamnamesi Padişah tarafından onaylandıktan sonra, Nüvvâb ehlinin hareket ve davranışlarını havi müsvedde Takvim-i Vekayi'de duyurularak, bundan böyle taşralara da ulaştırılacağı bildirilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ BOA, AMD, No 54/39.

Nüvvâb Nizamnamesi gerek içerik gerek uygulanış ve kendine özgü sistemiyle, Tanzimat döneminde bir hukuk reformu niteliğindedir. Öyle anlaşılıyor ki Nüvvâb Nizamnamesinin amacı Tanzimat dönemindeki değişen algı ile birlikte eskiyi ıslah çabası yerine, hukuk mekanizmasını ve adli teşkilatı yeni bir biçime göre şekillendirme çabasıdır. Adli teşkilata yönelik yapılan çalışmalar Tanzimat döneminin bir getirisi olarak çağın ihtiyaçlarına uygun biçimde kendi usulüne uygun olarak düzenlenmiştir. Nüvvâb tayinlerini belirlemede rütbe esasına göre mevki verilmesi ve rütbe belirlemede her bir birim için ayrı esas ve kaidelerin imtihanlar bazında değerlendirilmesi bunun en önemli göstergesidir. Rütbelere arası geçişlerde de zorlayıcı imtihanların, katı kural ve kaidelerin esas alınması, gerek devlet ricalinden gerekse tekke ve tarikat ehlinin kimselerin aracı yolu ile ehliyesiz kimseleri naip olarak atmasına karşın adli mekanizmanın otorite kazandığının bir göstergesidir.

Hukuk, devlet otoritesinin yarısıdır. Hukuk birimlerinin sağlam işlemesi ve birimler arasındaki denetimin güçlü olması bilhassa bu dönemde devlet ricalinin üzerinde önemle durduğu bir konudur. Osmanlı Devleti, Nüvvâb Nizamnamesi ile kadılığın yanı sıra yeni bir naiplik statüsü oluşturmuştur.¹⁰⁹ Jun Akiba bu durumu, naiplerin daha önceden elde ettikleri hakları, devletin çiğnemek istememesinden kaynaklandığı şeklinde yorumlamıştır.¹¹⁰ Tanzimat yenilikleriyle Osmanlı Devleti'ni bu düzenlemeye iten sebepler niyabet sisteminin geçmişten bu yana oldukça yaygın olması ve naipler üzerinde merkezi kontrolün zayıf kalmış olmasından ileri gelmektedir. Bu sebepten dolayı kadı-naip ikileminin ortadan kaldırılarak daha sistematik bir hale getirilmek istenmesi şeklinde yorumlanabilir. Bu dönemde Naipliğe giriş için belirlenen ilk karar İstanbul'daki mahkemeler tarafından naip adaylarına staj usulü bir eğitim verilmesi olmuştur. Naip adayları bu staj sonrası Şeyhülislamın yaptığı sınavdan başarılı olmaları halinde naip olarak atanacaklardır. Ancak bu usulün yetersiz kaldığı kısa sürede anlaşılmalı ve naip ehlinin yetiştirilmesi için Muallimhâne-i Nüvvâb adında bir okulun açılmasına karar verilmiştir.

¹⁰⁹Beyazıt, "Tanzimat Devri Şeyhülislamlarından Meşrebzade Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu", s. 62.

¹¹⁰Jun Akiba "From Kadı to Nâib: "Reorganization of The Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period". *Frontiers of Ottoman Studies*, London 2005, s. 50.

Burada belirtmekte fayda var ki Muallimhâne sözcüğü her ne kadar öğretmen yetiştiren okul anlamına gelse de, 1855 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb adının naib yetiştiren okul manasında kullanıldığını görmekteyiz. Nüvvâb okulunda meydana gelen ad değişiklikleri, bu okulun zaman içinde kurumsal yapılanmasının genişlemesi ile doğru orantılıdır. Evvela kaza ve nahiyelere eğitilmiş naip yetiştirmeyi amaçlayan ve daha dar kapsamda kurulan bu okul, 1885 yılında Mekteb-i Nüvvâb olarak zikredilmiştir. 1908 yılında Nüvvâb Okulunun, Mekteb-i Kuzât olarak anılmasından anlıyoruz ki eğitim tedrisatı ve okul yapılanması genişletilmiş ve naipliğin yanında kadı yetiştirebilecek bir kurum haline gelmiştir. 1909 yılında Nüvvâb Okulu, Medresetü'l Kuzât ismi ile zikredilmiştir. Mektepten Medrese'ye geçiş hiç şüphesiz Nüvvâb Okulu'nun artık bir yüksek okul hüviyetinde olmasından kaynaklanmaktadır.

2.2. Nüvvâb Mektebi'nin Teşekkülü

Nüvvâb Mektebi açılması fikrinin gündeme gelmesi ile birlikte Şeyhülislam Hafidi Arif Efendi konuyla ilgili arzuhallerini yetkili birimlere göndermiştir. Nitekim Nüvvâb Okulu'nun açılması meselesine yönelik 10 Temmuz 1855, (24 Şevval 1271) tarihli bir belgede, Umur-ı Şer'îyye'de yetenekli olanları alarak kısa sürede eğitim ve terbiyelerini sağlamak ve istihdam etmek amacıyla bir mektep açılmasının zorunlu olduğu ifade edilmiştir.¹¹¹ Aynı belgede okulun inşa edileceği mevki ile ilgili olarak inşaya en uygun yerin Süleymaniye Cami yakınındaki Mekteb-i Edebiyye binası olduğu kararlaştırılmıştır.¹¹² Açılacak yeni okulda hocalık yapacak şahsın fıkıh, feraiz ve sakk ilmine vakıf olması gerekliliği belirtilirken, ayrıca bir hüsn-i hat hocasının da lazım geldiği vurgulanmıştır. Bu hususların yanı sıra bahsi geçen muallimlere tahsis edilecek maaş meblağı ile eğitim görecektir talebelere göre okul idaresi için gerekli miktarın sermayeden tedarik edilmesi karara bağlanmıştır. Bu gelişmelerin hemen akabinde Şeyhülislam konunun görüşülmesi ve onaya hazır hale getirilmesi amacıyla, durumu sadarete iletmiştir.¹¹³ Maarif ve Evkâf Nezareti'nden çıkan kararlar padişahın onayına sunularak, olumlu neticelendirilmiştir.¹¹⁴

¹¹¹BOA, İDH No 326/21224; BOA, MKT.MHM No 74/49.

¹¹² İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876)*, İstanbul 2008, s. 204; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform*, İstanbul 1993, s. 226-228.

¹¹³BOA, İDH No 326/21224.

¹¹⁴BOA, İDH No 326/21224.

Bu gelişmelerin akabinde Şer'îye Mahkemelerinde istihdam edilecek memur yetiştirmek üzere 16 Ağustos 1855 tarihinde Muallimhâne-i Nüvvâb Mektebi resmen kurulmuştur.¹¹⁵ Nüvvâb Okulu için gerekli ödeneğin Mekteb-i Edebiyye'den aktarılması ve Nüvvâb Okulu bünyesinde gerekli olan bütçenin Kadı maaşlarından kesilerek sağlanması belirtilmiştir. Muallimhâne-i Nüvvâb'ın müdüriyeti için fıkıh ilmine vakıf bir şahsın atanması kararlaştırılmış, bunun yanı sıra mektepte verilecek ana derslerden olan Feraiz ve Fen-i Sakk ilmine vakıf öğretmen tayin edilmesi buyrulmuştur.¹¹⁶

Muallimhâne-i Nüvvâb'ın zikredildiği 1855 yılı Nizamnamesinde mahkemelerde niyabete atanmak için açılan bir okul hükmünde olduğu ifadeleri yer alırken¹¹⁷, 1873 yılında bu okuldan mezun olan öğrenciler arasından Meclis-i İntihab tarafından yapılacak bir imtihan sonucunda seçilenlerin kazalara tayin edileceği belirtilmiştir.¹¹⁸ 1913 yılında çıkarılan bir kanunda ise kadı olarak atanabilmek için söz konusu Nüvvâb Mektebi'nden mezun olmuş olmak şart sayılmıştır.¹¹⁹ Öyle anlaşılıyor ki, Nüvvâb Okulu'nun kuruluşundan itibaren eğitim müfredatı ile işlevsel yapısı giderek zenginleşmiştir. Nüvvâb Okulu'na olan yoğun ilgiye bağlı olarak zaman içerisinde kurumun statüsünün de yükseldiği aşikârdır. Okul bünyesinde gerek yapısal gerekse işlevsel olarak birçok yenilik yapılmış ve bu değişimler okulun yeniden adlandırılmasından eğitim müfredatının genişletilmesine kadar sürmüştür. Nüvvâb okulunun yeni kurulduğu yıllarda kısa süreli eğitim vermesi tasarlanırken, daha sonra bu süre uzatılmıştır. Nüvvâb Okulu sınıf esasına göre 4 sene sürecek bir eğitim vermeye başlamıştır.¹²⁰ Buradan hareketle ilkin Osmanlı adlî mekanizmasındaki temel sorunlara çözüm bulmaya yönelik olarak istihdam sorununu çözüme amacıyla kurulmuş olan

¹¹⁵BOA, İDH No 326/21224; Ayşe Zişan Furat, "Nüvvâb Okullarının Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sa. 198, 2012, s. 154. Muallimhâne-i Nüvvâb Mektebi'nin kuruluşu ile ilgili olarak birbirinden farklı birçok tarih söz konusudur. Uzunçarşılı "İlmiye Teşkilatı" adlı eserinde Nüvvâb Mektebi'nin açılış tarihini 1854 olarak göstermektedir. Buna mukabil birçok müellif Nüvvâb Mektebi'nin tam tarihini yazmamakla birlikte, açılış yılı olarak Uzunçarşılı'nın eserindeki bilgiyi esas almıştır. Hâlbuki bu çalışma sonucunda Arşiv Belgelerinden edinilen bilgiler doğrultusunda Muallimhâne-i Mektebin tam açılış tarihi 2 Zilhicce 1271 (16Ağustos 1855) olarak tespit edilmiştir.

¹¹⁶BOA, İDH No 326/21224.

¹¹⁷BOA, IMMS No 4/155; "Nüvvâb Hakkında Nizamname", *Düstûr-Tertib-i Sâni*, On ikinci bend, 17 Receb 1271 (5 Nisan 1855), 321-324.

¹¹⁸"Hükkam-ı Şer'iyye Nizamnamesi", *Düstûr-Tertib-i Sâni I, II*, s. 721-725.

¹¹⁹"Hükkam-ı Şer' ve Me'murin-i Şer'iyye Hakkında Kanun-i Muvakkat", *Düstûr-Tertib-i Sâni*, 19 Cemaziyel-evvel 1331/13 Nisan 1329 -26 Nisan 1913, 5, s. 352.

¹²⁰"Mekteb-i Nüvvâb Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Talimatdır." Madde 5, 6.

Nüvvâb Okulu, zamanın şartlarına ve gelişimine paralel olarak, daha modern bir şekilde yapılmış, kaliteli ve ehliyetli memurlar yetiştirmeyi amaçlamıştır.

Kuruluş yıllarında Muallimhâne-i Nüvvâb olarak anılan Nüvvâb Okulu binası Arşiv kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla 1882 yılında tamir edilerek yenilenmiştir. 21 Aralık 1882, (10 Safer 1882) tarihinde Şeyhülislamın da iştirak ettiği bir tören ile yeniden eğitime açılmıştır.¹²¹ Muallimhâne binasının tamirinin akabinde, yeni bir törenle açılışının ardından ismi de Mekteb-i Nüvvâb olarak anılmaya başlanmıştır.¹²² Nüvvâb Mektebi'ne yıldan yıla kayıt yaptırmak isteyen öğrenci sayısının artması ve buna bağlı olarak muallim ihtiyacının ortaya çıkması ile tedris usulünün genişletilmesine ve idari heyetin güçlendirilerek yeni muallimler tayin edilmesine karar verilmiştir.

Bu karar gereğince 1882 yılı bütçesinden Muallimhâne bütçesine her ay 10.000 kuruşun aktarılması karara bağlanmıştır.¹²³ Arşiv kayıtlarından elde ettiğimiz bilgilere göre Mekteb-i Nüvvâb binasının bu dönemde çeşitli tamir faaliyetlerinden geçtiğini anlaşılmaktadır. Okul binasında meydana gelen tahribat nedeniyle 1892-1893 yıllarında Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye dairesi tarafından padişahın onayına sunulmak üzere 16,354 kuruşluk bir bütçe çıkarılmıştır. Padişahın onaylaması üzerine tamir işlemleri için 1890-1891 yıllarının bütçesinden tahsil edilmek suretiyle başlamıştır.¹²⁴ Mekteb-i Nüvvâb binasının oldukça yıpranmış olması sebebiyle 1893-1896 yılları arasında da ufak çaplı tadilatlar geçirmiş olduğunu anlaşılmaktadır.¹²⁵ Bir diğer tadilat ise 1906 yılında olmuştur. Nüvvâb Mektebi'nin bir hayli harap olmuş duvarları onarılmış ve kurşunları 5,794 kuruş bütçe ile değiştirilmiştir.¹²⁶ 20 Mayıs 1894 (15 Za 1311) tarihinde ise Nüvvâb Mektebi'nin bitişiğinde bulunan dersane kubbesinin tadilatı için gerekli işlemler onaylanmış ve tadilat süresi başlamıştır.¹²⁷

¹²¹ BOA, YMTV, No 10/23.

¹²² Uzunçarşılı, "İlmiye Teşkilatı", s. 268.

¹²³ BOA, İDH, No 882/70318.

¹²⁴ BOA, İEV, No 1/8.

¹²⁵ BOA, İEV, No 10/40.

¹²⁶ BOA, İEV, No 42/29.

¹²⁷ BOA, İEV, No 6/34.

Mekteb-i Nüvvâb ismi ile uzun yıllar eğitim veren Nüvvâb Okulu, 1908 yılından itibaren Mekteb-i Kuzât olarak anılmaya başlanmıştır.¹²⁸ Bu dönemde Nüvvâb Mektebi'nde bir mekân değişikliği yapılmıştır. Bilindiği gibi Muallimhâne-i Nüvvâb binası, 1310, 1311, 1313, 1324¹²⁹ yılları olmak üzere dört kez tadilat görmüş olduğundan, her dönem gittikçe artan öğrenci taleplerini karşılayamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine 1910-1911'li yıllarda yeni bir plan hazırlanmıştır. Bu işle dönemin Evkâf Nazırı Mustafa Hayri Efendi bizzat ilgilenmiştir. Günümüzde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi olarak kullanılan, Bayezid'deki Kapudan İbrahim Paşa vakfiyesinde, İbrahim Paşa Cami'nin hemen yanında bulunan ve içerisinde bahsi geçen vâkıfa ait eski hamam binasının bulunduğu bu arsa uygun görülmüş ve imar görevi Mimar Kemalettin'e vermiştir.

Mimar Kemalettin tarafından yaptırılan yeni bina 1913 yılında tamamlanarak eğitim vermeye başlamıştır.¹³⁰ Üç kattan oluşan yeni binada bir bodrum katı, beş derslik, bir toplantı odası, bir yemekhane, teneffüshane ve idari kesim için bazı odalar bulunmaktadır. En üst katta ise bazı levazım odaları ile ek olarak derslikler bulunmaktadır.¹³¹ Yeni mektep binasının toplam maliyeti kalorifer sistemi ile birlikte 11,000 lira olmuştur.¹³² Mektep binasının adı 1924 yılında İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi olarak değiştirilmiş ve bu şekilde kullanılmıştır.

22 Aralık 1909 tarihine gelinceye dek üç kez farklı isim ile yâd edilen Nüvvâb mektebi bu tarihten itibaren, kapatılıncaya dek Medreset'ül Kuzât olarak anılmış ve bu ad ile de yeni bir nizamname çıkarmıştır.¹³³ 20. yüzyıla gelindiğinde Nüvvâb Mektebi'nde çok daha kapsamlı bir eğitim vermeye başlandığını görmekteyiz. Medresetü'l Kuzât Nizamnamesi'nden yola çıkarak bu dönemde ders çeşitlerinde ve ders saatlerinde önemli bir artış olduğu söylenilebilir. Üst birim olarak Bâb-ı Meşhate bağlı olan Kuzât

¹²⁸ Uzunçarşılı, “İlmiye Teşkilatı”, s. 268.

¹²⁹ 1893, 1894, 1896, 1907.

¹³⁰ Mimar Kemalettin için, “Yıldırım Yavuz, Mimar Kemalettin Bey (1870-1927)”, *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Dergisi*, C. VII, Sa. I, Ankara 1981, s. 53-76; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, C. II, Ankara 1962, s. 82.; Yıldırım Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara 1981, s. 232

¹³¹ Yıldırım Yavuz, “Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi” s. 232-234.

¹³² Diren Çakılcı, “Bir Hukuk Mektebi: Medresetü'l Kuzât”, *Mediterranean Journal of Humanities*, Sa. III-I Antalya 2013, s. 94.

¹³³ *İlmiye Salnamesi*, 1334, 689; Uzunçarşılı, “İlmiye Teşkilatı” s. 268. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Yüksek Okullar medrese olarak anılmaya başlanmış ve bu kelime bu dönemden itibaren genel bir tabir olarak kullanılmıştır.

Medresesi'nin mevcut nizamnamesine ek olarak yeni bir nizamname ile Sınıf-ı Mahsûsa kısmı eklenmiş ve okul bu nizamname şartları gereğince idare edilmiştir. Medresetü'l Kuzât Nizamnamesi, Nüvvâb Okulu'nun kuruluş gayesini, disiplinini ve eğitim modelini en iyi yansıtan bir kaynaktır.

2.2.1. Nüvvâb Mektebi İdari Sistemi ve Yönetim Kadrosu

İlmiye Salnamesine göre Muallimhâne-i Nüvvâb'ın ilk müdürü İstanbulî Abdüllatif Efendi'dir. Daha sonraki yıllarda müdürlük yapmış şahıslar Tablo 1 de ki gibidir.¹³⁴

Tablo 3. Muallimhane-i Nüvvâb Müdürlüğünde Bulunan Şahısların Listesi.

Nüvvâb Mektebi'nin Muallimâhne-i Nüvvâb adıyla Yâd Olunduğu Müddetteki Müdürleri			
İsmi	Rütbe	Tayîn Tarihi	Son Bulunduğu Memuriyet
İstanbulî Abdüllatif Efendi	-	-	-
Es-Seyyid Mustafa Rıfat Efendi	-	2 Zilkâde 1279	-
Rizeli Yunus Vehbi Efendi	İstanbul Medresesi	Gurre-i Safer 1285	-
Beypazarlı İbrahim Burhaneddin Efendi	Haremeyn	Gurer 1290	-
İçelli Abdullah Saib Efendi	İstanbul	2 C.evvel1291	-
Saniyen İstanbulî Abdüllatif Efendi	-	24 Şaban 1293	-
İstanbulî Osman Nuri Efendi	Mahreç	8 C.evvel 1296	-

¹³⁴ *İlmiye Salnamesi*, 1334, 688, Uzunçarşılı, “*İlmiye Teşkilatı*”, s. 268.

Tablo incelendiğinde, Muallimhâne-i Nüvvâb okulunda 7 kişi müdürlük görevinde bulunmuştur. İlmiye Salmaesi’de müdürlerin son buldukları memuriyetler belirtilmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki müdürler rütbe sahibi seçkin kimseler arasından seçilmiştir. Müdürlerden Rizeli Yunus Vehbi İstanbul Medreseleri, Beypazarlı İbrahim Burhaneddin Harameyn, İçelli Abdullah Saib İstanbul, İstanbulî Osman Nuri Mahreç rütbelere sahiplerdir. Bunlardan İstanbulî Abdullatif Efendi, Es-Seyyid Mustafa Rıfat Efendi ve Saniyen İstanbulî Abdullatif Efendilerin rütbeleri tespit edilememiştir.

Eğitime başladığı ilk yıllarda eğitim süresi 3 yıl olarak belirlenen Nüvvâb Okulu’nun Fıkıh, Feraiz, Sakk-ı Şer’î ve Hüsn-i Hatt gibi temel derslerin yer aldığı oldukça dar kapsamlı olan ders müfredatı 19. yüzyıl sonlarına doğru oldukça genişletilmiştir.¹³⁵ Muallimhâne-i Nüvvâb’a muallim olarak istihdam edilen şahıslar ile ilgili Maarif Salnamesi ve İlmiye Salnamesi’nde geçen bilgilerin yanı sıra, Arşiv kayıtlarında da bazı bilgiler mevcuttur.

Nitekim 22 Eylül 1866 (12 Ca 1283) tarihli İsmail Lütfü Efendi arzuhalinde, İlim ve Fıkıh tahsili almış olduğunu belirterek Kars’ta ve Tuzla kazalarında Naiplik görevini ifa ettiğini fakat hasbelkader görevinden ayrılmış bulunması sebebiyle Nüvvâb Muallimliğine kabulünü arzetmiştir.¹³⁶ İsmail Lütfü Efendi’nin arzuhalinin incelemesi ve Muallimhâne’ye kabul edilmesi ile ilgili kararın fetva makamınca değerlendirmesi için Padişah Hazretleri’nden Şeyhülislam Efendiye bir ferman gönderilmiştir.¹³⁷ Kayıtlardan elde edilen bilgilere göre, bu zât için Şeyhülislam tarafından referans niteliğinde bir belge yazılmıştır. Öyle ki bu belgede İsmail Lütfü Efendi’nin kendisinin şer’î hükümlere ve kanunlara bağlılığını belirtilerek, işlerinde yüksek ahlak üzere olduğundan dolayı muallimliğe uygun olacağına dair görüşlerini ihtiva eden bilgiler mevcuttur. Bununla birlikte 29 Eylül 1866, (19 Ca 1283) tarihli belgede Tuzla Kazası Naibi İsmail Lütfü Efendi Nüvvâb Muallimliği’ne tayin arzuhalini padişaha bildirdiğini ve padişah hazretlerinin emri üzere hal olunacağını belirtmiştir.¹³⁸ Aynı belgede 3 Ekim 1866 (23 Ca 1283) tarihinde İsmail Lütfü Efendi’nin arzuhaline Memed Refik adlı zât tarafından cevap verilmiştir. Buna göre Tuzla Kazası Naibi İsmail Lütfü Efendi’nin

¹³⁵ Diren Çakılcı, “Bir Hukuk Mektebi: Medresetü’l Kuzât, s. 91.

¹³⁶ BOA. MVL. No 509/47.

¹³⁷ BOA. MVL. No 509/47.

¹³⁸ BOA. MVL. No 509/47.

başvurusunun değerlendirildiği ve adı geçen şahsın Muallimhâne imtihanlarına katıldığı görülmüş, ancak muallimlerin Muallimhâne'ye alınmaları usule göre olduğundan adı geçen şahsın vakti geldiğinde bu usul dâhilince hareket etmesinin uygun olacağı ve böylece başvurusunun tekrar değerlendirileceği ifade edilmiştir.¹³⁹ Adı geçen şahsın durumu ile ilgili arşiv kayıtlarında başka bir bilgiye ulaşılamadığı için, bu kişinin Nüvvâb Muallimliğine kabul olunup olunmadığı bilinmemektedir. Ancak öyle anlaşılıyor ki bu şahsın başvurusuna geri dönüş yapılmamış yahut olumlu şekilde yanıt verilmemiştir.

Nüvvâb Okulu bilhassa 1882 yılından itibaren canlılık kazanmıştır. Okuldaki idareci sayısının artışı da anlaşılıyor ki Nüvvâb Mektebi'nin en yoğun tercih edildiği ve öğrenci sayısının en fazla olduğu dönem, Mekteb-i Nüvvâb ismiyle anıldığı bu yeni dönemdir. Bu yönüyle okulun idareci sayısının en fazla olduğu dönem Mekteb-i Nüvvâb dönemidir. Mektebi Nüvvâb'ın yeni döneminde ilk müdürü, 30 Temmuz 1885 tarihinde tayin edilen Kapucukluzâde Mehmet Atıf Efendi'dir.¹⁴⁰

İlmiye Salnamesi'nden edindiğimiz bilgiler neticesinde bu dönemden başlayarak, okulun isminin Mekteb-i Kuzât olarak anıldığı döneme kadar Mekteb-i Nüvvâb yönetiminde on iki kişi müdürlük yapmıştır. Bu zatlardan dört tanesi İstanbul, üç tanesi Sadr-ı Anadolu, diğer dört tanesi de Hameyn rütbesine sahip seçkin kimselerdir.

Tablo 4. Nüvvâb Mektebi'nin Mekteb-i Nüvvâb ismiyle anıldığı yıllardaki müdürlerini içeren listesi.¹⁴¹

Nüvvâb Mektebi'nin Mekteb-i Nüvvâb adıyla Yad Olunduğu Müddetteki Müdürleri			
İsmi	Rütbesi	Tayin Tarihi	Son Memuriyeti
Kapucukluzade Mehmed Atıf Efendi	İstanbul	17 Şevval 1302	-
Gümüshaneli Ömer Efendizade Mustafa Reşid Efendi	Hameyn	29Safer 1303	-

¹³⁹ BOA. MVL. No 509/47.

¹⁴⁰ *İlmiye Salnamesi*, 1334.

¹⁴¹ *İlmiye Salnamesi*, 1334, 689.

Tablo 4'ün devamı

Saniyen İstanbullu Osman Nuri Efendi	Harameyn	3 Muharrem 1305	-
Ataullah Efendizade Mehmed Şükri Efendi	Sadr-ı Anadolu	Gurre-i Muharrem 1309	19 Cemaziye'lahir 1 276'da mektepten neşet etmiştir.
Ali Şükrü Efendizade Mehmed Esad Efendi	İstanbul	10 Safer 1309	-
Yemişaneli Ömer Efendizade Mustafa Reşid Efendi	Harameyn	11 Cemaziye'l evvel 1309	-
Hemşinli Mehmed Salim Efendi	Harameyn	21 Cemaziye'l evvel 1309	-
Salisen İstanbullu Osman Nuri Efendi	İstanbul	Gurre-i Muharrem 1310	-
Kamil Beyzade Hasan Tahsin Efendi	Sadr-ı Anadolu	17 Muharrem 1311	-
Raif Bey Hafidi Ahmed Asım Efendi	İstanbul	22 Safer 1313	22 Şaban 1284'te mektepten neşet etmiştir.
Rabien İstanbullu Osman Nuri Efendi	Sadr-ı Anadolu	26 Cemaziye'l- evvel 1313	-
Saniyen Yunus Vehbi Efendi	Sadr-ı Anadolu	6 Cemaziye'l- evvel 1322	-

Adli mekanizmada ciddi reformların yapıldığı bu dönemde Osmanlı Devleti Şer'îye Mahkemelerinde görevlendirilecek hâkimlerin vasıflı ve işin ehli kimseler tarafından eğitilmelerine oldukça önem vermiştir. Bununla birlikte Nüvvâb Okulu ile yakından ilgilenen, idari işlerin ve eğitim müfredatının sıkı takibini yapan kimseler çeşitli nişan ve rütbelere ile taltif edilmişlerdir. Nüvvâb Okuluna destek ve katkılarından dolayı emeği geçen kişiler çeşitli Arşiv belgelerinde ve 1317, (1899) 1318, (1900), 1321, (1903) tarihli Maarif Salnamesinde geçmektedir. Bununla birlikte söz konusu salnamede bu yıllarda okutulan dersleri ve eğitimci kadrosunu da görmek mümkündür. Maarif Salnamesinden elde ettiğimiz bilgilere göre Mekteb-i Nüvvâb'ta görev yapan Müdür ve muallimler ile verdikleri dersler ve sahip oldukları rütbe ve Nişanlar Tablo 5 deki gibidir.¹⁴²

¹⁴² *Maarif Salnamesi*, 1317, s. 836; 1318, s.916; 1321, s. 249.

Tablo 5. Nüvvâb Mektebi'nin Müdür ve Muallimler ile onların Rütbe ve Nişanları.

Yıllar	Memuriyet	İsmi	Rütbesi	Tarihi	Osmani Nişanı	Mecidi Nişanı	Madalya
1317 (1899)	Müdür ve Sakk Muallimi	Osman Nuri Efendi	Sadr-ı Anadolu	21M 1316	3	1	-
	İnşa Muallimi	Şeyh Vasfi Efendi	Devriye Mevalisinden	-	-	-	-
	Fıkıh Muallimi	Mustafa VehbEfendi	Kibar-ı Müderrisinden	13Ş 1294	-	4	-
	Hatt-1 Talik Muallimi	Hüseyin Efendi	Kibar-ı Müderrisinden	21Za 1290	-	-	-
	Mecelle Muallimi	Mahmud Hamdi Efendi	Kibar-ı Müderrisinden	7 Z 1313	-	-	-
	Feraiz Muallimi	Ahmed Hulusi Efendi	Kibar-ı Müderrisinden	-	-	-	-
1318 (1900)	Müdür ve Sakk Muallimi	Osman Nuri Efendi	Sadr-ı Anadolu	21 M 1316	1	3	-
	İnşa Muallimi	Şeyh Vasfi Efendi	Devriyye Mevalisinden	G.L.1317	3	-	-
	1.Müdür Muavini	Mustafa Asım Efendi	Müderrisinden	21 Ra 1304	3	4	-
	2.Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	İzmir Paye-i Mücerridi	5 C 1305	3	-	-
	3.Müdür Muavini	İbrahim Ahmed Efendi	Mahreç	13 L 1316	3	-	-
	Fıkıh Muallimi	Mustafa Vehbi Efendi	Kibar-ı Müderrisinden	G.Z 1312	3	4	-
	Hatt-1 Talik Muallimi	Hüseyin Efendi	Kibar-ı Müderrisinden	25 L1314	-	4	-

Tablo 5'in devamı

	Mecelle Muallimi	Mahmud Hamdi Efendi	Kibar-1 Müderrisinden	7 Z 1313	-	4	-
	Feraiz Muallimi	Ahmed Efendi	Kibar-1 Müderrisinden	13 Ş 1300	-	4	-
1321 (1903)	Müdür ve Sakk Muallimi	Osman Nuri Efendi	Sadr-1 Anadolu	21 M 1316	2	1	-
	Sakk-1 Arabi Muallimi	Ahmed Fevzi Efendi	Harameyn	9 L 1318	3	3	-
	İnşa Muallimi	Ali Vasfi Efendi	Devriyye Mevalisinden	G.L.1317	3	3	Gümüş
	Fıkıh Muallimi	Mustafa Vehbi Efendi	Kibar-1 Müderrisinden	13 Ş.1294	4	3	-
	Hatt-1 Talik Muallimi	Hüseyin Hüsnü Efendi	Kibar-1 Müderrisinden	21 Za 1290	4	-	-
	Mecelle Muallimi	Mahmud Hamdi Efendi	Kibar-1 Müderrisinden	7 Z. 1314	4	-	-
	Feraiz Muallimi	Ahmed Hulusi Efendi	Kibar-1 Müderrisinden	13 Ş 1300	-	-	-
	1.MüdürMuavini 2.Müdür Muavini	Mustafa Asım Efendi	Kibar-1 Müderrisinden	27 R. 1307	-	-	-
	3.Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi İbrahim Ethem Efendi	İzmir Paye-i Mücerridi Balad-1 Hamse	9 Ca. 1305 21 Ca.1320	- 4	4 4	- -

Tabloyu incelediğimizde 1899 yılında, Nüvvâb Okuluna destek ve hizmetlerinden dolayı, Müdür Osman Nuri Efendi'ye birinci rütbeden Mecidi Nişanı ve üç defa Osmani Nişanı verildiği görülmektedir.¹⁴³ Bununla birlikte Müdür Osman Nuri Efendi kısa bir müddet sonra Sadareyn Müsteşarlığı'na atanmışsa da, daha sonra yeniden Nüvvâb Okulu müdürlüğüne dönmüştür.¹⁴⁴ Bunun dışında Nüvvâb Okulu'nda fıkıh muallimliği yapan Mustafa Vehbi Efendi'ye de başarı ve desteklerinden dolayı dört defa Mecidi Nişanı verilmiştir. Nüvvâb Okulunda bu dönemde dördü Müderrisinden biri Anadolu Sadareti ve diğeri Devriye Mevalisinden olmak üzere altı muallim mevcuttur. Okuldaki hocaların branşlarından okulda hangi derslerin okutulduğunu anlamak mümkündür.

Buna göre Nüvvâb Okulu'nda bu dönemde Sakk, İnşa, Fıkıh, Hatt-ı Talik, Mecelle ve Feraiz dersleri okutulmuştur. Salnamede bu derslerin haftada kaç saat olduğu ve işleniş usulleri belirtilmemiştir. Nüvvâb Mektebi'nde görev yapacak muallimlerin rütbe sahibi kimseler arasından seçilmesi ve ilmi anlamda ehliyetli olmasına büyük önem verilmiştir. Tabloda her bir Muallimin görev tarihi ile hangi rütbelere kaç adet almış oldukları belirtilmiştir. Nüvvâb Okulu'nun Muallimhâne-i Nüvvâb olarak anıldığı ilk yıllarında oldukça dar kapsamlı olan ders müfredatına nazaran, çok fazla bir değişiklik olmamakla birlikte Hatt-ı Talik ve Mecelle derslerinin eklenmiş olduğunu görmekteyiz. 1900 yılına gelindiğinde ders müfredatında bir değişiklik görmemekle beraber okula artan yoğun ilgiden ve talebe sayısının fazlalığından idari yönetime yardımcı memurlar alındığını görmekteyiz. Müdür ve ona yardımcı olarak birinci, ikinci ve üçüncü müdür yardımcılarını belirlemiştir.¹⁴⁵ Müdür Muavin-i evvel olarak, Mustafa Asım Efendi, Müdür Muavini Sanisi olarak, Mehmed Şükrü Efendi, Müdür Muavini Salisi olarak, İbrahim Ahmed Efendiler tayin edilmiştir.

Okulda Müdür, Müdür yardımcılarını ve Muallimler ile birlikte toplam dokuz kişi görev yapmıştır. Aynı şekilde her bir muallim ve müdür muavininin ayrı ayrı derece ve rütbeleri gösterilmiştir. Buna göre bu yılda Nüvvâb Okulu'nda müdürlüğe devam eden Osman Nuri Efendi'ye hizmet ve başarılarından ötürü bir Osmani üç Mecidi Nişanı

¹⁴³ *Maarif Salnamesi*, 1317, 836; BOA, İ.TAL, No 142/46.

¹⁴⁴ BOA, Y.MTV No 167/255.

¹⁴⁵ *Maarif Salnamesi*, 1318, s. 916.

verilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki geçen yıla nazaran bu yıl Nüvvâb Okulu personellerini teşvik etmek ve hizmetlerini arttırmak için okul muallimlerine nişan ve rütbelere verilmiştir. Örneğin okulun İnşa Muallimi Şeyh Vasfi Efendi geçen yıl herhangi bir nişana sahip değilken bu yıl üç Osmani Nişanı ile taltif edilmiştir. Bunun yanı sıra Müdür Muavini Mustafa Asım Efendi ile Fıkıh Muallimi Mustafa Vehbi Efendiler üç Osmani ve dört Mecidi olmak üzere iki Nişan ile taltif edilmişlerdir.

Diğer müdür muavinleri Mehmed Şükrü ile İbrahim Ahmed Efendilere üçer Osmani Nişanı, Hatt-ı Talik, Mecelle ve Feraiz Muallimleri olan Hüseyin Efendi, Mahmud Hamdi Efendi ve Ahmed Efendilere ise dörder Mecidi Nişanı verilmiştir. Böylece Nüvvâb Okuluna katkı ve desteklerinden ötürü Nüvvâb muallimlerinden her birine ayrı ayrı olmak üzere toplamda 16 Osmani Nişanı ve 23 Mecidi Nişanı verilmiştir. Bu yılda da eğitim müfredatı 1899 senesindeki müfredat ile aynı devam etmiştir.

1903 yılında ders müfredatına Ahmed Fevzi Efendi'nin hocalığını yaptığı Sakk-ı Arabi adında yeni bir ders eklenmiştir. Sakk-ı Arabi dersi ile Nüvvâb Okulu'nda bu yıl ders sayısı yediye çıkmıştır. Arşiv kayıtlarından ve Maarif Salnamesi'nden edindiğimiz bilgilere göre bu yıl da Nüvvâb Okulu'nda görev yapan Müdür ve Sakk Muallimi Osman Nuri Efendi'ye iki Osmani ve bir Mecidi Nişanı verilmiştir. Bunun yanı sıra Müdür Muavinlerinden Mehmet Şakir ve İbrahim Ethem efendiler ile fıkıh muallimi Mustafa Vehbi Efendi ve inşa muallimleri Ali Efendi'ye üçüncü rütbeden mecîdî nişanı verilerek taltif edilmiştir.¹⁴⁶ Bu sene içinde Nüvvâb Muallimleri içinde yalnızca İnşa Muallimi Ali Vasfi Efendi Gümüş İmtiyaz Madalyası almıştır. Ayrıca başarı ve emeklerinden ötürü Hatt-ı Talik ve Mecelle Muallimi olan Hüseyin Hüsnü ve Mahmud Hamdi Efendilere dörder adet Osmani Nişanı verilmiştir. Böylece bu sene de Nüvvâb Okulu muallimleri toplamda 24 Osmani, 18 Mecidi ve 1 Gümüş Madalya ile taltif edilmişlerdir.

Nüvvâb Okulu'na tayin edilen muallimlerin seçkin, ehliyetli ve rütbe sahibi kimseler arasından seçilmesine özen gösterilmiştir. Nitekim Nüvvâb Okulu'nda daha önceden büyük medreselerde görev yapmış ve ulema arasında bilgin olarak tanınan Kibar-ı Müderrisin rütbesinden beş muallim mevcuttur. Müdür ve Sakk Muallimi olan Osman

¹⁴⁶ BOA, İ.TAL. No 201/61; *Maarif Salnamesi*, 1321, 249.

Nuri Efendi ise Anadolu Kazaskeri anlamına gelen Sadr-ı Anadolu rütbesine sahiptir. Diğer muallimler içinden İnşa Muallimi Vasfî Efendi Devriye Mevaliliği, Müdür Muavinlerinden Mehmed Şakir Efendi İzmir Paye-i Mücerridi, İbrahim Ahmed Efendi, Mahreç, İbrahim Ethem Efendi, Baladı Hamse ve son olarak Sakk-ı Arabi Muallimi ise Harameyn, rütbelerine sahiptirler.

İlmiye Salnamesinden tespit edilen bilgilere göre, 1908 yılına geldiğimizde Mekteb-i Kuzât olarak zikredilen Nüvvâb Okulu'nda yalnızca iki kişi Müdürlük yapmıştır. Her ikisi de Mekteb-i Kuzât'tan mezun olan müdürlerden, ilki 9 Eylül 1908'de göreve getirilen, İstanbul Medreselerinden Kayserili Mahmud Hamdi Efendi, diğeri ise tayin tarihi belli olmayan Karesi Şeyhi Eğinli Mehmed Rahmi Efendi'dir.¹⁴⁷ Bu dönemde Bab-ı Meşihat tarafından okul için yeni bir Kuzât Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu Nizamname daha sonra oldukça genişletilerek yeni tedrisat programı eklenmiştir. İlmiye Salnamesinden edindiğimiz bilgilere göre Kuzât Medresesi'nin ilk ve tek müdürü olan Ahmet Muhtar Efendi, 22 Aralık 1909 tarihinde tayin edilmiş ve idareyi ele almıştır.¹⁴⁸

Medresetül Kuzât nizamnamesine göre Kuzât Medresesi'nin en üst idari birimi olan Müdür, padişah tarafından tayin edilen ve okulun nizamını sağlayarak eğitimin ilerleyişini denetlemek gibi görevler ile mükellef kılınmış kimsedir.

Bununla birlikte öğrencilerin tutum ve davranışlarını kontrol etme, duhul imtihanlarını düzenleme, her ay düzenli olarak mubassırlar tarafından kayıt altına alınan öğrencilerin devam ve yoklama bilgilerini denetlemek Müdürün görevleri arasındadır. Ayrıca Müdürün maiyetinde bulunan bir müdür muavini, bir kâtip ve birkaç mubassır, idari işlerde Müdür'e yardımcı olmaktadır.¹⁴⁹ Müdür haricinde okul bünyesinde görevli diğer memurların görevleri Mekteb-i Kuzât Nizamnamesinde verilmiştir. Bu Nizamnameye göre Müdür Muavini, Mubassır, Kâtip, gibi görevliler Meclis-i İntihabın kararına göre seçilir ve Bâb-ı Meşihat tarafından da atanırlar. Müdür Muavini, müdürün olmadığı yer ve zamanlarda okulun idari işlerinin yürütülmesinde ikinci sorumlu kişidir. Mubassır adı verilen memurlar ise okulun düzen ve nizamını sağlamakla yükümlü

¹⁴⁷ *İlmiye Salnamesi*, 1334, 689.

¹⁴⁸ İstanbul rütbesine sahip olan Ahmed Muhtar Efendi, 18 Receb 1307 tarihli Mekteb-i Nüvvâb mezunudur. *İlmiye Salnamesi*, 1334, s.689; Uzunçarşılı, "İlmiye Teşkilatı", s.268.

¹⁴⁹ BOA. ŞD.HU, No 2825/1; *Düstür-Tertib-i Sâni*, 1332, II, s. 146; *İlmiye Salnamesi*, 1334, s. 674.

kimselerdir. Bunun yanı sıra Mubassırlar okulun güvenliği, öğrencilerin derse devam cetvelleri ise okul idaresinin resmi yazı işleri ve evrak işleri ile ilgilenen memurlardır.¹⁵⁰

Medresetü'l Kuzât Nizamnamesinin ikinci bölümünde, “*Heyet-i Talimiye*” başlığı altında, medresede görev yapacak muallimlerin sorumlulukları ve yetkileri açıklanmıştır. Nizamnameye göre, memurları seçmekle görevli memurin-i intihab encümeni tarafından seçilen muallimlerin tayin ve atama işlemleri, Bâb-ı Meşihat tarafından yapılacaktır. Muallimler ders müfredatına uymak zorundadır. Okul yönetmeliğince belirlenen derslikler de belirli saatler ölçüsünde eğitim vereceklerdir. Nüvvâb Okulu nizamnamesince Muallimlerin ders esnasında dersin gidişatını bozan, disiplin dışı davranışlarda bulunan öğrencilere yaptığı davranışın büyüklüğüne göre nasihat yahut ceza verme yetkileri bulunduğu da belirtilmiştir. Muallim eğer sınıf içindeki disiplinsizliği ve sorunu çözemezse ilgili öğrenci ya da öğrencileri müdüriyete bildirebilir.

Muallimlerin bir diğer önemli görevi yıl içi ve yılsonu imtihanlarını yapmakla yükümlü olmalarıdır. Nüvvâb Nizamnamesinde öğrencinin sıkı denetim altında tutulduğu ölçü de Muallimler de kontrol altında tutulmak istenmiştir. Bu yönüyle Muallimler, Medresetü'l- Kuzât Nizamnamesi'ne yazılan altıncı madde ile disipline tabi tutulmuşlardır. Öyle ki olağan üstü haller haricinde özrünü beyan etmeden derslere devam etmeyen her muallimin maaşından kesinti yapılacaktır.

Eğer bir muallim aynı ay içerisinde üst üste iki kez maaşından kesinti cezası alırsa o muallimin görevine son verilerek yerine yeni bir muallim atanacaktır.¹⁵¹ Medresetü'l- Kuzât'ın idari bütçesi çeşitli arşiv vesikalarından elde ettiğimiz bilgilere göre şöyledir. Nüvvâb Mektebi açıldığı ilk yıllarda bu okulun idari bütçesi ve ihtiyaçlarının Mekteb-i Edebiyye'nin bütçesinden ve kadı aylıklarından yapılan kesintilerle idare edilmesi kararlaştırılmışsa da, bunun yeterli olmayacağı anlaşılmıştır. Nüvvâb Okulu ihtiyaçlarının 1855 senesinden itibaren Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı Mekâtib-i Umumiye bütçesinden sağlanmasına karar verilmiştir. Ancak ilerleyen zaman içinde okulun yapısal olarak büyümesi, ders sayısının artması ve buna bağlı olarak eğitimci kadrosunun genişlemesiyle söz konusu Mekâtib-i Umumiye bütçesi okulun giderlerini

¹⁵⁰ BOA, ŞD.HU, No 225/13, 3.

¹⁵¹ BOA, ŞD.HU, No 2825/1; *Düstür-Tertib-i Sâni*, 1332, II, 146; *İlmiye Salnamesi*, 1334, 674.

karşılama da eksik kalmıştır. Bu gelişmeler üzerine okula bir ödenek çıkarılması için Şûrâ-yı Devlet'e başvurulmuş ve 1885/1886 senesi Kanûn-ı Evvel'inden başlamak üzere, Maârif Nezâreti Veznesi'nden ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵²

Ancak söz konusu bu karara Maarif Nezareti riayet etmemiş ve Maliye Nezareti'nden Nüvvâb Okulu için Maarif Nezaretine her hangi bir ek ödeme yapılmadığını bildirerek Nüvvâb Okulu'na ödeme yapmamıştır.¹⁵³ Maliye Nezareti bunun üzerine 1301-1308 yıllarının giderlerinin belirlenerek kendisine bildirilmesini ve gerekli bütçenin Maliye Nezareti Hazine-i Celilesi'nden, Meşihat Makamına ödenmesini kararlaştırmıştır.¹⁵⁴ 1892 senesinden sonra Nüvvâb Okulu tahsisatının nereden ödendiğine dair bir bilgiye ulaşamamıştır.

2.2.2. Duhul İmtihanları ve Öğrenci Kayıtları

Nüvvâb Okuluna giriş ve duhul imtihanları ile ilgili Muallimhâne olarak anıldığı ilk dönemden Medresetü'l Kuzât dönemine kadar bilgiler çeşitli arşiv vesikalarında mevcuttur. Muallimhâne-i Nüvvâb'a kayıt olmak isteyen öğrencilerde aranan özellikler ve uygulanan kabul imtihanlarının muhteviyatı 1874 Talimatnamesinin birinci maddesinde şu şekilde geçmektedir.¹⁵⁵ *“Muallimhâneye kayd olmak isteyenler mümkün olduğu halde şerh-i akâyidden yukarı ders görmüş talebeden olması ve Dürer 'den imtihan olunması mukarrer bulunduğundan mecâlis-i intihâbda bunların tedris etmiş oldukları fünûnun her birinden bahisle münâsib üçer sual irâs olunarak her suale cevab kâfi itâ eyledikleri ve mesâil-i fikhîyyeye intisâbları ve ifâde-i merâm edebilecek mertebe yazı yazmağa muktedir oldukları tebeyyün eylediği halde muallimhâneye...”*

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki Muallimhâne-i Nüvvâba girebilmenin ilk ve öncelikli şartı Akaid Şerhi'ni tamamlamış olmaktır. Akaid Şerhi'ni tamamlamış öğrencilerin ise Dürer'den imtihan olunması kararlaştırılmıştır. Duhûl imtihanını gerçekleştiren Mecalis-i İntihab (Seçim Kurulu) üyeleri sınava giren öğrencileri önceden okumuş oldukları bilgilerin derecesini ölçmek amacıyla her bir dersten üçer soru sormak kaydıyla sınava tabi tutmuşlardır. Bu öğrenciler arasından sorulan sorulara doğru ve tam

¹⁵² BOA, ŞD.HU, No 211/29.

¹⁵³ BOA, BEO, No 147/11019.

¹⁵⁴ BOA, BEO, No 147/11019.

¹⁵⁵ MA, Meclis-i İntihab-ı Hükkâm-ı Şer'iyye Karar Defteri, No 1899, s.3a-3b

cevap verenler, fıkıh meselelerinde yeteri kadar bilgiye sahip olanlar ve bilgilerini iyi derecede yazıya dökebilecekler Muallimhâne-i Nüvvâb'a seçilmişlerdir. Öyle ki Naip adaylarının Niyabet makamına gelebilmeleri için sıkı imtihanlardan geçerek bu okula alınıyor olması hukuk reformları sürecinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Daha önceleri bir dizi ıslah ve iyileştirme içeren ferman ve kanunnamelerin yetersiz kalmış olması, ehliyetsiz kimselerin kolaylıkla Kadı ve Naipliğe getirilmesi, böylece sancak ve kazalarda istihdam sorununun ortaya çıkması, adli mekanizmada köklü bir değişim zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. İfade edilebilir ki Osmanlı Devleti, işe öncelikle hukuk sisteminin en temel yapı taşı olan eğitim kurumlarını, yapılandırma ile başlamıştır. Burada esas olan çağın koşul ve gerekliliğine uygun fenleri seçerek eğitim kaidelerini modern usuller çerçevesinde şekillendirmektir.

Muallimhâne-i Nüvvâb'ın açılması ile birlikte eğitimci kadrosu da oluşturulmuş ve kısa zaman sonra duhûl imtihanları yapılmaya başlanmıştır. Muallimhâne-i Nüvvâb'ın idaresi hakkında elimizde kısıtlı bilgi mevcut olmakla birlikte, arşiv belgelerinden çıkardığımız neticelere göre okula girmeden önce kadı ve naip adaylarına imtihan yapıldığı ve bu surette mektebe kayıtlarının mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Buna misal olarak mektebe kayıt yaptıran öğrencilerin başvuru arzuhallerini ve kendilerine verilen vevapları incelediğimizde, Nüvvâb mektebine giriş usulleriyle ilgili neticeye varmamız mümkün olacaktır.

Muallimhâne Mektebi'ne kayıt arzuhallerinden biri, 20 Aralık 1858, (14.Ca 1275) tarihinde Üveys Hilmi Efendi adlı zatın naiplik yoluna girmesi için Muallimhâne mektebine kayıt isteğini havi mektuptur.¹⁵⁶ Üveys Hilmi Efendi'nin bu isteği 9 Ocak 1859 (4 C.1275) tarihinde Meşihat birimine yönlendirilmiş ve Şeyhülislam'ın onayına sunulmuştur.¹⁵⁷ Üveys Hilmi'nin Muallimhâne Mektebi'ne kayıt arzuhali 11 Ocak 1859 (6 C. 1275) tarihinde Şeyhülislam'lık kurumu tarafından onaylanmıştır.¹⁵⁸

Bunlardan diğer bir tanesi ise 20 Şubat 1861 (9 Ş. 1277) tarihli Ünye Kazası Mahkeme Kâtibi Ali Rıza Efendi'nin arzuhalidir. Sıkıntılı ve zor durumunu da göz önüne alarak, ilerleyen tarihlerde mahkemelerde görev yapabilecek durumda olduğu ve bu meseleden

¹⁵⁶ BOA, HR.MKT. No 269/97.

¹⁵⁷ BOA, HR.MKT. No 272/1.

¹⁵⁸ BOA, HR.MKT. No 272/59.

hareketle kendisinin Muallimhâne-i Nüvvâb'a kabul edilme niyazını belirten hususu Bab-ı Meşihat makamına bildirmiştir.¹⁵⁹ Bir müddet sonra yine aynı sebeple Meşihat makamına 18 Eylül 1861 (13 Ra 1278) tarihli benzer bir arzuhal bildiren Es-Seyyîd Ali Rıza Efendi, kendisinin Ünye ahalisinden olup uzun zamandan beri mahkemede ve bazı vekâletlerde istihdam olunduğunu, ancak bundan bir sene kadar evvel Nüvvâb Mektebi'ne girmek emeliyle bu mekâna gelerek uzun bir süre han odalarında perişan olduğunu ve Muallimhâne imtihanını beklediğini ifade etmiştir. Bu zât imtihanların olmayacağını haber alması üzerine uzun süredir yaşadığı durumun acziyetini belirterek, bir sonuca vasıl olmakla Muallimhâne-i Nüvvâba kayıt olmayı niyaz etmiştir.¹⁶⁰ Aynı belgede Es-Seyyîd Ali Rıza'ya Bab-ı Meşihat tarafından verilen cevapta kendisinin Muallimhâne-i Nüvvâb'a kaydında bir sakınca olmadığı ve kabul edildiği bildirilmiştir.¹⁶¹

Buna benzer bir başka kayıta ise 15 Haziran 1862 (17 Z 1278) tarihinde Eğriği Abdülmümin Efendi'nin Muallimhâne Mektebi'nin Salis sınıfına kayıt yaptırmak istediğine dair arzuhal sonucunda Salis sınıfına kayıt yaptırdığı anlaşılmaktadır.¹⁶²

Diğer bir kayıta ise 13 Mayıs 1864 (6 Z 1280) tarihinde Ahmed Vehbi Efendi adlı zâtın staj yolu ile Muallimhâne-i Nüvvâb'a devam eylemesi ile ilgili arzuhâli ifade edilmiş, fakat arzuhal mektubunun yanlış birime gönderilmesinden dolayı geri iade edildiği bildirilmiştir.¹⁶³ Nitekim bu şahsın adı İlmiye Salnamesinin mezunlar kısmında yer alıyor olması sebebiyle yukarıda zikredilen belgenin olumlu yanıt almış olduğu ve netice itibarıyla Ahmed Vehbi Efendi adlı kişinin Nüvvâb Okuluna kabul edildiği sonucuna varılabilir.¹⁶⁴

Öyle ki Nüvvâb mektebine artan yoğun ilgi yalnızca İstanbul şehri ile sınırlı kalmamış ve taşradan da öğrenciler İstanbul'a gelerek Nüvvâb okuluna kayıt yaptırmak istemişlerdir. Buna misal olarak Arşiv kayıtlarından ulaştığımız bir belgede, Konya Valisi'nin bu konuya değindiğini ve bu durumdan şikâyetçi olduğunu görüyoruz.¹⁶⁵ Vali

¹⁵⁹ BOA, AMKT.NZD No 343/48.

¹⁶⁰ BOA, AMKT.NZD No 367/35.

¹⁶¹ BOA, AMKT.NZD No 367/35.

¹⁶² BOA, AMKT.NZD No 424/94.

¹⁶³ BOA, MVL No 862/29.

¹⁶⁴ İlmiye Salnamesi, 1334, s. 695.

¹⁶⁵ BOA, YPRK.UM No 59/6.

Konya'dan Dersaadet'e gitmek isteyen bir öğrenci için izin verilmemesini, Konya'daki medreselerin de mümkün mertebe tahsil için istifadeye uygun olduğunu bildirmiştir. Taşradan öğrencilerin İstanbul'a yığılması sonucu müderris mevcudiyetinin aşırı artacağını ve netice itibariyle bu durumun müderrislerin ıslahını zorlaştıracağını ifade eden Konya Valisi, öğrenci sayılarının da bilhassa artacağını ve bundan dolayı Dersaadetteki Darül Fünun, Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Nüvvâb gibi okulların bazı olumsuzluklar yaşayacağını söylemiştir. Bunun üzerine vilayet nüfus nezareti talebe ehli için mürur tezkeresi verilmesi lüzumu konusunda ihtar edilmiştir.

1908 yılında Nüvvâb Okulunda yeni düzenlemeler yapılarak mektebe giriş için yapılacak olan duhul imtihanları oldukça zorlaştırılmıştır. Nüvvâb okulunun Kuzât Mektebi¹⁶⁶ olarak anıldığı bu dönemde giriş sınavında bundan böyle Sarf, Nahiv, Vaz, Mantık, Ma'ni, Beyan, Fıkıh Usulü, Kelam, Hüsn-i Hatt ve İnşa derslerinden sualler sorulacaktır. Kuzât Nizamnamesi'nin neşrinden iki yıl sonra İslam ve Osmanlı Tarihi, Osmanlı Coğrafyası, Hesap ve Hendese derslerinden de sualler eklenmiştir.¹⁶⁷ Diğer bir husus ise Nüvvâb okuluna girecek talebelerin yaş sınırı meselesidir.

Nüvvâb mektebine kayıt yaptıracak talebelerin yaşı 20'den büyük olmalıdır. Nüvvâb Mektebi'nin ilk kurulduğu yıllarda eğitim süresi 3 sene olarak belirlenmişken 1882 yılında 4 yıla, bu 1908 yılından itibaren ise 5 yıla çıkarılmıştır. Ancak sonraki yıllarda Medresetü'l Kuzât nizamnamesinde yeni düzenlemeler yapılarak Nüvvâb okulunun eğitim süresi tekrar 4 yıla indirilmiştir.¹⁶⁸ Mekteb-i Kuzât'a her yıl alınacak öğrenci sayısı ise 40 ile sınırlandırılmıştır.¹⁶⁹ 1914 tarihli Medresetü'l Kuzât nizamnamesine göre okulda eğitim hayatı her yıl Şevval-i Şerif'in on beşinde başlatılıp, Gurre-i Cemaziye'l-ahirde tatil edilmiştir. Sınıf ve duhul imtihanları Şaban ayının on beşine kadar sürmektedir.¹⁷⁰ Nüvvâb Okulu Ramazan ayı ve Ramazan Bayramı dâhil olmak üzere yaklaşık iki ay süreyle tatil edilmektedir.

Medresetü'l Kuzât'a kayıt olabilmenin öncelikli şartı önceki dönemlerde olduğu gibi Duhûl imtihanı adı verilen giriş sınavlarına katılmış olmaktır. Nüvvâb Okulu

¹⁶⁶ BOA. ŞD.HU No 225/13/ 2

¹⁶⁷ BOA. ŞD.HU No 225/13/ 3

¹⁶⁸ BOA.,ŞD.HU No 2825/1

¹⁶⁹ BOA. ŞD.HU No 225/13/ 3

¹⁷⁰ *İlmiye Salnamesi*, 1334, 676

Müdüriyeti tarafından belirlenen Duhûl imtihanlarına giriş tarihi gazete de ilan edilmektedir. Sınava girmek isteyen öğrenciler, bizzat müdüriyete başvurarak iyi hal sahibi olduklarını, cinayet veya namus suçuna sahip olmadıklarını ispat edecek belgeler ile mezuniyet şahadetnamelerini, nüfus cüzdanı veya hüviyet varakalarını müdüriyete teslim ederlerdi. Bu işlemi tamamlayan öğrenciler imtihana alınarak Sarf, Nahiv, Mantık, Belâgat, Usûl-i Fıkıh, Akaid, Kelâm fenleriyle Hüsn-i Hatt, Kitâbet ve İslâm Tarihi, Osmanlı Tarihi ile Osmanlı Coğrafyası ve hesap derslerinden yazılı olarak sınava tabi tutulurlar. Medresetül Kuzât Nizamnamesi'ne göre sınav süresi, sorular yazdırıldıktan itibaren sekiz saat olarak belirlenmiştir. Sekiz saat içinde, müdüriyetçe öğrencilere verilen damgalı tebyiz ve müsvedde kâğıtları, sınav mümeyyizine teslim edilecektir. Sınav boyunca dışarıdan yiyecek temin etmek, konuşmak, fikir paylaşmak ve yanında kitap veya risale bulundurmamak, mümeyyizin uyarılarına uymamak gibi davranışlarda bulunanlar sınavdan çıkartılarak ve o sene boyunca okula girişleri yasaklanmıştır.¹⁷¹ Sonuç olarak bu sınavların tümünün toplam puanının yarısından yüksek alanların tümü duhul imtihanlarından başarılı olmuş kabul edilerek Nüvvâb Okulu'na giriş hakkı kazanırlar.¹⁷²

Nüvvâb Okulu'nda duhul imtihanları ile ilgili bazı istisnai durumlarda yaşanmıştır. Nüvvâb Okulu'nda eğitim görmediği halde, o esnada naiplik yapan kimseler ve dersiam efendiler duhul imtihanından muaf sayılmışlardır. Bu kimseler mezuniyet imtihanlarında başarı göstermesi halinde Nüvvâb Okulu mezunu sayılmışlardır.¹⁷³ Ancak bu madde nizamnameden daha sonra kaldırılmıştır. Naip ve Dersiam ehlerinden olan bazı kimseler duhûl imtihanlarında ki muafiyet hakkından yararlanamamıştır. Öyle ki 1331 senesinde duhul imtihanlarına girmeksizin Nüvvâb Okulu'na kabul edilmesini arz eden Mehmed Said el-Cemal Efendi'nin bu isteği reddedilmiştir. Bâb-ı Meşihat, Mescidi Aksa Dersiamlarından olan bu zatın isteğinin ret gerekçesi olarak Taşra da görev yapıyor olmasını göstermiştir.

Duhûl imtihanına girmeksizin kayıt yaptırabilecek olan dersiamların Duhûl imtihanlarına denk gelecek sınavlar ile İstanbul ruusunu almış dersiamlardan olması gerekliliği vurgulanmıştır. Taşra da görev yapan dersiamlar bu sınavlara girmemiş

¹⁷¹ *İlmiye Salnamesi*, 1334, 683-684.

¹⁷² BOA, ŞD.HU, No 2825/1; *Düstür-Tertib-i Sâni*, 1332, II, 147; *İlmiye Salnamesi*, 1334, 675.

¹⁷³ BOA, ŞD.HU, No 2825/1; *Düstür-Tertib-i Sâni*, 1332, II, 147; *İlmiye Salnamesi*, 1334, 675.

olduklarından, bilgi ve kabiliyetlerinin ölçülmesi gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Taşrada görev yapan Dersiamların sınavsız Nüvvâb Okulu'na alınmayacağı ifade edilmiştir.¹⁷⁴ Bunun yanı sıra Dârü'l-fünunun Ulumı Aliyye-i Diniye Şubesi'nden mezun olup, fıkıh, usûl-ı fıkıh ve ilm-i kelâmdan alîyü'l-âlâ derece almış öğrencilerin sınavla Medresetü'l-Kuzat'a kabul edilmeleri de nizamnameye eklenmiştir. Darü'l-fünun'a girebilmek içinde aynı şekilde Medresetü'l Kuzât'tan aliyü'l-ala ile mezun olmuş öğrenciler sınav yapılarak Darü'l-fünun'a kabul edileceklerdir.¹⁷⁵ Ancak bu konu Medresetü'l-Kuzât Nizamnamesi'nde belirtilmemiştir.

Medresetü'l-Kuzât'a kabul edilen bir diğer zümre ise zadedgânlardır. Arşiv vesikalarından elde ettiğimiz bilgilere göre zadedgânlar Nüvvâb ehli içinde ayrı bir yere sahiptir. Kelime manası olarak soylu, asil, ayrıcalıklı anlamlarına gelen Zadedgânlar duhul imtihanlarına girmelerine rağmen kendi aralarında değerlendirilmişlerdir. Zadedgânk vasıflarından ötürü Nüvvâb Okulu'na girmeleri kolaylaşmıştır. Zadedgânk Nüvvâb Okulu'nda bir sınıf ya da bölüm değildir.

Her ne kadar Vesikalardan bazılarında “zadedgân sınıfı” tabiri kullanılmış olsa da okul nizamnamesinde böyle bir sınıfın açıldığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Öyle anlaşılıyor ki “Zadedgân sınıfı” tabiri bu zümreye mensup öğrencilerin Nüvvâb Okulu'na kayıt esnasında farklı bir değerlendirmeye alınacaklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Nüvvâb okulunun kuruluş yıllarından itibaren çeşitli dönemlerde birçok zadedgânın okula kayıt talepleri olmuştur. Arşiv vesikalarından tespit edilen bilgilere göre, 25 Ekim 1884 tarihli bir belgede, Yanya müderrislerinden Müftüzâde Sunullah Efendi'nin oğlu olan Mehmet Efendi'nin şer'î akaide kadar ders görmüş olduğu belirtilerek, Nüvvâb mektebinin zadedgân sınıfına kayıt edilmesi talep edilmektedir.¹⁷⁶ Bir diğer kayıta ise Bayındır Kazası Naibi olan Ahmed Sıdkı Efendi'nin torunu Ali Rıfkı'nın zadedgân sınıfına katılması istenmiştir.¹⁷⁷ Yine bir başka kayıta ise Şeyh Ali Galip isimli zatın mektebin zadedgân sınıfına kayıt edilmesi talebi geçmektedir.¹⁷⁸ Zadedgân sınıfına yönelik taleplerin fazlalığından olacak ki bu dönemde duhul

¹⁷⁴ BOA, BEO, No 4184/313799.

¹⁷⁵ BOA, MF.MKT, No 1160/87; BOA, ŞD, No 2800/43.

¹⁷⁶ BOA, DH.MKT, No 257/69.

¹⁷⁷ BOA, DH.MKT, No 19/48.

¹⁷⁸ BOA, Y.PRK.AZJ, No 44/8.

imtihanlarına girecek 43 öğrencinin yanı sıra 5 adet de zadedgâna mensup öğrenci olduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁹

Duhul imtihanlarında başarılı olarak Nüvvâb Okuluna girmeye hak kazanan öğrenciler okul yönetmeliğince belirlenen nizam ve kurallara eğitim hayatları boyunca uymak zorundadırlar. Nüvvâb Okuluna kayıt olmuş öğrencilerin okulun ders cetveline göre belirlenmiş saatlerde derslere devam zorunluluğu vardır. Ahlaki ölçülere uygun davranmayan ve disiplin suçu işleyen öğrenciler tespit edilerek bu öğrencilere öncelikle uyarı cezası verilmiştir. Aynı davranışlara devam eden öğrencilerin ise Bâb-ı Meşihat'ın onayı ile eğitim hakkına son verilmiştir. Geçerli bir mazereti olmaksızın bir ay içinde üç kez derse katılmayan öğrenci birinci ve ikinci aylarda müdür tarafından ikaz edilecektir. Eğer devamsızlığı üçüncü ayda devam eder ise sınıfında bırakılarak bir üst sınıfa geçmesine izin verilmeyecektir.¹⁸⁰

Medresetü'l Kuzât Nizamnamesi gereğince Nüvvâb Okulu'na girmek için 20 yaşın altı ve 35 yaşın üstünde olmamak zorunludur. Bir önceki Nizamname olan Mekteb-i Kuzât Nizamnamesi'nde ise yaş sınırı 20 tamamlamış olmak şeklinde geçmektedir.¹⁸¹

Nüvvâb Okulu'na en fazla kaç öğrenci alındığı ile ilgili bilgiler senelere göre değişiklik göstermiştir. Muallimhâne-i Nüvvâb ve Mekteb-i Nüvvâb döneminde her yıl mezun âdeti kadar yeni öğrenci kabul edilmiştir. Buna misal olarak Arşiv kayıtlarında geçen 22 Temmuz 1893 tarihli Şeyhülislam Mehmet Cemalettin Efendi'nin sadarete yazdığı yazı örnek gösterilebilir. Şeyhülislam Mehmet Cemil Efendi yazısında bu sene içinde 43 talebe ve 5 zadedgânın giriş imtihanlarına uygun şartları sağladığını ifade ederek mezun olanların yerine yeni öğrenci alınabilmesi için imtihanlara başlanacağını belirtmiştir.¹⁸² Bir diğer kayıтта ise 10 Ekim 1905 tarihinde 21 kişinin mezun olduğu ve yerlerine alınacak 20 kişi için duhul imtihanlarına başlanacağı geçmektedir.¹⁸³ Mekteb-i Kuzât Nizâmnamesi'ne göre ise, her yıl okula alınacak öğrenci sayısı 40 olarak belirlenmiştir.¹⁸⁴ Öyle görünüyor ki Medresetü'l Kuzât'ın açılışından evvel Nüvvâb

¹⁷⁹ BOA, Y.PRK.MŞ, No 5/2.

¹⁸⁰ BOA, ŞD.HU, No 2825/1; Düstûr-Tertib-i Sâni, II, s.147; İlimiye Salnamesi, 1334, s. 676.

¹⁸¹ BOA, ŞD.HU, No 225/13/3.

¹⁸² BOA, Y.PRK.MŞ, No 5/2.

¹⁸³ BOA, Y.PRK.MŞ, No 8/18.

¹⁸⁴ BOA, ŞD.HU, No 225/13/3.

Mektebi binası daha küçük ve dar bir alana sahipti. Bu dönem itibariyle okul binasının yeri değiştirilerek daha büyük ve geniş bir binaya taşınmış ve böylece Medresetü'l Kuzât nizamnamesinde okula alınacak öğrencilerin miktarı ile ilgili herhangi bir bilgi yazılmamıştır.

2.2.2.1. Ek Nizamname İle Sınıf-ı Mahsûs'un Açılması

3 Ocak 1914 tarihli Medresetü'l Kuzât Nizamnamesinin çıkarılmasının ardından aynı yıl 3 Eylül 1914 yılında çıkarılan ek nizamname ile Şer'î mahkemelerde idari ve yazı kalemlerinde görev alacak memurların eğitilmesi için bir sınıf açılması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁵ Bu özel sınıfın eğitimi için hedeflenen süre bir yıl olmakla birlikte gerek duyulması halinde iki yıla kadar uzatılacaktır. Bu sınıfa kayıt olabilecek öğrencilerde aranan şartların başında Mekteb-i İdadi ve dengi okulların mezunu olmaları ve duhul imtihanlarından yeterli not almaları gelmektedir. Ayrıca nahiye ve kazalarda görevli memurlarda bu sınıfta eğitim görebilmektedirler.

Sınıf-ı Mahsûsa kayıt yaptırmış bir kimse o esnada herhangi bir kaza yahut nahiye de görevli ise, Bab-ı Meşihat ve bağlı buldukları kalem müdürlükleriyle eğitim programının sürecine ilişkin plan yapılarak, dâhil buldukları kalemin işlerini aksatmayacak şekilde devam edeceklerdir. Sınıf-ı Mahsûsa kayıt olabilmekteki yaş sınırı idadi mezunu veya çalışan kesim için 20 ile 30 arası iken, diğer kesimden başvuracak öğrencilerin yaşları 20 ile 25 arasında olması istenmektedir.

Sınıf-ı Mahsûs için yapılacak duhûl imtihanında öğrenciler sarf, nahiv, mantık, tarih, coğrafya, kitabet, hesap ve hüsn-i hat gibi derslerden sorumlu tutulmuşlardır. Duhûl imtihanında başarılı olarak okula kayıt yaptırmaya hak kazanan öğrenciler, eğitim hayatları boyunca Feraiz, Vesâyâ, Sakk-ı Şer'î, Nikâh, Talâk, Hizane, Nafaka, Ahkâm-ı Evkâf, Defter-i Kassâm, Usûl-i Mahâkime-i Şer'iyye, Ma'lûmât-ı Kanuniyye, Harc ve Damga Kanunları, Kitabet, Usûl-i Defteri, Hüsn-i Hatt ve Hatt-ı Ta'lik derslerini göreceklerdir.

Sınıf-ı Mahsûs nizamnamesi gereğince bu sınıfa dâhil olan öğrencilerin her gün ders saatleri bitiminden sonra Bâb-ı Fetva Sicil Müdüriyeti tarafınca belirlenecek Şer'î

¹⁸⁵ İlimiye Salnamesi, 1334, s. 679.

Mahkemeler ve ilmiye dairelerinde staj yapmak zorundadırlar. Bu staj sayesinde sınıf-1 mahsus öğrencileri meslek hayatlarında iş tecrübesi kazanarak beceri ve kabiliyetlerini arttıracaklardır.

Staj uygulaması ile öğrenciler her gün ders devam cetvellerini imzalayarak, devam belgelerini staj yaptıkları mahkemenin reisinden alarak Medresetü'l Kuzât müdüriyetine sunacaklardır. Tatbikat sınavı puanları buna göre belirlenecektir.¹⁸⁶ Sınıf-1 Mahsûs'tan mezun olan öğrenciler, mezuniyet derecelerine göre Şer'î mahkeme kitabetlerine, Emvâli Eytâm memuriyetlerine veya öğrencinin talebi ile ilmiye dairelerinden herhangi birine atanabileceklerdir.

2.2.3. Tedrisat Programı ve İşleyişi

Nüvvâb Okulu'nun kuruluş yıllarında eğitim fıkıh kaidelerini içeren temel hukuk dersleri ile sürdürülmüştür. Bu açıdan Nüvvâb Okulu'nun eğitimci kadrosu ve idari personeli sayıca azdır. Ancak zaman içerisinde, bilhassa Nizamiye Mahkemeleri'nde yapılan köklü değişim sonrası Mekteb-i Hukuk'ta eğitim müfredatı oldukça değişmiştir. Nizamiye Mahkemeleri'nde ki bu değişim yalnızca dini konular ile ilgilenmesi kararlaştırılan Şer'îye Mahkemeleri'ni de etkisi altına almıştır. Dolayısıyla Şer'îye Mahkemelerinde görev yapacak kadı adaylarının yalnızca dini meseleleri havi hukuk kurallarının yanı sıra zaman içinde çağdaş hukuk bilgilerini içeren dersleri de görmeleri sağlanmıştır. Burada yapılmak istenen Şer'îye Mahkemeleri'nde yeni usullere uygun şekilde yapılandırılmasını sağlamaktır.

Buna yönelik olarak ilerleyen yıllarda ders müfredatında önemli değişimler söz konusu olmuştur. Örneğin 1908 yılına kadar Şer'î hüküm ve kaideler esasınca verilen hukuk dersleri mevcutken, 1908 yılından sonra Hukuk-i Düvel, gibi diğer ulusların hukuklarını inceleyen, 1914 yılında ise Tatbikat-ı Şer'îye, Tatbikat-ı Hukukiyye ve Cezaiyye ve Ticariyye gibi uygulamalı ders metotlarını içeren yeni dersler eklenmiştir. Böylece Nüvvâb Okulu öğrencileri meslek hayatlarına başlamadan önce iyi derecede mesleki formasyon kazanmışlardır. Tüm bu gelişmeler okula olan yoğun ilgi ile doğru orantılıdır. Gitgide kapsamlı ve sıkı hale getirilen eğitim şartlarına rağmen Nüvvâb Okulu'na olan ilgi her yıl önemli ölçüde artmıştır.

¹⁸⁶ İlmiye Salnamesi, 1334, 680-681.

Nüvvâb Okulu'nda okutulan dersler ile ilgili bilgiler Çeşitli Arşiv Vesikalarında, İlmiye Salnamesinde ve Maarif Salnamelerinde geçmektedir. Ancak bu vesika ve kayıtlarda ders çeşitleri yıllara göre verilmiş olup, bir bütünlük arz etmediğinden Nüvvâb Okulu'nda okutulan dersleri tablo dâhilinde göstermek konu bütünlüğü açısından daha faydalı olacaktır.

Tablo 6. Yıllara Göre Nüvvâb Okulu'nda Okutulan Dersler.¹⁸⁷

YILLAR	DERSLER	
1874	Dürer, Muamelat, Ahkam-ıAdliye Mecelleleri, Fenn-i Sakk	
1884	İlm-i Fıkıh, Mecelle, Feraiz, Fenn-i Sakk, Fenn-i İnşa, İmla, Hüsn-i Hatt, İlm-i Hesab	
1899	Sakk, İnşa, Fıkıh, Hatt-ı Talik, Mecelle, Feraiz	
1900	Sakk, İnşa, Fıkıh, Hatt-ı Talik, Mecelle, Feraiz	
1903	Sakk, Sakk-ı Arabi, İnşa, Fıkıh, Hatt-ı Talik, Mecelle, Feraiz	
1908	Dürer Mecelle Feraiz Sakk-ı Şer İnşa İmla Hüsn-i Hatt Tanzim-i İlamat-ı Hukukiye	Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye ve Teşkilat-ı-Mehakim Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Arazi Kanunname-i Hümayunu Ticaret-i Bahriyye Ticaret-i Ber'iyye İcra Kanunname-i Hümayunu Hukuk-i Düvel
1914	Dürer Mecelle Feraiz Sakk-ı Şer Hüsn-i Hatı-ı Talik Tanzim-i İlamat-ı Hukukiyye Tanzim-i İlamat-ı Cezaiyye Usul-i Muhakemat-ı Hukukiyye Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye ve Sulh Arazi Kanunu Ticaret-i Bahriyye Kanunu Ticaret-i Ber'iyye Kanunu	İcra Kanunu Hukuk-i Düvel Tatbikat-ı Şer'iye Tatbikat-ı Hukukiyye ve Cezaiyye ve Ticariyye Defter-i Kassam Ahkam ve Nizam-ı Evkaf Ceza Kanunu Medhal-i İlm-i Hukuk Hukuk-i İdare İktisad Kitabet-i Resmiiye

Tablo 6'dan da anlaşıldığı üzere, ders müfredatı ilk aşamalardan itibaren hukuk eğitimi üzerine yoğunlaşmıştır. Zaman içerisinde temel hukuk dersleri de çeşitlenmeye ve kategorilere ayrılmaya başlamıştır. Eğitim müfredatındaki bu çeşitlenme o dönemin hukuksal yapısının bir yansımasıdır. Öyle görünüyor ki 1908 yılından sonra Şer'iye

¹⁸⁷Tablo'nun oluşturulmasında "Muallimhane-i Nüvvâb için Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname" Gurre-i Muharrem 1291/18 Şubat 1874; *Mekteb-i Nüvvâb Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Talimat*, İstanbul, 1301; "1908 Yılı Ders Programı" *Bab-ı Meşihat, Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvâb Varide Defterleri*, No 2008, 75b-76a; "Medresetü'l-Kudât'da Tadrîs Olunacak Ders Cedveli", *İlmiye Salnamesi*, İstanbul, 1334, 687; *Maarif Salnamesi*, 1317, 836; 1318, 916; 1321, 249 kaynak olarak kullanılmıştır.

Mahkemeleri'nde görev yapacak kadı adayları da Ticaret Hukuku, Ceza Hukuku, Deniz ve Kara Ticareti Hukuku gibi dersler görmeye başlamıştır. Nüvvâb Okulu'nda zaman zaman ders sayılarında artış ve azalma görülmüştür. Örneğin 1874 yılında Dürer, Mülteka, Ahkam-ı Adliye Mecelleleri, Fenn-i Sakk dersleri mevcut iken, 1884 yılında bu derslere İlm-i Fıkıh, Mecelle, Feraiz, Fenn-i İnşa, İmla, Hüsn-i Hatt, İlm-i Hesab gibi yeni dersler eklenmiştir.

Ancak Maarif Salnamesinde ki kayıtlarda geçtiği kadarıyla 1899 ve 1900 yıllarında ders sayısı altıya inmiş ve yalnızca genel hukuk kapsamındaki dersler işlenmiştir. 1903 yılında temel hukuk dersleri aynı kalırken Sakk dersinin yanı sıra bir de Sakk-ı Arabi dersi verilmeye başlanmıştır.

1908 yılına gelindiğinde Dürer, Mecelle, Feraiz, Sakk-ı Şer, İnşa, Hüsn-i Hatt gibi önceki yıllardan beri verilen derslerin haricinde Nüvvâb Okulu müfredatına, Tanzim-i İlamat-ı Hukukiye, Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye ve Teşkilat-ı-Mehakim, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye, Arazi Kanunname-i Hümayunu, Ticaret-i Bahriyye, Ticaret-i Ber'iyye, İcra Kanunname-i Hümayunu ve Hukuk-i Düvel gibi çağdaş hukuk bilgilerini içeren yeni dersler eklenmiştir.¹⁸⁸

1914 yılında ise Nüvvâb Okulu'nun ders programı oldukça genişlemiştir. Yukarıda zikredildi gibi temel hukuk derslerinin yanı sıra, bu dönemde Nüvvâb Okulu'nun ders müfredatına dönemin hukuk teşkilatının yapısına uygun olacak biçimde Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye ve Sulh, Tatbikat-ı Şer'iye, Tatbikat-ı Hukukiyye ve Cezaiyye ve Ticariyye, Defter-i Kassam, Ahkâm ve Nizamat-ı Evkaf, Ceza Kanunu, Medhal-i İlm-i Hukuk, Hukuk-i İdare, İktisad, Kitabet-i Resmîyye gibi dersler eklenmiştir. 1874 yılında toplam 4 adet ders mevcut iken, bu sayı 1914 yılında 23 e çıkmıştır. Nüvvâb Okulu'nda verilen derslerin içeriğine bakacak olursak; İlm-i Fıkıh Şeriatin usul ve hükümlerini, içeren bir derstir. Hâkim adayları bu ders ile Şer'î hukukun inceliklerini kavrayarak şeriat hükümleri ve kaidelerini öğrenmişlerdir. Fenn-i Sakk, Şer'î Mahkemelerde verilen ilam, berat ve hükümleri kapsayan ilimdir. Sakk-ı şer'i muallimi, sakk usulü ve kurallarının detay ve inceliklerini öğretmektedir. Sakk mualliminin ders

¹⁸⁸ İmiye Salnamesi, 1334, s. 680.

işleme usulü her on beş günde bir öğrenciler arasından davalı, davacı, kadı ve kâtip seçerek şer'î kaideler çerçevesinde bir davayı canlandırma şeklinde olmuştur.¹⁸⁹

Ahkâm-ı Adliye dersinde Adli terim ve kavramlar öğretilerek öğrencilerin hüküm ve kıyas kabiliyetleri geliştirilmiştir. Feraiz Şer'î ve Defter-i Kassam dersleri Miras Hukuku ve Miras hakkı bulunan kimselerin kayıtları ve bununla ilgili bilgileri içeren derslerdir. Feraiz muallimi, vasiyetlerle ilgili bilgileri, edebi bir dille her hafta öğrenciye dava meseleleri yazdırmak suretiyle işleyecektir.¹⁹⁰ Defter-i Kassâm muallimi de dersi Sakk-ı şer'î muallimi ile aynı usul ile işleyecektir.

Hatt-ı Talik, Hüsn-i Hatt, Fenn-i İnşa, İmla gibi dersler de Nüvvâb Okulu öğrencilerine yazı yazma sanatı ve inceliklerinin en iyi şekilde öğretilmesi amaçlanmıştır. İlmiye Salnamesinden tespit ettiğimiz kadarıyla, Dürer dersinde Kitabûl-Nikâh'tan bölümler okutacak olan Dürer muallimi her sene bu kitabın dörtte biri kadarını okutacaktır.¹⁹¹ Dürer dersleri duruşma şeklinde işlenecek öğrenciler bu sayede duruşmanın safhaları ve duruşma esnasında yaşanacak olayları mukayese edebilmeyi öğreneceklerdir.¹⁹²

Mecelle kavram olarak Osmanlı Devleti'nde 1868 yılından sonra hazırlanan, borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren kanuna verilmiş bir isimdir. Buradan hareketle Mecelle dersinde bu kanunun detay ve ayrıntıları incelenmiştir. Mecelle dersi de tıpkı Dürer de olduğu gibi duruşma şeklinde işlenecektir.¹⁹³

Muamelat ise davranış ve davranış şekillerini inceleyen ilimdir. 1914 yılından sonra çeşitlilik kazanan Hukuk dersleri daha özel ve kapsamlı bir şekle girmiştir. Örneğin Nüvvâb Okulu'nun kuruluş yıllarında Fıkıh dersi ile genel Hukuk kaideleri öğretilirken 1914 yılından itibaren Medhal-i Hukuk adı ile Hukuk İlmine Giriş, Hukuk-i İdare ile İdare Hukuku'na yönelik hüküm ve içerikler, İcra ve Arazi Kanunları dersleri ve bunlara yönelik kanunlar olarak her biri özel birimlere ayrılmıştır. Bu alanlara yönelik kanun ve nizamların her biri farklı birer ders şeklinde kategorize edilmiştir. Bu duruma verilecek diğer bir örnek ise ceza hükümlerini içeren Tanzim-i İlamat-ı Cezaiyye ile bu

¹⁸⁹ İlmiye Salnamesi, 1334, s. 685.

¹⁹⁰ İlmiye Salnamesi, 1334, s. 685.

¹⁹¹ İlmiye Salnamesi, 1334, s. 684.

¹⁹² İlmiye Salnamesi, 1334, s. 684.

¹⁹³ İlmiye Salnamesi, 1334, s. 685.

hükümlerin nasıl ve ne şekilde uygulanacağını içeren Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye derslerinin ayrı olarak verilmiş olmasıdır. Tanzim-i İlamat-ı Hukukiye ve Cezaiyye muallimi, sakk nizamı ile kanuni meseleleri ve mahkeme derecelerine göre temyiz¹⁹⁴ ve istinaf¹⁹⁵ usullerinin kaidelerini öğretecektir.¹⁹⁶

Buna ek olarak Nüvvâb Okulu'nda bir nevi mesleki staj niteliğinde olan Tatbikat-ı Hukukiye ve Cezaiyye ve Ticariyye ile Tatbikat-ı Şer'iye gibi uygulamalı hukuk dersleri de verilmiştir. Nüvvâb Okulu'nda verilen diğer bir ders, Mahkemeler Teşkilatı ve Hukukta Yargı Usulünü inceleyen Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye ve Teşkilat-ı-Mehakim dersidir. Hukuk-i Düvel dersi Çağdaş Hukuk bilgilerini içeren derstir. Hukuk-i düvel muallimi, yabancı devletlerin imtiyazlarını anlatarak bu imtiyazların sebep ve nitelikleri üzerinde durmaktadır.¹⁹⁷ Ahkâm ve Nizamat-ı Evkaf dersi ile de Vakıf Nizamı ve Hükümlerine yönelik bilgiler öğretilmiştir. Nüvvâb Okulu'nda Hukuk ve hukuk birimleri derslerinin yanı sıra İktisad, İlm-i Hesab, Ticaret-i Bahriyye (Deniz Ticareti) ve Ticaret-i Ber'iyye (Kara Ticareti) gibi ekonomi ile ilgili dersler de verilmiştir. Kitabet-i resmiyye dersi muallimi, resmi elkab ve teşrifat ile kitabet kurallarını ve resmi yazışma şekillerini öğretmekle mükelleftir.¹⁹⁸

İlmiye Salnamesinde Kuzât Medresesi'nde verilen derslerin, sınıf ve saatleri de yer almaktadır. Tablo 12'deki ders cetveli medresenin 4 yıllık eğitim müfredatını ve sınıflara göre ders dağılımlarını göstermektedir. Kuzât Medresesi'nin eğitim müfredatında eğitim süresinin belirlenmesi ve ders saatlerinde değişiklik, yeni ders ekleme veya bir dersi eğitim müfredatından ihraç etme hakkı yalnızca Meşihat makamına aittir.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Ayırma, ayrılma, seçme, iyiyi kötüden ayırt etme anlamlarına gelen Temyîz kelimesi Tanzimattan sonra bir davanın üçüncü ve son görülme derecesi anlamında kullanılmıştır. Ferit Devellioğlu, "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat", s. 1253.

¹⁹⁵ İstinaf yeniden başlama, bidayet mahkemelerinde verilen hükmün bir üst mahkemeye başvurarak feshini isteme. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 529.

¹⁹⁶ *İlmiye Salnamesi*, 1334, s. 685.

¹⁹⁷ *İlmiye Salnamesi*, 1334, s. 685.

¹⁹⁸ *İlmiye Salnamesi*, 1334, s. 685-686.

¹⁹⁹ *İlmiye Salnamesi*, 1334, s. 687.

Tablo 7. Medresetü'l Kuzât'ta Okutulan Dersleri Gösteren Liste.²⁰⁰

Medresetü'l Kuzât'ta Tedris Olunacak Ders Cedvelidir. (Beher Hafta Saat Tedris)				
Ders İsimleri	Birinci Sınıf (Saat)	İkinci Sınıf (Saat)	Üçüncü Sınıf (Saat)	Dördüncü Sınıf (Saat)
Dürer	5	5	5	5
Mecelle	3	3	3	3
Feraiz	2	1	-	-
Tatbîkat-1 Şer'iyye	-	-	-	1
Sakk-1 Şer'i	1	1	1	2
Defter-i Kassam	-	-	1	-
Ahkam ve Nizam-1 Evkaf	-	-	-	2
Arazi Kanunu	-	-	1	-
Ticaret-i Berriye Kanunu	-	-	2	-
Ticaret-i Bahriye Kanunu	-	-	-	1
İcra Kanunu	-	-	-	1
Ceza Kanunu	2	-	-	-
Usûl-i Muhâkeme-i Hukukîye	-	2	1	-
Tatbikat-1 Hukukiye ve Ceza'îye ve Ticariye	-	-	-	1
Tanzim-i İ'lamat-1 Hukukiye	-	-	1	-
Usûl-i Muhakemat-1 Ceza ve Sulh	-	1	1	-
Tanzim-i İ'lamat-1 Ceza'îye	-	-	1	-
Medhal-i İlm-i Hukuk	1	-	-	-
Hukuk-i Düvel	1	1	1	-
Hukuk-i İdare	-	-	-	2
İktisad	1	1	-	-
Kitabet-i Resmiyye	1	1	-	-
Hüsn-i Hatt-1 Ta'lik	1	1	-	-
Toplam	18	18	18	18

²⁰⁰ *İlmiye Salnamesi*, 1334, s. 687.

Tablodan anlaşıldığı üzere, Kuzât Medresesi'nin ders cetvelinde toplam 23 ders mevcuttur. Her sınıfta haftalık ders süresi on sekiz saattir. Kuzât Medresesinde birinci sınıf öğrencileri haftada 5 saat Dürer, 3 saat Mecelle, 2 saat Feraiz, 1 saat Sakk-ı Şer'î, 2 saat Ceza Kanunu, 1 saat Medhal-i İlmi Hukuk, 1 saat Hukuk-i Düvel, 1 saat İktisad, 1 saat Kitabet-i Resmîye, 1 saat Hüsn-i Hatt-ı Ta'lik olmak üzere toplam 10 adet ders görmüşlerdir.

İkinci sınıf öğrencileri 5 saat Dürer, 3 saat Mecelle, 2 saat Feraiz, 1 saat Sakk-ı Şer'î, 2 saat Usûl-i Muhâkeme-i Hukukîye, 1 saat Usûl-i Muhakemat-ı Ceza ve Sulh, 1 saat Hukuk-i Düvel, 1 saat İktisad, 1 saat Kitabet-i Resmîye, 1 saat Hüsn-i Hatt-ı Ta'lik olmak üzere toplam 10 adet ders görmektedirler. İkinci sınıfta Ceza Kanunu dersinin yerini Usûl-i Muhâkeme-i Hukukîye dersinin, Medhal-i İlmi Hukuk dersinin yerini de Usûl-i Muhakemat-ı Ceza ve Sulh derslerinin aldığı, diğer derslerin aynı şekilde aşamalı olarak devam ettiğini görmekteyiz.

Üçüncü sınıf öğrencileri 5 saat Dürer, 3 saat Mecelle, 1 saat Sakk-ı Şer'î, 1 saat Defter-i Kassam, 1 saat Arazi Kanunu, 2 saat Ticaret-i Berriye Kanunu, 1 saat Usûl-i Muhâkeme-i Hukukîye, 1 saat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukîye, 1 saat Usûl-i Muhakemat-ı Ceza ve Sulh, 1 saat Tanzim-i İ'lamat-ı Ceza'îye, Hukuk-i Düvel olmak üzere toplam 11 adet ders görmektedirler. Birinci sınıftan bu yana verilmekte olan Hukuk-i Düvel dersi bu sene de verilmiştir. İkinci sınıfta verilmekte olan Usûl-i Muhâkeme-i Hukukîye ve Usûl-i Muhakemat-ı Ceza ve Sulh dersleri üçüncü sene de devam etmiştir. Üçüncü sene yeni dersler arasında Defteri Kassam, Arazi Kanunu, Ticaret-i Berriye Kanunu, Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukîye, Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye dersleri yer almaktadır.

Dördüncü sınıf öğrencileri ise, 5 saat Dürer, 3 saat Mecelle, 1 saat Tatbikat-ı Şer'îyye, 2 saat Sakk-ı Şer'î, 2 saat Ahkam ve Nizam-ı Evkaf, 1 saat Ticaret-i Bahriye Kanunu, 1 saat İcra Kanunu, 1 saat Tatbikat-ı Hukukîye ve Ceza'îye ve Ticariye, 2 saat Hukuk-ı İdare olmak üzere 9 adet ders görmektedirler. Dördüncü yıl da dâhil olmak üzere tüm senelerde Dürer, Mecelle ve Sakk-ı Şer'î derslerinin kesintisiz işlendiğini görülmektedir. Sakk-ı Şer'î dersi diğer yıllarda birer saat işlenirken, dördüncü yıl iki saate çıkarılmıştır.

İlmiye Salnamesinde dersin seyrinde uyulması gereken bazı kurallardan da bahsedilmiştir. Ders vaktinin başlangıcından bir çeyrek sonra derse gelen muallim veya öğrenci o derste yok yazılmaktadır. Öğrenciler, ders süresi boyunca muallimin vereceği emirlere uyacaklardır.

Medresetü'l-Kuzât nizamnamesinde geçen derslerin işleniş usulleri ve uygulamalarını içeren bilgilerden anlaşılıyor ki, Kuzât Medresesi'nin tedrisat usulü öğrenciyi ön plana çıkaran, onun meslek hayatı boyunca karşılaşılabileceği sorun ve davalar karşısında pratik çözümler üretmesini, mukayese ve muhakeme kabiliyetlerinin gelişmesine fayda sağlayıcı bir biçimde hazırlanmıştır.

BÖLÜM 3: NÜVVÂB OKULUNDA MEZUNİYET SİSTEMİ

3.1. Sınıf Geçme Usulü Ve Mezuniyet Şartları

Nüvvâb Mektebinde eğitim faaliyetlerinin işleyişi ve denetimi okulun ilk kurulduğu yıllardan kapanış dönemine kadar Bab-ı Meşihat tarafından belirlenen Müdürler tarafından yürütülmüştür. Muallimhane yıllarında ilk üstünde durulan konu hiç şüphesiz derslere devam zorunluluğu ve yoklama ile derslere katılan öğrencileri tespit etme hususudur. Muallimler tarafından tutulan günlük yoklama listeleri haftada bir kez Muallimhane müdürü tarafından kontrol edilmiş ve bu suretle devamsızlık yapan öğrenciler ihtar edilmiştir. Nüvvâb Okulu öğrencileri mazeret belirtmeksizin haftada iki ya da üç gün derslere devam etmezlerse belli cezalar alacaklardır. Örneğin derslere devamsızlığı olan öğrenci eğer birinci sınıftan ise Kadılık Mesleğine giriş imtihanına, ikinci ve üçüncü sınıftan veya zadeğân sınıfından ise sınıf geçme imtihanına alınmayacaktır. Eğer bir talebe bu cezaları almış olmasına rağmen devamsızlık yapmaya devam ediyorsa Meclis-i İntihab kararı ile okuldan kaydı silinecektir.²⁰¹

Nüvvâb Mektebi Nizamnamesine göre tüm derslerden başarılı olarak mezuniyet aşamasına gelmiş bir öğrencinin mezuniyet dereceleri, okul yönetmeliğince her ders için belirlenen puanların ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Buna göre Dürer dersi için 20 üzerinden en az 18 ve diğer derslerden ortalama 10 üzerinden 9’ar puan alan öğrenciler “Alîyü’l-âlâ yani en yüksek derecede mezun olacaklardır. Dürer dersinden 16 ve diğer derslerden ortalama 10 üzerinden 8 puan alan öğrenciler “Âlâ”, Dürer dersinden 12 diğer derslerden ortalama 10 üzerinden 6 puan alan öğrenciler “Karibü’l-âlâ şeklinde değerlendirileceklerdir.

En fazla iki dersten başarısız olan öğrenciler bir defaya mahsus olmak üzere ikmal imtihanlarına (bütünleme) girebileceklerdir. Aynı sınıfı art arda okuyanlar ve mezuniyet imtihanlarını üç yıl boyunca geçemeyenler okuldan atılacaklardır.²⁰² İlmiye Salnamesinden edinilen diğer bir bilgi ise, öğrencilerin mezuniyet dereceleri ile ilgilidir. İlk yıllarda söz konusu mezuniyet dereceleri sâlis, râbi ve hamîş olarak yazılmışken 1330 yılı sonrasında alîyü’l-âlâ, âlâ ve karibü’l-âlâ şeklinde yazılmıştır. Buna misal

²⁰¹ MA, Meclis-i İntihab-ı Hükâm-ı Şer’iyye Karar Defteri, No 1899, s.3a-3b

²⁰² BOA, SD.HU. No 225/13

1914 yılında 43 kişi aliyü'l-âlâ, 32 kişi âlâ ve 24 kişi de karibü'l-âlâ derece ile mezun olmuşlardır.²⁰³

Nüvvâb Mektebi Nizamnamesinde geçen en dikkat çekici husus, Şer'î hizmet için istihdam edilecek tüm mezunların aynı zamanda Mekteb-i Hukuk mezunlarının sahip oldukları hak ve ayrıcalıklara da sahip olmaları meselesidir.²⁰⁴ Bâb-ı Meşîhât tarafından koyulan bu maddeye Maarif Nezareti ve Mekteb-i Hukuk Heyeti olumlu bakmamıştır. Tanzimat Dairesince de tartışılan bu maddeye olumsuz bakılmasının sebebi, Bahsi geçen iki okul arasındaki müfredat ve duhul usullerinin farklı oluşudur. Yani Mekteb-i Hukuk'a kayıt olabilmek için bir öğrencinin İdadi mezunu olması şartı aranırken, Mekteb-i Kuzât'ta böyle bir şart aranmayışı Mekteb-i Hukuk'un eğitim müfredatıyla uyuşmadığını göstermektedir. Bu yönüyle gerek Maarif Nezareti, gerekse Tanzimat Dairesi bu hususun uygun olmadığı kanaatine varmışlardır.²⁰⁵ Bu konu ile ilgili Adliye Nezareti tarafından yapılan açıklama ise, Mekteb-i Kuzât müfredatında ceza ve ticaret hukuku ile ilgili derslerin yer almadığı ve buna bağlı olarak buradan çıkan mezunların Mekteb-i Hukuk öğrencisi kadar yeterli bilgi ve formasyona sahip olmadığı yönündedir.

Bu itirazlar karşısında Bâb-ı Meşîhat, bu maddeyi Mekteb-i Kuzât Nizamnamesinden çıkarmak zorunda kalarak, Kuzât Mektebi'nden mezun olanların yalnızca Şer'î hizmetlerde istihdam edilebilecekleri karara bağlanmıştır.²⁰⁶

3.2. Mezunlar Ve Tayin Durumları

Nüvvâb Okulunun kurulduğu 1855 yılından, devletin büyük bir buhrana sürüklendiği ve her alanda olduğu gibi eğitiminde sekteye uğradığı, I. Dünya Savaşı'nın kadar, her yıl mezun veren bu kurumdan mezun olan öğrencileri, memleketleri, mezuniyet dereceleri, tayinleri dâhil olmak üzere, geniş ayrıntıları ile İlmiye Salnamesinde bulmak mümkündür. İlmiye Salnamesinden edindiğimiz bilgilere göre başlangıçta bir kişinin mezun olduğu Muallimhâne-i Nüvvâb Mektebi'nde ilk mezuniyet 14 Nisan 1856 tarihinde gerçekleşmiştir.

²⁰³ *İlmiye Salnamesi*, 1334, s. 689-736

²⁰⁴ BOA. ŞD.HU. No 225/13/ 2

²⁰⁵ BOA. ŞD.HU. No 225/13/ 4-6.

²⁰⁶ BOA, ŞD.HU No 225/13/ 5-3.

Nüvvâb Okulu'nun ilk mezunu, okulu Salis derecesi ile tamamlayan ve Temyiz Mahkemesi'nde hukuk reisliği yapmış olan Ankaralı Ömer Fehmi Efendi'dir.²⁰⁷ Mektepten mezun olanların ne şekilde istihdam edildiğine dair İlimiye Salnamesindeki mezuniyet tablolarından ulaştığımız sonuçlara göre, mezunların bir kısmı Temyiz Mahkemesi Reisliğine atanmışlardır. Mezunların bir kısmı ise Eyalet ve Bölge Naiplikleri ile Adliye Müfettişliklerine, bir kısmı Adliye Müftülüğüne ve Adliye Memurluğu gibi son derece önemli görevlere atanmışlardır.

İstihdam edildikleri alanlardan bazıları ise Meşihat Dairesi Mektubi Kalemî Muavinliği, bölge ve eyaletlerdeki Hukuk Müşavirliği ve Hukuk Reislikleridir. Genel hatları ile Bölge Naiplikleri ve Merkez Kadıliklarına atanan mezunlardan az bir kısmı da Rumeli ve Anadolu Kazaskerliğine ve Fetva Eminliğine atanmışlardır. Nüvvâb Okulu'ndan mezun olanların tayin edildiği merkezler ile ilgili örnekler İlimiye Salnamesinde mevcuttur. Buna göre Hasan Hüseyin Efendi 11 Receb 1273 yılında Nüvvâb Okulunu Salis derecesinde bitirerek, Temyiz Mahkemesi Azalığına tayin edilmiştir. Rabi derecesine sahip Mehmet Feyzullah Efendi, 11 Receb 1273 tarihinde Adliye Müfettişliğine tayin edilmişlerdir.

Nüvvâb Okulu'ndan mezun olarak, mezun olduğu okula müdürlük göreviyle atananlarda mevcuttur. Örneğin, Atullah Mehmet Şakir Efendi, Ahmed Asım Efendi, Ahmed Muhtar Efendi ve Eğinli Mehmed Rahmi Efendi adındaki zatlar Nüvvâb Okulu'nda müdürlük görevini ifa etmişlerdir.²⁰⁸ Nüvvâb Okulu'ndan mezun olarak kazaskerliğe kadar yükselenler de mevcuttur. Mehmed Şükrü Efendi, 19 Cemaziyel-âhir 1276 tarihinde Anadolu Kazaskerliğine, Mahmud Kemal Efendi 16 Şaban 1283 tarihinde Rumeli Kazaskerliğine, Mehmed Said Efendi 16 Şaban 1283 Anadolu Kazaskerliğine tayin edilmişlerdir. Bunlardan başka Nüvvâb Okulu mezunlarından Abdurrahman Nesib Efendi'nin 22 Şaban 1284 tarihinde Meşihat Makamı Memurluğuna, Mehmed Raşid Efendi'nin ise 12 Şaban 1280 tarihine Harbiye Hukuk Müşavirliğine tayin edildiği bilinmektedir.²⁰⁹

²⁰⁷ *İlimiye Salnamesi*, 1334, s. 689.

²⁰⁸ *İlimiye Salnamesi*, 1334, s. 688-689.

²⁰⁹ *İlimiye Salnamesi*, s. 689-732.

Nüvvâb Okulu mezunlarının sosyal hayatta farklı işlerle meşgul olduğu da görülmektedir. Mezunlardan Mehmed Said Efendi, 24 Muharrem 1327 tarihinde Mahşer adlı günlük gazeteyi çıkarmak için izin talebinde bulunmuş ve talebi olumlu karşılanmıştır.²¹⁰ Arşiv vesikalarında geçen bir diğer kayıta ise Nüvvâb Okulu mezunlarından Münib Efendi'nin 14 Cemaziyel-ahir 1321 tarihinde bin kuruş maaş tahsisi ile Maarif Meclisi Azalığına tayin edildiği bilinmektedir.²¹¹ Öyle anlaşılıyor ki Nüvvâb okulunu yüksek derece ile bitirenler Osmanlı bürokrasisinde ve ilmiye kalemi dairelerinde önemli mevkilere gelmişlerdir. Bu duruma verilebilecek bir diğer örnek Şeyhülislamlık makamına kadar yükselen Abdurrahman Nesib Efendi olmuştur.²¹² İlmiye Salnamesinde bulunan kayıtlar esas alınarak hazırlanan yıllara göre Nüvvâb Okulundan mezun olanların sayısını gösteren tablo aşağıdadır.

Tablo 8. Yıllara Göre Nüvvâb Okulundan Mezun Olanların Sayısını Gösteren Listesi.

Mezuniyet Yılı	Mezun Sayısı	Mezuniyet Yılı	Mezun Sayısı	Mezuniyet Yılı	Mezun Sayısı	Mezuniyet Yılı	Mezun Sayısı
1272	1	1290	13	1308	16	1326	20
1273	10	1291	16	1309	17	1327	18
1274	10	1292	12	1310	19	1328	19
1275	8	1293	13	1311	19	1329	26
1276	15	1294	22	1312	0	1330	35
1277	8	1295	13	1313	17	1331	38
1278	11	1296	0	1314	17	1332	99
1279	11	1297	12	1315	18	1333	-
1280	12	1298	17	1316	12	1334	-
1281	7	1299	13	1317	18	1335	-
1282	7	1300	7	1318	18	1336	-
1283	10	1301	14	1319	2	1337	-
1284	6	1302	18	1320	20	1338	-
1285	21	1303	19	1321	19	1339	-
1286	4	1304	20	1322	20	1340	-
1287	12	1305	20	1323	21	1341	-
1288	9	1306	17	1324	19	-	-
1289	10	1307	20	1325	20	-	-

²¹⁰ BOA, DH.MKT, No 2738/61.

²¹¹ BOA., MF.MKT, No 737/7; BEO, No 2135/160066.

²¹² Uzunçarşılı, "İlmiye Teşkilatı" s. 270.

Tablodaki verilere göre Nüvvâb Mektebi'nin en az mezun verdiği yıl Muallimhâne-i Nüvvâb adı ile zikredilen 1272 (1855) yılıdır. Nüvvâb Mektebi bu yıl yalnızca 1 kişi mezun vermiştir. Muallimhâne-i Nüvvâb döneminde en fazla mezun verdiği yıl ise 22 kişi ile 1294 (1877) yılıdır. 1296 yılında hiç mezun vermeyen Nüvvâb Mektebi'nin 1883'te yeniden yapılanmasına kadar toplam 303 kişi mezun olmuştur.

Kurulduğu yıllardan bu yana en uzun soluklu devreyi geçiren ve en fazla öğrenci barındıran Mekteb-i Nüvvâb dönemi buna bağlı olarak Nüvvâb Okulu tarihinde en fazla mezunu veren dönemi kapsamıştır. Nüvvâb Okulu'nun eğitim verdiği yıllarda çoğu Şer'îye Mahkemeleri'nde istihdam edilmek üzere bir hayli mezun verdiğini görmekteyiz. Aynı yıl kayıt yaptırmak için müracaat eden ve akabinde dâhul sınavlarında elenen 80 adet talebenin kayıtlarının yapılarak onlar için ayrı bir sınıf açılmasını ve eğitimlerine başlanmasını istemiştir.²¹³ Böylelikle Bâb-ı Ali'nin hükmü gereğince yerine getirilmiştir.

Mekteb-i Nüvvâb Okulundan 1300-1326, (1882-1908) yılları arasında 447 öğrenci mezun olmuştur. Bu dönemde mezun sayısına bakarak öğrenci talebinin bir hayli arttığını görmekteyiz. Mekteb-i Nüvvâb'ın mezun veremediği tek sene 1312 (1895) senesidir. En fazla mezunu 1323 (1905) yılında vermiştir. 1908 yılına gelindiğinde şehir merkezleri ve kazalarda naip ihtiyacının hâsıl olması ve naip olarak atanmanın da Mekteb-i Nüvvâb okulundan mezun olma şartına bağlı olması sebebiyle Bâb-ı Ali Nüvvâb Okulu mezunlarının âdetinin arttırılması kararı almıştır. Bu sebeple Mekteb-i Nüvvâba her yıl yüzü aşkın öğrenci kaydedilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Tablodaki verilere bakıldığında 1327-1341, (1909-1914) yılları arasında mezun olanların sayılarını içeren bilgiler mevcuttur. Ancak 1914 yılından, okulun kapatıldığı 1924 yılına kadar ki on yılın mezun kayıtları mevcut değildir. Tablodaki bilgilere bakılırsa Nüvvâb Mektebi'nin Mekteb-i Kuzât olarak anıldığı bu yıllarda okuldan toplam 235 kişi mezun olmuştur. Mekteb-i Kuzât en fazla mezununu 1332 yılında vermiştir. 1332 yılından sonra Nüvvâb okulunun mezun verip vermediği belli değildir. Ancak bu tarihten itibaren okulun 10 yıl daha eğitim verdiği anlaşılmaktadır. Öyle

²¹³ BOA, BEO, No 3449/258669.

anlaşıyor ki, Birinci Dünya Savaşı'nın vukuu bulduğu tarihlerde Nüvvâb Mektebi'nde eğitim kesintiye uğradığı düşünülmektedir

3.3. Mezuniyet Törenleri

Nüvvâb Okulundan mezun olmaya hak kazananlar için okul idaresi tarafından Mezuniyet törenleri düzenlenmiştir. Mezuniyet törenlerine Şeyhülislam gibi devlet büyüklerinden kimseler de iştirak etmişlerdir. Arşiv kayıtlarından elde ettiğimiz bilgilere göre, Nüvvâb Okulu'nda derece ile mezun olan öğrencilere ödüller verildiği bilinmektedir. 15 Receb 1321 senesinde Nüvvâb Mektebi'ni birincilikle bitiren Ünyeli Mahmud Cemal Efendi'ye altın, ikincilikle bitiren Ergirili Tahsin Efendiye ise gümüş madalya verilmek suretiyle taltif edilmişlerdir.²¹⁴ Diğer bir vesikada ise, 10 Şaban 1321 tarihinde Nüvvâb Okulu'nu birincilikle bitiren Bafralı Ahmed Hamdi'ye altın, ikincilikle bitiren Hemşinli Mevlüd Efendi'ye ise gümüş maarif madalyası verilmiştir.²¹⁵ Mezun olan öğrencilerin padişaha teşekkürlerini bildiren mektuplarını da arşivde belgeleri arasında görmek mümkündür. “*Talebe kulları dâ'ileri tarafından kırâat olunan arıza-i teşekkürîyye suretidir. Âlem-i islâmiyetin yegâne hâmîsi ve Devlet-i Osmâniyenin pâdişâh-ı bî-müdânesi olan şehriyâr-ı diyânet-perver tâcdâr-ı merhamet-kester efendimiz hazretleri makâm-ı mukaddes hilâfeti teşrîf buyurdıkları rûz-ı cülûs-ı meymenet me'nûs-i mülûkânelerinden beri bi'l-cümle bendegân ve bâ-husûs dâ'iyân sadâkat-nişânları haklarında avâtıf-ı seniyye-i hasrânelerini ibzâl buyurageldikleri ârâyiş-i çeşmân-ı şükrân olmaktadır*”²¹⁶

Nüvvâb Mektebi'nin mezunlarına ilişkin diğer önemli konu ise, mezun olan öğrencilere askerlikten muafiyet hakkının verilmiş olmasıdır. 12 R 1332 tarihli Şûra-i Devlet kararınca Medresetü'l Kuzât mezunlarının da diğer büyük mekteplerin mezunları gibi askerlikten muaf tutulmaları kabul edilmiştir. Bununla ilgili düzenlemeler yapılarak Harbiye Nezaretine bildirilmiştir.²¹⁷

²¹⁴ BOA, Y.PRK.BŞK, No 70/133/4.

²¹⁵ BOA, Y.PRK.MŞ, No 8/18.

²¹⁶ BOA, Y.PRK.BŞK, No 70/133/2.

²¹⁷ BOA, BEO, No 4266/319944.

3.4. 1914-1923 Yılları Arasında Nüvvâb Mektebi'nin İşleyişi ve Kapatılması

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle her alanda olduğu gibi, eğitim hayatında da kesintiler ve talihsizlikler yaşanmasına sebep olmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında Nüvvâb Okulu ile ilgili ulaşabildiğimiz tek arşiv vesikası 26 Haziran 1919 tarihli belgedir. Bu belgede Beyazıt'ta bulunan Medresetü'l Kuzât binasının İtilaf Devletleri tarafından işgal edilerek binaya el konduğu ifade edilmiştir. Kısa bir müddet sonra eğitim hayatının başlaması gerektiğinden dolayı Sadarettin okul için acilen yeni bina tesis edilmesi istenmiştir. Her ne kadar yeni bina olarak Nüvvâb Okulu'nun ilk kurulduğu yıllardaki binası olan Süleymaniye'de ki Muallimhane-i Nüvvâb binası önerilmişse de, buranın Mekteb-i İbtidâî olmasından dolayı bu teklif kabul edilmemiştir.²¹⁸

Öyle anlaşılıyor ki, İstanbul'un işgal tarihine kadar, Nüvvâb Okulu tüm zorluklara rağmen eğitim hayatına devam etmişse de, İtilaf Devletleri'nin işgali sonrasında eğitim hayatı kesintiye uğramıştır. Medresetü'l Kuzât binasının işgalinden sonra, eğitim için yeni bir bina tahsis edilip edilmediğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.²¹⁹

1923 yılına gelindiğinde Ankara hükümeti söz konusu okul ile ilgili bir rapor hazırlanmasını istemiştir.²²⁰ Okulu araştırmak ve rapor tutmakla görevli müfettişlerin raporunda, Medresetü'l Kuzât öğrencilerinin derslere devam edemedikleri ve ilmi yönlerinin zayıf olduğu belirtilmiştir. 1924 yılı mahfil mecmuasında yayınlanan bu rapor karşısında Maarif Vekâleti kurumun müdüriyetinden medresenin güçlendirilmesine yönelik neler yapılabileceği ile ilgili rapor sunmasını istemiştir. Bu gelişmelerin akabinde 27 Mayıs 1923 tarihinde okulun idari heyeti konu ile alakalı bir toplantı yapılarak encümen kurulmasına karar verilmiştir.

Nüvvâb Okulu ile ilgili Encümenin hazırlamış olduğu raporda evvela okulun ilk kurulduğu Muallimhâne-i Nüvvâb döneminden Medresetü'l Kuzât dönemine kadar kısa bir tarihçe anlatılmıştır. Bu okuldaki mezun olan öğrencilerin Şer'i mahkemelerde istihdam edildiği, önemli mevkilere kadar yükselebildiği açıklanarak, öğrencilerin başarılarından bahsedilmiştir.

²¹⁸ BOA, MF.MKT, No 1238/120.

²¹⁹ Diren Çakılcı, "Bir Hukuk Mektebi: Medresetü'l Kuzat", s. 105.

²²⁰ Osman Ergin, "Türkiye Maarif Tarihi", s. 158.

Encümen raporuna göre, Nüvvâb Okulu öğrencilerinin bu günkü başarısızlıklarının üç ana sebebi vardır. Bunlardan ilki I. Dünya Savaşı'nın tüm kurumlara olduğu gibi Nüvvâb Okulu'na da verdiği zarar ve ziyan ile ilgilidir. Burada savaşın ülkedeki kötü etkisinden bahsedilerek, öğrencilerin olumsuz şartlar altında oldukça zor olan duhul imtihanlarına yeteri kadar çalışmadıkları ve bu yüzden eski öğrenciler ile seviye farklılığının bundan kaynaklandığı açıklanmıştır.²²¹

İkinci neden ise Nüvvâb Nizamnamesinin sekizinci maddesinde geçen kadı ve naiplerin kısa bir müddet okula sınavsız alınmaları hususudur. Ancak bu maddenin geçici olduğu ve kaldırıldığı encümen tarafından bildirilmiştir.

Üçüncü neden ise Nüvvâb Okulu öğrencilerinin genelini kapsayan bir problemidir. Nüvvâb Okulu'ndan bazı öğrencilerin maddi sıkıntı içinde olduğu ve bu sebepten barınma ve eğitim giderlerini karşılayamayacak halde olduğu belirtilerek söz konusu öğrencilerin bu sıkıntılarında dolayı derslerine yeteri kadar çalışmadıkları ifade edilmiştir. Maddi sıkıntı da olan öğrenciler İstanbul'da ki diğer medreselere de kayıt yaptırarak, yatacak yer ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıkları için bu öğrencilerin yeterli miktarda ders çalışmadıkları açıklanmıştır.

Encümen raporunda bu öğrencilerin barınma, yiyecek ve eğitim giderleri gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasını ve her öğrenciye aylık 250 guruş maaş tahsis edilmesini, buna mukabil mezun olan öğrencilerin devlete beş yıl süre ile hizmet vermelerini önermiştir.²²²

Encümen raporunda geçtiği kadarıyla Medresetü'l Kuzât'ın idari heyeti tarafından okulun nizamnamesinde bazı değişiklikler yapılmıştır. İlk olarak okulun idaresi Meşihatten alınarak, Dârü'l-fünûn ve okul müdüriyeti ve müderris heyetine verilmiştir. Bundan böyle Nüvvâb Okulu'na kayıt olmak isteyenlerde “sahndan veya o nispette tahsil görmüş olmak” şartı getirilmiştir. Sekizinci maddeyi takip eden ve medreseye sınavsız giriş hakkı tanıyan geçici madde, tamamen ortadan kaldırılmıştır. Eğitim takviminin de yeni bir düzenlemeye gidilerek eğitim süreleri Hicri takvim yerine Rumi takvime göre hazırlanacak ve sıcak mevsimlerde eğitime ara verilecektir. Duhul

²²¹ “Medresetü'l-Kuzât Hakkında Bir Mazbata”. *Mahfil Mecmuası*, Safer 1342, s. 4/40.

²²² *Mahfil Mecmuası*, 1342, 56-57.

imtihanlarında, yabancı dil Fransızcadan da soru sorulması fikri gündeme gelmişse de, bu madde müderris heyeti tarafından reddedilmiştir.

Tüm disiplin cezaları yetkisi Meşihat'ten alınarak müderris heyetine verilmiş, üç derse devam etmeyen öğrencinin kaydının silinmesi yerine artık beş derse devam etmeyen öğrencilerin kayıtları silinecektir. Tedrisatta yeni bir düzenlemeye gidilmezken ders programına kıyas ve ahkâm ile ilgili bilgileri içeren usûl-i fıkıh dersi eklenmiştir. Nüvvâb Okulu nizamnamesinde ki on altıncı maddede bulunan ders geçme notu, dörtten beşe yükseltilmiştir. Ayrıca son maddedeki “icra’-ı ahkâmı makam-ı meşihat-ı aliyeye müfevvezdir” hususu “icra-ı ahkâmının maârif vekâleti celilesine müfevvez bulunduğu” şeklinde değiştirilmiştir.²²³

Medresetü'l-Kuzât müderrisleri tarafından tasarlanan bu yeni rapor ile Nüvvâb Okulu'nun I. Dünya Savaşı'ndan önceki eski düzen ve ihtişamına kavuşacağı amaçlanmışsa da, 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile başlatılan inkılap hareketleri ile yargı ve hukuk algısının değişmesi sonucu, Medresetü'l Kuzât kapatılmıştır. Kuruluşundan kapatıldığı 1924 senesine kadar 72 yıl hizmet veren bu okulun yeri bugünkü İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi binasıdır.²²⁴

²²³ *Mahfil Mecmuası*, 1342, 57-59.

²²⁴ Mehmet İpşirli, “Medresetü'l Kuzat”, s. 344.

SONUÇ

XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı kurum ve kuruluşlarında meydana gelen bozulma, adli sistemin temel yapı taşı olan Kadılık kurumunu da doğrudan etkilemiştir. Bilhassa Osmanlı medreselerinde eğitim sisteminin giderek zayıflaması ile yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadan tayin edilen Kadılar, gittikleri bölgelerde hukuk işlerini sağlıklı bir şekilde yürütememişlerdir. 17. Yüzyıldan sonra “Arpalık” uygulamasının yaygınlaşmasıyla birlikte mevcut sorunlar daha da artırmıştır.

Osmanlı Devleti, kadılık kurumunda baş gösteren rüşvet, iltimas, adam kayırma, halktan zorla yasa dışı vergi alma, istediği yere naip atama gibi daha sayılabilecek birçok sorunla karşılaşmıştır. XVII. Yüzyıldan itibaren ve yoğunluklu olarak XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın ilk yarısında bir dizi adalet name ve ferman çıkarmak suretiyle kadılık kurumu ıslah edilmeye çalışılmıştır. Ancak iç siyasi sorunlar, padişah değişiklikleri gibi sebeplerle, bu kanunların uygulanmasını sürekli olarak sekteye uğramıştır. III. Selim döneminde kadılık kurumu ile ilgili ciddi düzenleme teşebbüslerine girilmişse de, Kabakçı İsyanı sonucu, bu dönemin kısa sürmesi sebebiyle bir sonuç alınamamıştır. Tanzimat öncesinde kadılık kurumu ve kadı eğitimine yönelik son ciddi düzenleme II. Mahmut döneminde olmuştur. Nitekim 1838 yılı düzenlemeleri ile atanma, görevde yükselme, görevden ihraç edilme gibi meseleler kesin hükümlere bağlanarak, haksızlıkların önüne geçilmesi hedeflenmiştir. 1838 yılı düzenlemeleri Tanzimat dönemi adli reformlarının temelini oluşturması bakımından önemli sayılır.

Tanzimat dönemiyle birlikte her alanda olduğu gibi yargı teşkilatında da yenilikler yapılmıştır. Bu dönemde Kanunlaştırma çalışmalarına gidilerek özellikle Batı merkezli yasaların Osmanlı hukuk sistemine uyumu söz konusudur. Eğitim hayatları boyunca İslam hukuku ve buna yönelik kuralları öğrenmiş kadıların, başka bir hukuk sisteminin ürünü olan yasaları Şer’îye Mahkemelerinde uygulaması mümkün değildir. Bundan dolayı çağın gerektirdiği bakış açısı ve felsefesini bilen kadıların yetişmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nizamiye Mahkemeleri ile Şer’îye Mahkemelerinin yetki alanlarının birbirinden farklı oluşu burada görev yapacak kadıların eğitimlerini de doğrudan etkilemiştir. 1868 yılında Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında oluşturulan bir komisyon

tarafından derlenmeye başlanan Mecelle (Medeni Hukuk) Şer'i Mahkemelerde yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur.

Bundan böyle Şer'îye Mahkemeler yeni dönemde sadece Şer'î meselelerle meşgul olacaktı. Böylece Nikâh, nafaka, boşanma, miras gibi birimlere ayrılmış ve İslam fikhını çağın getirdiği yeni düzene uyumlu bir biçimde yorumlayabilme kabiliyetine vakıf kadı ve naip adaylarını yetiştirilme zarureti ortaya çıkmıştı. 18. Yüzyılın sonlarından itibaren hummalı bir şekilde yapılan ıslahat ve düzenlemeler karşısında bir netice alamayan Osmanlı Devleti, sorunun kaynağının eğitim merkezli olduğunu anlamış olacak ki, doğrudan kadı eğitimiyle ilgilenen, yöntem ve kuralları oldukça sıkı bir okul açma gereği duymuştur. Bundan dolayı 1855 yılında, Şer'î Mahkemelere kadı yetiştirmek üzere modern usullere uygun ve kapsamlı bir eğitim verebilecek bir okulun açılma fikri gündeme gelmiştir.

Bu fikri dile getiren ilk kişi Tanzimat döneminin Şeyhülislamlarından Meşrebzade Hafidi Arif Efendi'dir. Şeyhülislam Arif Efendi Tanzimat Dönemi ile birlikte devlet kademelerini meydana getiren birimlerin yeniden yapılanma sürecine girdiğini ve her birimin kendi bünyesi içerisinde kurumsallaştığını ifade ederek, kadı ve naip adaylarının mesleki anlamda daha özgün ve nitelikli yetişmelerinin, yeni yapılanma dönemine daha uygun olacağı konusu üzerinde ısrarla durmuştur.

Şeyhülislam Arif Efendi'nin bu gayretleri sonucu, 1855 tarihli Tevcihât-ı Kuzât ve Nüvvâb Nizamnamelerinin hazırlanması ile ilk adım atılarak, hemen akabinde ise Muallimhâne-i Nüvvâb adında bir okul kurulmuştur. 1855 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb olarak adlandırılan bu kurum, 1884 yılında Mekteb-i Nüvvâb, 1909 yılında Mekteb-i Kuzât ve 1913 yılından itibaren ise Medresetü'l Kuzât olarak adlandırılacaktır.

Kuruluş yıllarında daha çok fıkıh kaidelerini ihtiva eden temel hukuk dersleri verildiği için, Nüvvâb Okulu'nun eğitimci kadrosu ve idari personeli ilk zamanlar da sayıca daha azdır. Ancak zaman içerisinde, bilhassa Nizamiye Mahkemeleri'nde yapılan köklü değişim sonrası eğitim müfredatı oldukça değişmiştir. Özellikle 1882 yılından itibaren canlılık kazanmıştır. Okuldaki idareci sayısının artışı da anlaşılıyor ki, Nüvvâb

Mektebi'nin en yoğun tercih edildiği ve öğrenci sayısının en fazla olduğu dönem, Mekteb-i Nüvvâb ismiyle anıldığı dönemdir.

Diğer taraftan yine kuruluş yıllarında oldukça dar bir eğitim müfredatına sahip olan Nüvvâb Mektebi, 1883 yılında eğitim müfredatına yeni dersler eklemek suretiyle genişletilmiştir. 1908 yılına gelindiğinde gerek idari yapılanma gerekse tedrisat programı ve usulleri Mekteb-i Kuzât Nizamnamesi gereğince daha da genişlemiştir. 1914 yılında Nüvvâb okulunda kapsamlı bir değişim söz konusudur. Medresetü'l Kuzât Nizamnamesi disiplin şartları en katı, tedrisat programı ise en geniş olan nizamnamedir. Sıkı kurallar içeren 1914 nizamnamesine ek olarak aynı yıl "ek nizamname" adı ile bir nizamname daha çıkarılmıştır. Ek nizamname Şer'î Mahkemelerde istihdam edilecek kâtip ve memurların eğitimi için ayrı bir sınıf açılması ile ilgilidir.

Nüvvâb Okulu'nda sınıf geçme usulü okul yönetmeliğinin kurallara göre belirlenmiştir. Mezuniyet dereceleri mevcut derslerin ortalamalarına göre hesaplanarak en yüksek Aliyü'l-âlâ ve en düşük Karibü'l-âlâ dereceleri olarak belirlenmiştir. Kuruluşundan itibaren değişik mekânlarda eğitim veren Nüvvâb Mektebi, 1913 tarihinden itibaren bugünkü İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi binasına taşınmış ve eğitim hayatını kapanışına kadar burada devam ettirmiştir.

Nüvvâb Okulu Şer'i Mahkeme sistemini yeniden yapılandırılma gereğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu okulun temel amacı, Tanzimat devrinin kendine has bir yapılanma sürecine girmesi ile değişen hukuk mekanizmasına uygun eleman yetiştirmektir. Bu minval üzere Nüvvâb mektebinde eğitim gören kadı ve naip adaylarının beceri ve kabiliyetleri ile mezuniyet dereceleri ölçüsünde adlî birimlere memur vasfı ile yerleştirilmeleri söz konusu olmuştur. Osmanlı Klasik Hukuk sisteminin aksine bu dönemden itibaren kadılık ve naiplik kurumunun görev ve fonksiyonları daraltılarak, bu kurumlarda gitgide daha özel bir yapılanma hedeflenmiştir. Öyle anlaşılıyor ki görev sahası yalnızca özel hukuk çerçevesinde sınırlandırılmış olan kadılar, merkezileştirme politikası çerçevesinde yetkileri kısıtlanarak merkezden maaş alan bir memur haline dönüştürülmüştür.

Her ne kadar Nüvvâb Mektebi Nizamnamesinde, Şer'î hizmet için istihdam edilecek tüm mezunların aynı zamanda Mekteb-i Hukuk mezunlarının sahip oldukları hak ve ayrıcalıklara da sahip olacağı yazılmış olsa da, buna itiraz edilmiştir. Bâb-ı Meşîhât tarafından Nizamnameye koyulan bu maddeye Maarif Nezareti ve Mekteb-i Hukuk Heyeti olumlu bakmamıştır. Tanzimat Dairesince de tartışılan bu maddeye olumsuz bakılmasının sebebi, Bahsi geçen iki okul arasındaki müfredat ve öğrenci kabul şartı usullerinin farklı oluşudur. Yani Mekteb-i Hukuk'a kayıt olabilmek için bir öğrencinin İdadi mezunu olması şartı aranırken, Nüvvâb okuluna girişte böyle bir şart aranmayışı Mekteb-i Hukuk'un eğitim müfredatıyla uyuşmadığını göstermektedir.

Bu yönüyle gerek Maarif Nezareti, gerekse Tanzimat Dairesi bu konuyu detaylıca inceleyerek uygun olmadığı kanaatine varmış, Hukuk Mektebi mezunları ile Nüvvâb okulu mezunlarının aynı tutulması isteğine karşı çıkmışlardır. Bu konu ile ilgili Adliye Nezareti tarafından yapılan açıklama ise, Nüvvâb okulu müfredatında ceza ve ticaret hukuku ile ilgili derslerin yer almadığı ve buna bağlı olarak, buradan çıkan mezunların Mekteb-i Hukuk öğrencisi kadar yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadığı yönündedir. Bu itirazlar karşısında Bâb-ı Meşîhât, bu maddeyi Nüvvâb Okulu Nizamnamesinden çıkarmak zorunda kalarak, bu okuldaki mezun olanların yalnızca Şer'î hizmetlerde istihdam edilebileceklerini karara bağlanmıştır.

Bununla birlikte Nüvvâb Okulu'ndan mezun olan kişiler, şeyhülislamlıkta dâhil olmak üzere Temyiz Mahkemesi reisliği, Meşîhat Dairesi Mektubi Kalemi Muavinliği, bölge ve eyaletlerde Hukuk Müşavirliği, Merkez Kadılikları ve Bölge Naiplikleri gibi yüksek mevkilere kadar tayin edilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında eğitime ara vermek zorunda kalan Nüvvâb Okulu, 1923 yılında tekrar eğitime devam etmiştir. Ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra hukuk ve eğitim sistemindeki köklü değişimler nedeni ile 1924 yılında kapatılmıştır.

Tanzimat döneminde kurulan ve Cumhuriyet yıllarına kadar varlığını sürdüren Nüvvâb Okulu, kurulduğu yıllarda kısa süreli bir eğitim ile hâkim olacak adaylar yetiştirmeyi amaçlarken, zamanla Osmanlı Devleti'nin en tercih edilen ve giriş şartları en zor sayılan okulları arasında yer almıştır.

KAYNAKÇA

BOA, SD.HU. No 225/13.

BOA, DH.MKT, No 2738/61.

BOA., MF.MKT, No 737/7.

BEO, No 2135/160066.

BOA, BEO, No 3449/258669.

BOA, Y.PRK.BŞK, No 70/133/4.

BOA, Y.PRK.MŞ, No 8/18.

BOA, BEO, No 4266/319944.

BOA, MF.MKT, No 1238/12.0

BOA, İDH No 326/21224.

BOA, MKT.MHM No 74/49.

BOA, IMMS, No 4/155.

BOA, AMD, No 54/39.

BOA, MKT.MHM No 74/49.

BOA. YMTV. No 10/23.

BOA, İDH, No 882/70318.

BOA, İEV, No 1/8.

BOA, İEV, No 10/40.

BOA, İEV, No 42/29.

BOA, İEV, No 6/34.

BOA, İ.TAL, No 142/46.

BOA, Y.MTV No 167/255.

BOA. MVL. No 509/47.

BOA, İ.TAL. No 201/61.

BOA. ŞD.HU, No 2825.

BOA, ŞD.HU, No 211/29.

BOA, BEO, No 147/11019.

BOA, HR.MKT. No 269/97.

BOA, HR.MKT. No 272/1.

BOA, HR.MKT. No 272/59.

BOA, AMKT.NZD No 343/48.

BOA, AMKT.NZD No 367/35.

BOA, AMKT.NZD No 424/94.

BOA, MVL No 862/29.

BOA, YPRK.UM No 59/6.

BOA, BEO, No 4184/313799.

BOA, MF.MKT, No 1160/87.

BOA, ŞD, No 2800/43.

BOA, DH.MKT, No 257/69.

BOA, DH.MKT, No 19/48.

BOA, Y.PRK.AZJ, No 44/8.

BOA, Y.PRK.MŞ, No 5/2.

MA, *Bab-ı Meşihat, Meclis-i İntihab Müzekkire Ve Mufassıl Nüvvâb Varide Defterleri*, No 2008, 75b-76a.

MA, *Bab-ı Meşihat, Meclis-i İntihab Müzekkire Ve Mufassıl Nüvvâb Varide Defterleri*, No 1999, 2b-3a.

MA, *Meclis-i İntihab-ı Hükâm-ı Şer'iyeye Karar Defteri*, No 1899

Salname ve Kanunnameler

İlmiye Salnamesi 1334.

Maarif Salnamesi 1318.

Maarif Salnamesi 1317.

Maarif Salnamesi 1321.

Düstûr-Tertib-i Sâni 1271.

Düstûr-Tertib-i Sâni 1289.

Düstûr-Tertib-i Sâni 1290.

Düstûr-Tertib-i Sâni 1329.

Düstûr-Tertib-i Sâni 1332.

Gazeteler

Ceride-i Havadis, No 739, 19 Ş 1271.

Mahfil Mecmuası. (Safer 1342).

Araştırma Eserler

AKDAĞ, Mustafa, (2014) *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, (1990) *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, (2002) "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara s. 54-67.

AKGÜNDÜZ, Murat, (2002) *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık*, İstanbul.

AKİBA, Jun (2003) "A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire", *Turcica*, Vol. XXXV, s. 125-163.

AKİBA, Jun, (2005) "From Kadı to Nâib: "Reorganization of The Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period", *Frontiers of Ottoman Studies*, London, s. 43-60.

- AKYILDIZ, Ali, (1993) *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform*, İstanbul.
- AKYILMAZ Sevgi Gül, (2008) “Osmanlı Döneminde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, Sa. I-II, Ankara, s.389-420.
- ANIL, Yaşar Şahin (1993) *Osmanlı'da Kadılık*, İstanbul 1993.
- ATAR, Fahrettin, (2001) “Kadı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul s. 66-69.
- AVCI, Casim, (2006) “Nâib”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul s. 312-313.
- AYBAKAN, Bilal, (2007) “Niyabet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul 2007, s.161-163.
- BALTACI, Cahit, (1976) *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul.
- BERKES, Niyazi (2002) *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul.
- BERKİ, Ali Himmet, (1962) *İslam'da Kaza*, Ankara.
- BEYAZIT, Yıldırım (2010) “Tanzimat Devri Şeyhülislamlarından Meşrebzade Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa. LIV, s. 47-72.
- BİLGE, Mustafa, (1984) *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul.
- BOZATAY, Şeniz Anbarlı, Demir, Konur Alp (2014) “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.VI, Sa X, Burdur, s. 71-89.
- CİHAN, Ahmet, (2004) *Reform Çağı'nda İlimiye Sınıfı*, İstanbul.
- ÇADIRCI, Musa, (1982) “Tanzimatın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli İlimiyeye Dair Ceza Kanunnamesi”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XIV, Sa. XXV, Ankara, s.139-161.
- ÇAKILCI, Diren (2013) “Bir Hukuk Mektebi: Medresetü'l Kuzât”, *Mediterranean Journal of Humanities*, Sa III-I Antalya, s. 89-109.

- ÇARDIRCI, Musa, (1997) *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (2013) *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.
- DURHAN, İbrahim, (2008) “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sa.III-IV, No.XII, Erzincan, s. 55-111.
- EKİNCİ Ekrem Buğra (2005) “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.III, S. 5, s. 417-439.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, (2002) “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIII, Ankara, s.771-779.
- ERGENÇ, Özer, (1995) *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara.
- ERGİN, Osman, (1977) *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul.
- FEYZİOĞLU Sezer, Hamiyet, Kılıç, Selda, (2005) “Tanzimat Arifesinde Kadılık ve Naiplik Kurumu” *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXIV, Sa. XXXVIII, Ankara, s. 31-53.
- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, (2010) *Tanzimat Dönemi'nde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Düzenlemeler*, İstanbul.
- GENÇOĞLU, Mustafa “1864-1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa.II, s. 29-50.
- GÜVEN, İsmail, (2014) *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, (1996) *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara.
- HALİS, İsa, (2005) *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Konya.
- HIZLI, Mefail, (2008) “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVII, Sa. I, Bursa s. 26-46.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2006) “Osmanlılarda Naiblik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XXXII, İstanbul, s. 312-313.

- İPŞİRLİ, Mehmet, (2003) “Medrese”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara, s. 327-333.
- İPŞİRLİ, Mehmet, (1980) “XVII, Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Kazaskerlik Müessesesi”, *Doçentlik Tezi*, İstanbul.
- İPŞİRLİ, Mehmet, (1988) "İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri". *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986)-Bildiriler* İstanbul, s. 177-200.
- İPŞİRLİ, Mehmet, (1991) “Arif Efendi Meşrepzâde”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 365.
- İPŞİRLİ, Mehmet, (2004) “Medresetü’l-Kudat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XVIII, s. 343-344.
- İPŞİRLİ, Mehmet, (2006) “Mülâzemet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XXXI, İstanbul s. 537-539.
- İZGİ, Cevat, (1977) *Osmanlı Medreselerinde İlim, I*, İstanbul.
- KANSU, Nafi Atuf, (1930) *Türkiye’de Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul.
- KARATAŞ, Ömer, (2005) “242 Numaralı Şer’iyye Sicil Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi 1808-1809”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Manisa.
- KELEŞ, Erdoğan, (2005) “Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sa. XXXVIII, Ankara 2005, s. 259-180.
- KUŞU, Selma, (2009) Şer’îye Sicillerine Göre 1655-1669 Tarihleri Arasında Edirne’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Edirne.
- MUMCU, Ahmet (1969) *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet*, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, (1976) “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. I, Ankara, s. 9-107.
- ORTAYLI, İlber, (1994) *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devlet’inde Kadı*, Ankara.
- ÖZ Tahsin (1962) *İstanbul Camileri*, C.II, Ankara.

- ÖZ, Yılmaz, (1994) *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.VIII, İstanbul.
- ÖZCAN, Abdulkadir, (2007) *Kanunname-i Ali Osman(Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, İstanbul.
- ÖZEN, Şükrü, (2001) “Kadilkudat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul s. 77-82.
- ÖZKAYA, Yücel, (1977) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, (1971) *Osmanlı Tarihi Deyimleri Sözlüğü*, C. I-II-III, İstanbul.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1994) *Tanzimat Döneminde Meclis-i Vâlay-ı Ahkâm-ı Adliye*, Ankara.
- ŞANAL, Mustafa, (2003) “Osmanlı Devleti'nde Medreselerde Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa.XIV, Kayseri, s. 149-168.
- ŞENTOP, Mustafa, (2005) *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, İstanbul.
- TABAKOĞLU Ahmet (2000) *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul.
- TAŞKIN, Ünal, (2008) “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sa. I-III, Elazığ, s. 344-366.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin, (1975) “Medrese Dönemi”, *Cumhuriyetin 50.yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul.
- UNAN, Fahri, (1999) “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Yeni Türkiye*, C.V, Ankara 1999, s.149-160.
- UNAN, Fahri, (2002) “Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlmi Verim”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.XI, Ankara, s. 439.
- UNAN, Fahri, (2004) “Mevleviyet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, İstanbul, s. 467-468.
- UNAT, F.Reşit, (1964) *Türkiye Eğitim Sistemi'nin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara.
- UZUNÇARLIŞI, İbrahim Hakkı, (1984) *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı (Merkez)*, Ankara.

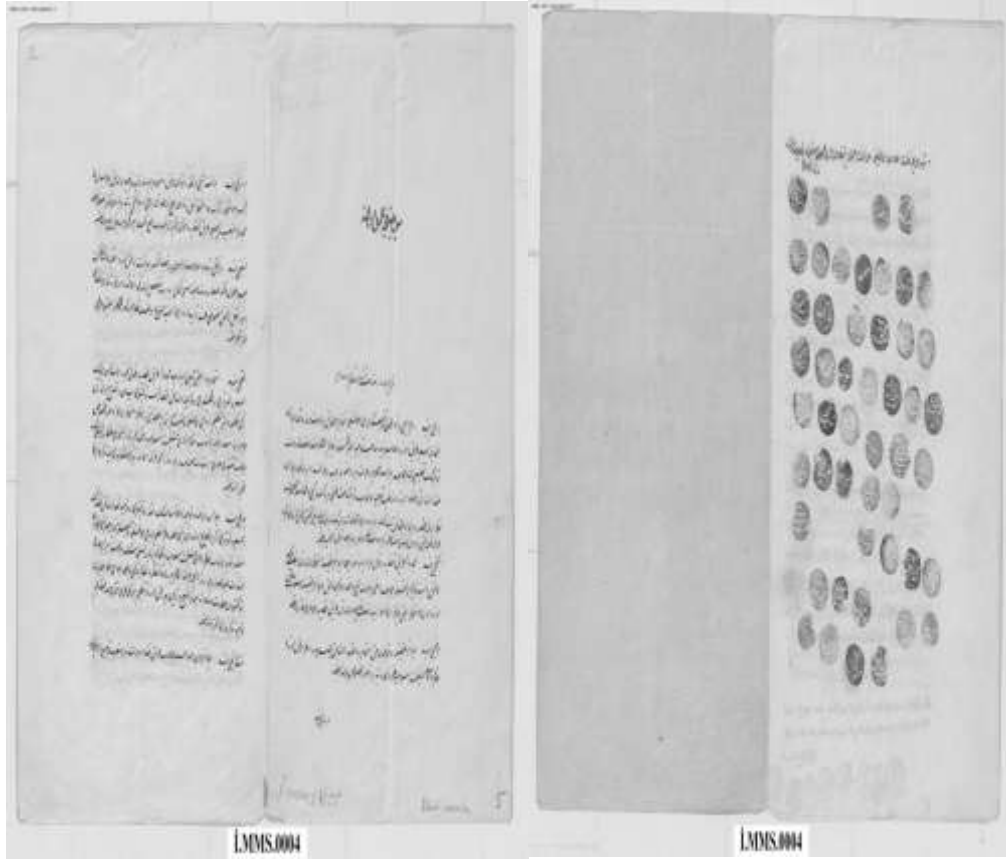
- UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı (1965) *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara s. 108-109.
- ÜNAL, Mehmet Ali, (2013) *Osmanlı Müessesleri Tarihi*, Isparta.
- YAKUT, Esra, (2005) *Şeyhülislamlık (Yenileşme Döneminde Devlet ve Din)*, İstanbul.
- YALTKAYA, Şerafettin, (1940) “Tanzimat’tan Evvel ve Sonra Medreseler”, *Tanzimat I*, İstanbul s. 463-467.
- YAVUZ, Yıldırım, (1981) Mimar Kemalettin Bey (1870-1927)”, *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Dergisi*, C.VII, Sa I, Ankara, s. 53-76.
- YAVUZ, Yıldırım, (1981) *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara.
- YETİM, Hacer, (2009) 1217-1224 Tarihli Mülâzemet Defterleri ve Mülâzemet Sistemi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- YÖRÜK, Adem Ali, (2008) “Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- YURDAKUL, İlhami (2008) *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatı’nda Reform (1826-1876)*, İstanbul.
- ZENGİN, Zeki Salih, (2008) “Medrese’den Üniversite’ye”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VIII, Sa.II, Adana, s. 211-221.
- ZİŞAN, Ayşe Furat, (2012) “Nüvvab Okullarının Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sa.198, s.151-175.

EKLER

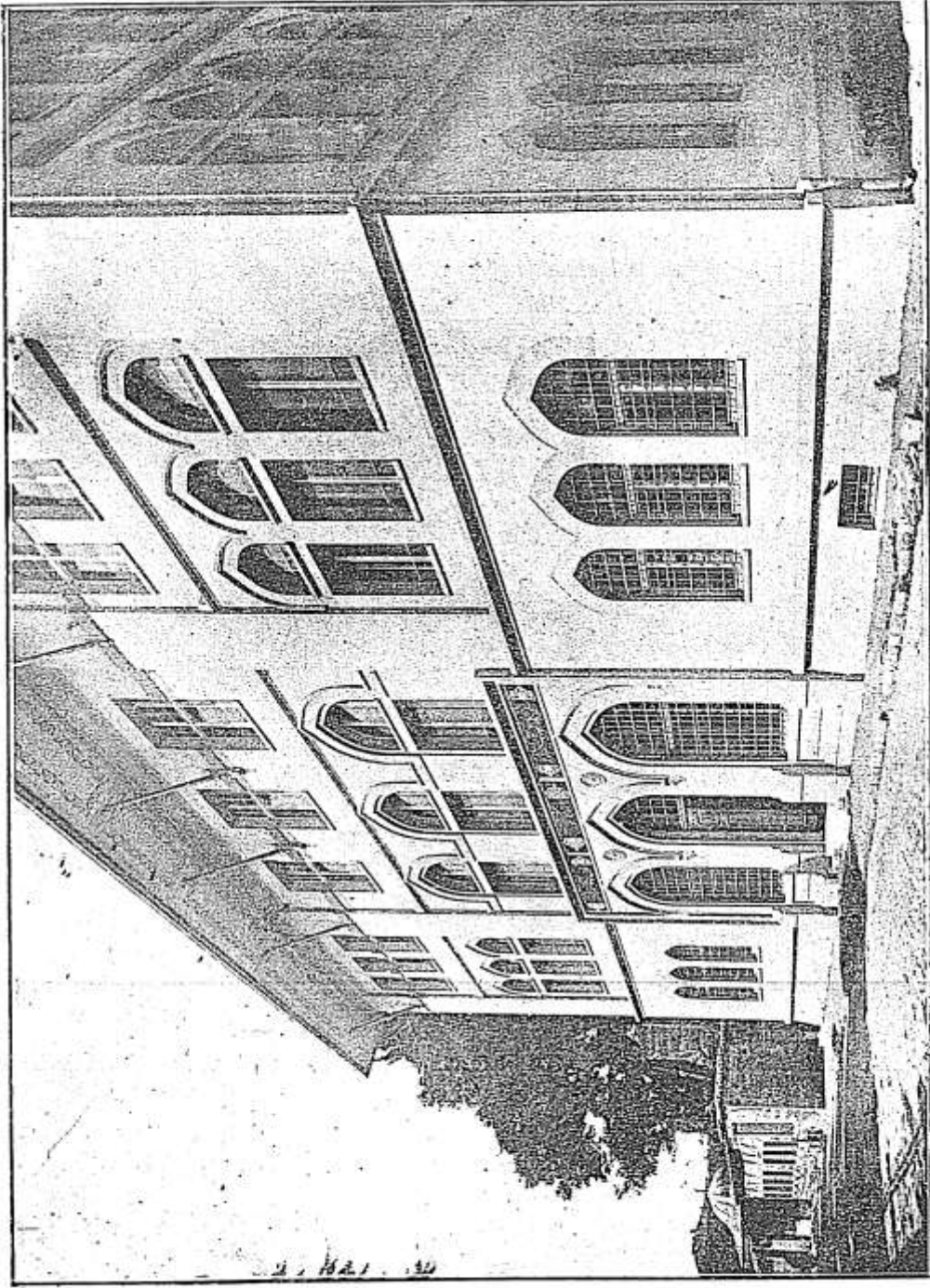
EK 1: Nüvvâb Okulu'nun diploma merasimi ve dereceye giren öğrencilere altın ve gümüş madalya verildiğine dair arşiv belgesi (BOA, YPRK.BŞK 70/133.. 15 B 1321)

EK 2: 1271 Tevcihat-ı Kuzât Nizamnamesi (BOA, IMMS 4/155)

EK 3: Medresetü'l Kuzât Binası (İlmiye Salnamesi, 1334, 674)

مدرسه القضاء

(اوقاف طرابلس، سنة ١٣٣١ هـ، منشأه اوقاف)

ÖZGEÇMİŞ

1990 Hatay doğumlu olan Emel Bengü BAL, ilk ve Ortaöğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra 2008 yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girdi. 2012 yılında üniversite eğitimini tamamlayarak Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi alanında yüksek lisans eğitimine başladı. 2013 yılında Erasmus programı ile eğitiminin bir dönemini Macaristan Miskolc Egyetem Üniversitesi'nde tamamladı.